

EINDCONCEPT
01-12-2023

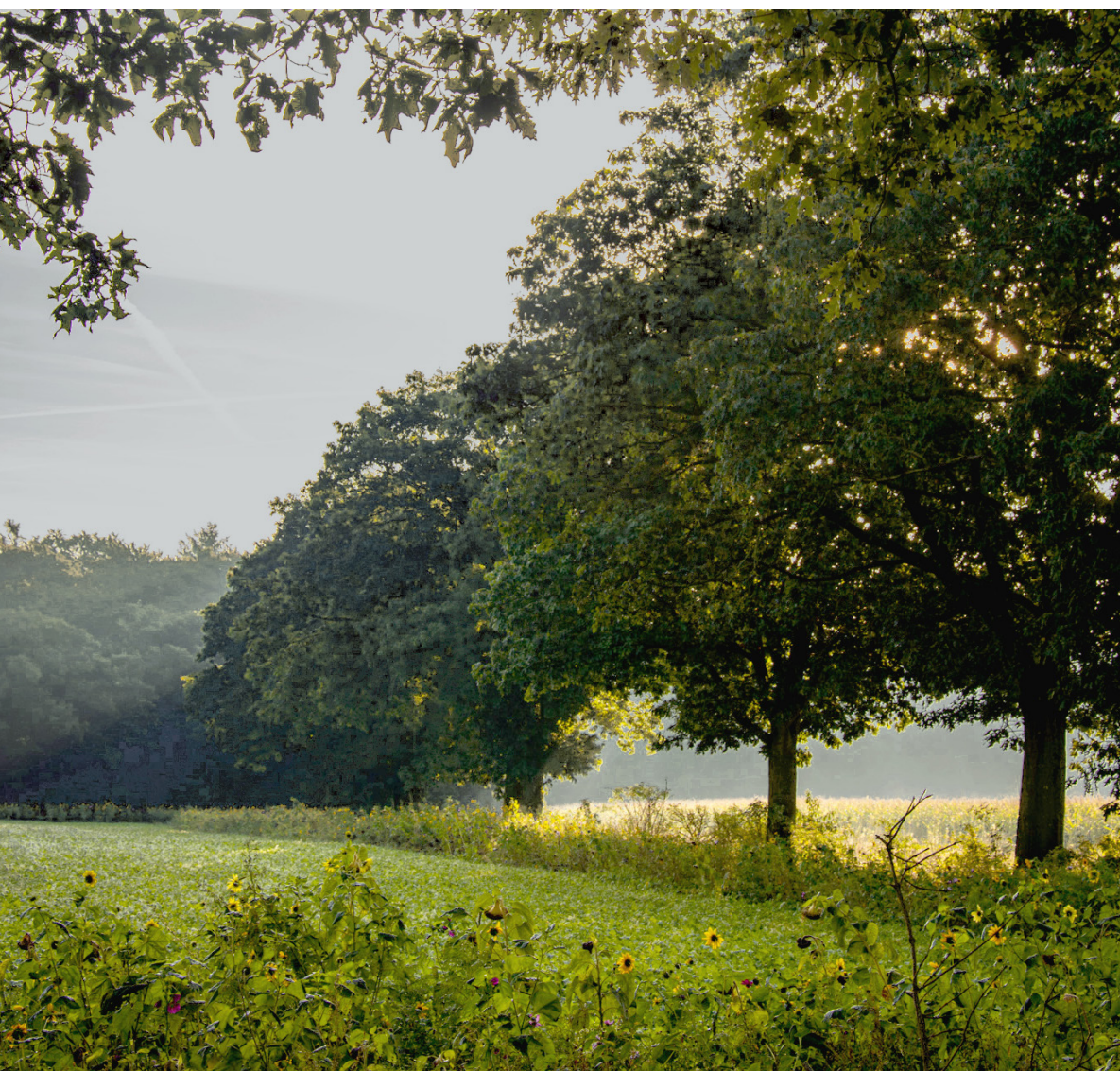
Handreiking

Groenblauwe dooradering,
naar verweven landbouw en natuur

MOOI NL

Perspectief voor
landbouw en
natuur

Ruimtelijke
kwaliteit in
handelings-
perspectief

Een zachte overgang tussen natuur en landbouw in de Doesburger in Ede.

Voorwoord

Voor u ligt de handreiking Groenblauwe dooradering. Deze handreiking maakt onderdeel uit van een set van 8 handreikingen Mooi Nederland, bedoeld om concrete handelingsperspectieven aan te reiken voor het werken aan ruimtelijke opgaven op concrete plekken, van binnenstad tot buitengebied.

Het initiatief voor het maken van deze handreiking komt voort uit het programma Mooi Nederland. Het programma is in de zomer 2022 van start gegaan onder aanvoering van de Minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening. Het programma heeft de ambitie om meer aandacht te vestigen op het belang van ruimtelijke kwaliteit bij de toekomstige inrichting van ons land. Inzet van het programma is het werken aan aangename leefomgevingen: concrete plekken waar het prettig verblijven is (belevingswaarde), plekken die onze natuur en aarde niet uitput, maar voedt en beschermt (toekomstwaarde) en waar we het landschap doelmatig hebben ingericht, zodat verschillende functies elkaar versterken (gebruikswaarde). Kortom plekken die bij elkaar opgeteld leiden tot een mooier Nederland, nu en in de toekomst.

In de praktijk zien we dat dit geen eenvoudige opdracht is. De ruimte in ons land is schaars en grote trends als klimaatverandering en demografie stellen ons voor de opgave om ingrepen te doen die impact hebben op de leefomgeving, zoals het bouwen van meer nieuwe woningen, het vinden van nieuwe locaties voor het opwekken van energie of het geven van ruimte aan de circulaire economie. Deze opgave knelt wel eens met het belang van een kwalitatief hoogwaardige leefomgeving. We zien in toenemende mate strijd om de schaarse ruimte: waar moeten we windmolens plaatsen en hoe gaan we om met het inpassen van grootschalige distributiebedrijven? Om de kwaliteit van de leefomgeving op orde te houden, maar tegelijk wel ruimte te geven aan nieuwe ontwikkelingen, zijn keuzes en regie nodig. Niet elke ontwikkeling past overal. We zullen moeten kiezen en werken aan slimme combinaties en oplossingen. De Minister voor VRO heeft om deze reden de ambitie uitgesproken een nieuwe Nota Ruimte te maken. Een nota waarin deze structurerende keuzes gemaakt worden en slimme oplossingen worden aangereikt. Dit vanuit een brede integrale blik op de verwachte opgaven van de toekomst van ons land en het gewenste effect daarvan op de ruimte.

Het programma Mooi Nederland levert concrete bouwstenen aan voor deze nieuwe Nota Ruimte, met name vanuit het perspectief van ruimtelijke kwaliteit. Bouwstenen die in de vorm van concrete adviezen vaak ook meteen toepasbaar zijn in de uitvoeringspraktijk van vandaag. Het programma werkt op twee niveaus aan een uitwerking. Op het niveau van heel Nederland worden wenkende toekomstperspectieven geschetst met integrale toekomstbeelden voor 2030, 2050 en 2100. Op het niveau van de gebieden ontwikkelen we concrete inrichtingsconcepten voor een aantal prioritaire thema's en tonen we beschikbare instrumenten voor de realisatie daarvan. De handreikingen zijn opgesteld door brede coalities van organisaties, direct betrokken bij de problematiek die geadresseerd wordt en bedoeld voor de coördinerende partijen in gebieden, zoals provincies, gemeenten en gebiedscoöperaties.

De adviezen in de handreiking zijn opgesteld, met behulp van de methode van ontwerpend onderzoek. Bij elke handreikingen is een ontwerpbureau gevraagd het voortouw te nemen, en hebben de alliantiepartners meegedacht om de uitkomsten goed aan te laten sluiten op de praktijk. In de handreikingen is inspiratie ontleend aan samenwerking met studiegebieden. De handreikingen geven op deze manier een grote rijkdom aan inzichten, die makkelijk toe te passen zijn in concrete gebiedsprocessen of ontwikkelingen. De handreikingen werken als een goed kookboek, waarbij geldt dat als de recepten nauwgezet gevolgd worden zij de gebruikers in staat stellen overheerlijke maaltijden te serveren met veel kwaliteit. Natuurlijk staat het een ieder vrij om van de recepten af te wijken als initiatiefnemers op basis van de eigen specifieke lokale omstandigheden en inzichten tot betere resultaten kunnen komen. De handreikingen zijn daarmee geen blauwdruk. Niettemin geven zij wel een houvast hoe op specifieke locaties in het land een echt Mooi Nederland voor een ieder in het verschiet ligt.

Hopelijk helpen de adviezen uit deze handreiking u verder, en bieden ze voldoende houvast om met partners uw gebied te ontwikkelen met meer ruimtelijke kwaliteit. Voor vragen of adviezen kunt u zich wenden tot de collega's van het programmateam Mooi Nederland. U vindt hun gegevens op de website: <http://mooinederland.nu>

Succes met uw bijdrage aan een Mooi Nederland

Gido ten Dolle
Team Mooi Nederland

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
Begrippenlijst	8
Inleiding	11
DEEL I. URGENTIE	13
1. Wat is groenblauwe dooradering?	14
2. Wat is de mogelijke meerwaarde?	16
3. Een grote diversiteit aan landschappen	22
4. Aanleg en beheer van landschapselementen	24
DEEL II. HANDELINGSPERSPECTIEF	27
5. Een gerichte aanpak per gebied	29
6. Leidende principes	30
7. Landschapselementen	32
8. Beheer- en inrichtingsmaatregelen	36
9. Bodem en water als basis	43
10. Inrichtingsconcepten	45
11. Passend instrumentarium	58
12. Instrumentenbibliotheek	64
DEEL III. ONTWERPEND ONDERZOEK	77
13. Lessen uit de Ooijpolder	79
14. Lessen uit Overijssel	81
15. Studiegebied: de Alblasserwaard	83
16. Studiegebied: de Doesburger, Ede	89
17. Studiegebied: noordwest Walcheren	95
Conclusies en aanbevelingen	99
Bronvermelding en nuttige links	100

Samenvatting

Een handelingsperspectief voor gebieden die aan de slag gaan met de doelstelling van 10% groenblauwe dooradering van het landelijk gebied. Dat is waar deze handreiking over gaat. Naast een algemene inleiding en de nadruk op de mogelijke meerwaarde geeft het richting aan hoe je komt tot een geslaagd plan voor groenblauwe dooradering.

MooiNL kent binnen het perspectief “landbouw en natuur” 3 thema’s, waar groenblauwe dooradering er een van is. In deze handreiking kijken we hoe we groenblauwe dooradering zodanig kunnen inzetten dat landbouw en natuur meer met elkaar zullen verweven. De handreiking kan worden gebruikt in gebiedsprocessen en bij het maken van gebieds- en inrichtingsplannen. Daarbij ligt de focus op het aspect ruimtelijke kwaliteit en versterking van onze cultuurlandschappen. De handreiking bestaat uit 3 delen, die hieronder nader worden toegelicht.

Deel 1: urgentie

In dit eerste deel wordt algemene kennis over groenblauwe dooradering gedeeld. Allereerst de vraag: Waar hebben we het eigenlijk over? Onder groenblauwe dooradering verstaan we een netwerk van ‘kleine’ landschapselementen in het landelijk gebied. Het gaat daarbij om vlak- punt- en lijnvormige elementen omdat deze allemaal bijdragen aan een rijker en meer biodivers landschap. In deze handreiking is extra aandacht voor lijnvormige elementen omdat vooral de connectiviteit tussen leefgebieden onder druk staat. Het doel is om in 2050 tot 10% groenblauwe dooradering te komen in het landelijk gebied. Groenblauwe dooradering wordt daarbij als middel gezien om invulling te geven aan de gecommitteerde opgaven: Vogel- en habitatrichtlijn, Kaderrichtlijn Water en het Klimaatakkoord van Parijs.

Landschapselementen leveren ons veel meerwaarde. Deze worden in deze handreiking ook wel ‘groenblauwe diensten’ genoemd en hebben deze uitgesplitst in 20 diensten, onderverdeeld in 5 categorieën, namelijk: landschap, natuur, landbouw, bodem en water. Groenblauwe dooradering ziet er overal anders uit. Nederland kent een grote diversiteit aan landschappen met elk zijn eigen kwaliteiten en uitdagingen. Specifieke bodem- en watercondities in combinatie met het landgebruik bepalen hoe groenblauwe dooradering er in deze gebieden uitziet.

“De handreiking kan worden gebruikt in gebiedsprocessen en bij het maken van gebieds- en inrichtingsplannen.”

Deel 2: handelingsperspectief

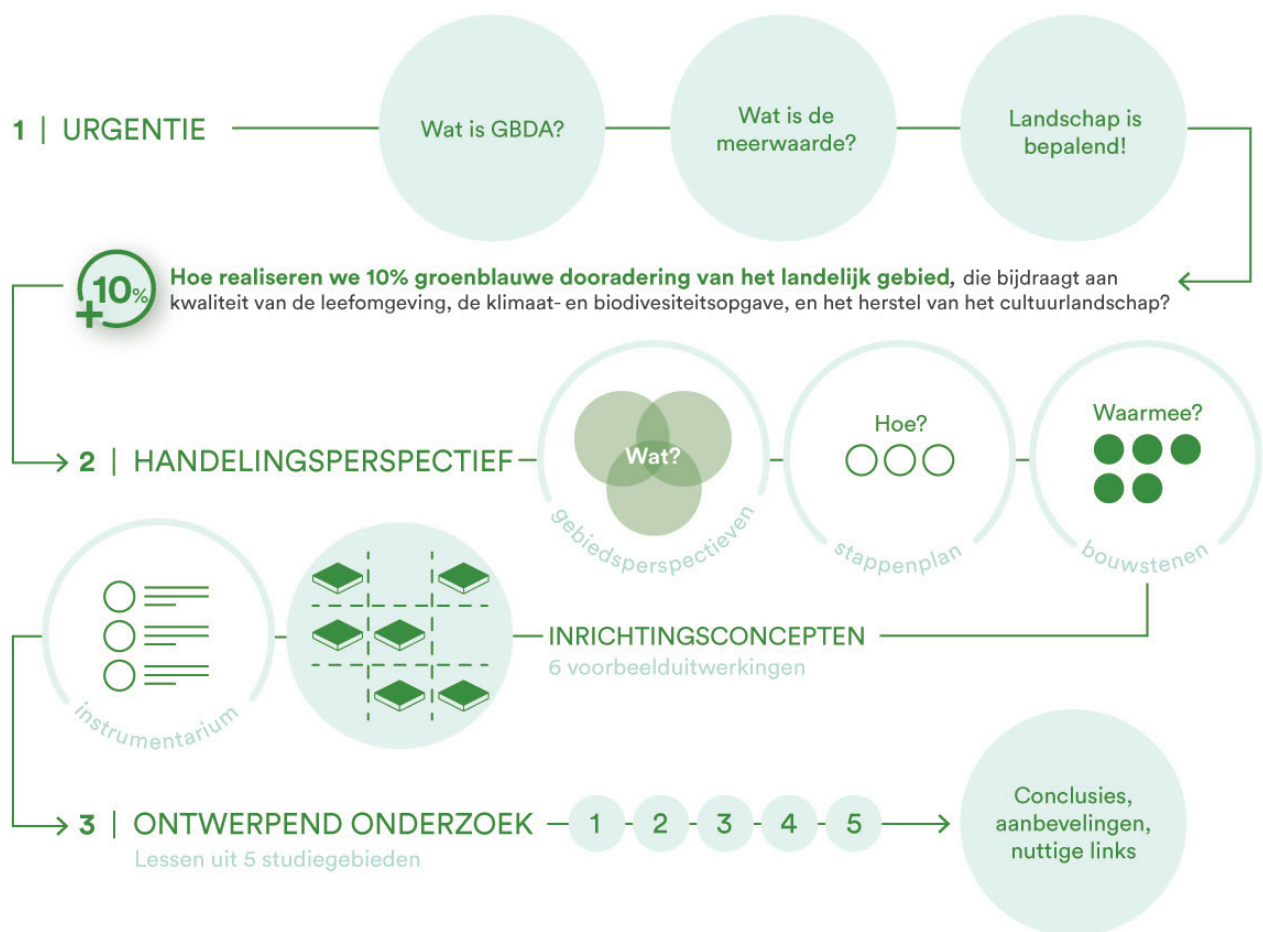
In deel 2 gaan we aan de slag met groenblauwe dooradering. Hoe doe je dat?

Als vertrekpunt zijn daarvoor een drietal gebiedsperspectieven opgesteld. Deze perspectieven onderscheiden zich door hun ruimtelijk economisch ontwikkelprofiel. Vervolgens worden 6 leidende principes geïntroduceerd. Deze komen voort uit de lessen van het ontwerpend onderzoek van de studiegebieden. Ze bieden de regio’s een stappenplan om te komen tot een groenblauwe dooradering die aansluit op het lokale landschap, bijdraagt aan de basiskwaliteit natuur en op draagvlak kan rekenen van de stakeholders.

Daarnaast wordt een set bouwstenen aangereikt. Deze bestaat uit twee delen: een overzicht aan landschapselementen en een set aan inrichtings- en beheermaatregelen. Voor wat betreft de landschapselementen wordt benadrukt de keuze hiervan bewust te maken. Niet alle landschapselementen sluiten aan op de groenblauwe diensten die wenselijk zijn. Ook mag het aspect beheer niet vergeten worden.

Vervolgens zijn deze bouwstenen toegepast in een reeks inrichtingsconcepten voor groenblauwe dooradering. Hierbij is uitgegaan van het principe bodem en water als basis en is voor een aantal landschapstypen een voorbeelduitwerking van groenblauwe dooradering gemaakt. De inrichtingsconcepten worden onderbouwd aan de

Een schematische weergave van de leeswijzer van deze handreiking over groenblauwe dooradering van het landelijk gebied.

hand van een stappenplan: een set leidende principes die duidelijk maken hoe je in de praktijk aan de slag kan met de planvorming voor groenblauwe dooradering. Dit deel sluit af met het aspect instrumentarium: hoe komen we tot een praktische uitvoering en welke organisatorische, financiële en juridische instrumenten kunnen we hiervoor inzetten. En wat is de rol van kennis en innovatie? Er wordt een overzicht aan mogelijk instrumentarium geboden in de instrumentenbibliotheek.

Deel 3: ontwerpend onderzoek

Het handelingsperspectief uit deel 2 komt voort uit een verzameling van lessen en ervaringen van een aantal koplopers: de studiegebieden:

1. de Ooijpolder
2. Overijssel
3. Alblasserwaard
4. Doesburger, Ede
5. Noordwest Walcheren

In deze gebieden zijn gesprekken gevoerd en in een drietal gebieden heeft er ook ontwerpend onderzoek plaatsgevonden.

Het doel? Begrijpen wat er speelt in de praktijk als je als gebied aan de slag gaat met het uitvoeren en in stand houden van groenblauwe dooradering. In dit deel van de handreiking zijn de 'lessons learned' verzameld. Deze lessen zijn opgehaald middels interviews en veldbezoeken. Ook zijn er verschillende gebiedsateliers geweest waarin middels ontwerpend onderzoek ontwerpprincipes voor groenblauwe dooradering zijn getest met een selectie van stakeholders uit de gebieden.

Begrippenlijst

Binnen de drie thema's van het perspectief landbouw en natuur (Groenblauwe Dooradering, Biobased (ver)bouwen en Overgangsgebieden in transitie) worden grotendeels dezelfde begrippen/definities gebruikt. Deze begrippenlijst is dan ook voor alle drie de thema's hetzelfde.

Biobased verbouwen	Het verbouwen van gewassen die na verwerking voor de bouw gebruikt kunnen worden.
Bodemtype	Type bodem en watersysteem dat relevant is voor de ordening van inrichtingsconcepten, geaggregeerd tot klei, zand veen gebieden. Per gebied zal nader onderscheid gemaakt kunnen worden.
Bouwsteen	Beheer- en inrichtingsmaatregel als onderdeel van een inrichtingsconcept.
Conditie	(algemeen:) Randvoorwaarden. (context Mooi Nederland:) De randvoorwaarden waaronder transitie in een bepaald gebied of binnen een bepaald thema mogelijk is.
Ecosysteemdiensten	De voordelen die worden geleverd door ecosystemen. Hieronder vallen <i>productiediensten</i> zoals voedsel, water, hout, vezels en genetische bronnen; <i>regulerende diensten</i> zoals de regulatie van klimaat, overstromingen, ziekten en waterkwaliteit, maar ook reinigend vermogen van bodem, water en lucht; <i>culturele diensten</i> zoals recreatie, esthetische waardering en spirituele waardering; en <i>ondersteunende diensten</i> zoals bodem formatie, bestuiving en nutriënten kringlopen.
Gebiedsperspectief	Ruimtelijk economisch ontwikkelprofiel. De (economische) richting met bijbehorende verdienmodellen die de gebiedspartners voor zich als hun eigen ontwikkelperspectief.
Groenblauwe dooradering	Onder groenblauwe dooradering (GBDA) verstaan we de 'kleine' natuurelementen die ons landschap in belangrijke mate vormgeven. Als bovengrens hanteren we een omvang van maximaal 1,5 hectare. Om die reden wordt vaak gesproken van kleine landschapselementen (KLE). Deze kunnen als punten, lijnen of vlakken aanwezig zijn.
Groenblauwe verbindingen	Een netwerk van landschapselementen zoals water, bomenlanen, bermen, singels en bosgebieden. Deze landschapselementen zorgen voor verbindingen tussen verschillende plekken en gebieden in het landschap.
Handelingsperspectief	(algemeen:) Beschikbare mogelijkheden om in een bepaalde situatie te handelen, bedoeld om een doel te bereiken. Het is gebaseerd op een gezamenlijke basis van normen en waarden van waaruit keuzes worden gemaakt die bijdragen aan het gewenste resultaat, de ambitie of de opgave. (context Mooi Nederland:) In de handreiking geschetste mogelijkheden in de vorm van inrichtingsconcepten en instrumenten ter realisatie daarvan.
Iconisch Landelijk Gebied	(Agrarisch) landschap dat grenst aan een natuurgebied en dat door transitie naar een natuurinclusief landschap de potentie heeft om iconisch te worden. De functies in dit landschap gaan goed samen met natuur en versterken daarmee de aangrenzende natuurkern.
Inrichtingsconcepten	(Algemeen:) Een inrichtingsconcept is een methode van ontwerpen en inrichten van het landschap, gebaseerd op een leidend idee. Het is een model of voorbeeld dat laat zien hoe een bepaald type landschap, met een bepaald type bodem en watersysteem ingericht kan worden. Vanuit een bepaald doel en specifieke opgaven. Het concept ordent verschillende ingrepen en maatregelen in een landschap. Het zorgt voor samenhang tussen wensen, ideeën en principes (naar: Vroom, 2005). Deze samenhang is voorwaardelijk voor een hoge ruimtelijke kwaliteit. Een inrichtingsconcept stijgt boven individuele maatregelen uit en is uniek voor elk gebied. (context Mooi Nederland:) Wat doe je concreet in de ruimte? Het is een samenhangende set (ensemble) van bouwstenen op gebiedsniveau.
Instrumenten	Hulpmiddelen die gebruikt kunnen worden voor het realiseren van de inrichtingsconcepten. Deze kunnen bijvoorbeeld juridisch of financieel van aard zijn. Ook kunnen ze betrekking hebben op de wijze van organiseren van het proces of betrekking hebben op noodzakelijke kennis.

Landschap	Een ruimte die gevormd en geschapen is door natuur en/of mens. Het deel van het aardoppervlak dat verschillende mensen ervaren op uiteenlopende manieren (naar: Vroom, 2005). Een ruimte die is opgebouwd uit natuurlijke elementen en processen. Zoals geomorfologie, bodem- en waterhuishouding en hydrologie (abiotische laag). Of uit de ecosystemen met levende flora en fauna (biotische laag). En uit menselijke invloeden en ingrepen in het landschap zoals steden, infrastructuur en recreatie (antropogene laag).
Landschapsecologische systeemanalyse (LESA)	Hulpmiddel om meer inzicht te krijgen in het ontstaan en het huidige functioneren van een (natuur)gebied of een beheertype in hydrologisch, fysisch-geografisch, ecologisch en historisch opzicht.
Landschapselement	Landschapselementen zijn de bouwstenen die samen de structuur van het landschap bepalen. Naast houtige elementen – zoals singels, bomenrijen, houtwallen, heggen, hagen, knotbomen, graften, griendjes en hoogstam-boomgaarden – gaat het om elementen met een begroeiing van kruiden en ruigten en natte elementen, zoals slootkanten, natuurvriendelijke oevers en poelen.
Leidende principes	Vuistregels of waarden die richting geven aan beleid en uitvoering en daarmee aan het handelen van mensen. Ze geven antwoord op de hoe-vraag, bijvoorbeeld bodem en water sturend. Zie ook NOVI-principes.
Nationaal Park	Een aaneengesloten terrein van tenminste 1000 hectare (op Texel 4300 hectare), bestaande uit natuurterreinen, water en/of bossen, met een bijzondere landschappelijke gesteldheid en planten- en dierenleven. De twintig Nederlandse Nationale Parken maken een belangrijk deel uit van het Natuurnetwerk Nederland (NNN).
NOVI-principes	In de nationale omgeving zijn 3 leidende principes geformuleerd: 1) combinaties van functies gaan voor enkelvoudige functies; 2) Kenmerken en identiteit van een gebied staan centraal; 3 Afwenteling in tijd en ruimte voorkomen. Naast deze principes gaat MOOI.NL ook uit van het principe bodem en water sturend.
Ontwerpend onderzoek	Een verkennend en verbindend instrument om tot nieuwe inzichten te komen over de inrichting van landschap en leefomgeving. Je ontwerpt en visualiseert voorstelbare werkelijkheden, om zo tot oplossingen voor een complex vraagstuk te komen. Je gebruikt bestaand of aanvullend onderzoek als basis. Door het experimenteren met mogelijke toekomstige uitgangspunten te nemen kan je een basis creëren om tot vernieuwende en beeldende ideeën te komen. Onderzoek kan dan het bewijs vormen om de voorstelbare werkelijkheid te realiseren. Dat onderzoek kan bestaande kennis of eigen ruimtelijk onderzoek zijn.
Opgaven	Europese of nationale beleidsdoelen waar het thema van Mooi Nederland aan bij wil dragen, bijvoorbeeld de Vogel- en habitatrichtlijn, de kaderrichtlijn water en de klimaatdoelen van Parijs.
Overgangsgebieden	Overwegend agrarische gebieden grenzend aan Natura 2000-gebieden. Deze gebieden leveren een bijdrage aan de gunstige staat van instandhouding voor behoud en herstel van de biodiversiteit in Natura 2000-gebieden. Systeemherstel is hiervoor noodzakelijk. Opgaven voor biodiversiteit, stikstof, klimaat, water en landbouw worden in de overgangsgebieden gelijktijdig aangepakt. (Bron: werkgroep overgangsgebieden)
Principe (ontwerpprincipe, inrichtingsprincipe, groenprincipe)	In ruimtelijke en architectonische zin een werkwijze of manier om het landschap in te richten. Met een bepaald doel of vanuit een bepaalde opgave. Bijvoorbeeld het creëren van uitzicht op een gebied. Of juist het beplanten van een laan om de openheid te breken. Zie ook leidende principes en NOVI-principes.
Ruimtelijke archetypes	Manieren van ruimtelijk structureren en vormgeven van bouwstenen/ inrichtingsmaatregelen.

Ruimtelijke kwaliteit	De (ontstane) waarde en kwaliteiten van een gebied. Het samenspel tussen herkomstwaarde, gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde van een landschap. Waarbij tegelijk een interactie tussen een ecosysteem en menselijke ingrepen en handelen ontstaan. En economische, ecologische en sociaal-culturele belangen elkaar raken.
Studiegebieden	Regionaal voorbeeld waar landelijk relevante voorbeelden van inrichtingsconcepten en/of instrumentenkoffers te vinden zijn.
Systeemherstel	Het structureel en duurzaam herstel van landschappen en ecosystemen. De kern daarvan is de sturende processen achter de diversiteit in het landschap en het ecosysteem te herkennen (zie: LESA) en vervolgens te herstellen, voor zover schaal, menselijke occupatie en irreversibele veranderingen uit het verleden dat toelaten. Concreet gaat het vaak om het herstel van schone, natuurlijke waterstromen en sponswerking, minder 'afwentelen' van stikstof en gif, herstellen van groene verbindingen. Overgangsgebieden (zie: aldaar) zijn een belangrijke voorwaarde.

Relevante beleidsdossiers:

Basiskwaliteit Natuur (BKN)	De set van condities die nodig is om algemene soorten algemeen te laten blijven of worden. Het is gericht op gebieden buiten de NNN en natura-2000, zowel in landelijk als in stedelijk gebied. Basiskwaliteit is het geheel van (1) abiotiek (2) inrichting en (3) beheer/gebruik. Onderwerp van programma BKN van min LNV.
Habitatrichtlijn	Europese richtlijn. Het doel is bij te dragen tot het waarborgen van de biologische diversiteit in de lidstaten door bescherming van habitats en soorten die van Europees belang zijn. Samen met de vogelrichtlijn afgekort tot VHR.
Kaderrichtlijn Water	Europese richtlijn. Doelstelling is het realiseren en behouden van chemisch schoon en ecologisch gezond oppervlaktewater en grondwater (goede waterkwaliteit). De EU-lidstaten moeten deze 'goede toestand' uiterlijk in 2027 realiseren.
Klimaatakkoord van Parijs	Overeenkomst van de Verenigde Naties met als doel de opwarming van de aarde af te remmen door de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen.
Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG)	Beleidsprogramma onder de NOVI met als een samenhangende aanpak voor de opgaven voor natuur, waterkwaliteit en klimaat.
Nationale Omgevingsvisie (NOVI)	De langetermijnvisie van het Rijk op de toekomstige inrichting en ontwikkeling van de leefomgeving in Nederland. Instrument onder de Omgevingswet. De NOVI geeft richting en helpt om keuzes te maken; te kiezen voor slimme combinaties van functies; uit te gaan van de specifieke kenmerken en kwaliteiten van gebieden. En er nu mee aan de slag te gaan en beslissingen niet uit te stellen of door te schuiven. Zie ook NOVI principes.
Natura 2000 (N2000)	Europees netwerk van wettelijk beschermde natuurgebieden.
Natuurnetwerk Nederland (NNN)	Nationaal netwerk van wettelijk beschermde natuurgebieden.
Vogelrichtlijn	Europese richtlijn. Het doel is de bescherming, het beheer en de regulering van de in de lidstaten voorkomende vogels. Samen met de habitatrichtlijn afgekort tot VHR.
Bossenstrategie	In het Klimaatakkoord is afgesproken dat Rijk en provincies samen een Bossenstrategie opstellen. In deze strategie benoemen Rijk en provincies gezamenlijk ambities en doelen voor bossen in Nederland en brengen zij in beeld op welke wijze deze ambities vorm kunnen krijgen. Deze strategie is daarmee een gezamenlijk beleidsvoornemen.

Inleiding

naar verweven landbouw en natuur

Deze Mooi Nederland handreiking biedt inspiratie en concrete ideeën voor inrichtingsconcepten en instrumenten voor het realiseren van gebiedseigen groenblauwe dooradering. Deze handreiking heeft geen formele status, maar biedt suggesties voor inrichting met ruimtelijke kwaliteit.

Het thema Groenblauwe dooradering is één van de drie thema's binnen het Mooi Nederland perspectief Landbouw & Natuur. Met een brede alliantie van partners zijn ontwerpende onderzoeken uitgevoerd naar de kansen voor het realiseren van groenblauwe dooradering. De rijke oogst van deze samenwerkingsrelaties heeft geleid tot een handelingsperspectief voor alle gebieden met vergelijkbare gebiedsopgaven- en landschappelijke kenmerken. De handreiking is zo opgesteld dat deze zo goed mogelijk aansluit bij de urgenties in een gebied. Deze zijn gestructureerd naar grondsoort - klei-, zand- en veen - en naar economisch profiel.

De focus is een netwerk van half-natuurlijke landschapselementen als onderdeel van het landelijk gebied, op publiek en privaat terrein. Landschapselementen zijn de dragers van het landschap met grote cultuurhistorische waarde doordat zij kenmerkend zijn voor specifieke gebieden. Ze versterken daarmee de landschappelijke identiteit en dragen bovendien bij aan de belevingswaarde van een gebied.

We staan voor grote opgaven om tegelijkertijd te werken aan de klimaatopgave (Parijs), meer biodiversiteit (VHR) en schoon water (KRW). Groenblauwe dooradering van het landelijk gebied draagt tegelijkertijd significant bij aan alle drie deze opgaven. Daarom is het doel van 10% groenblauwe dooradering in 2050 opgenomen als doelstelling van het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). In 2030 dient de helft van deze opgave te zijn gerealiseerd. Het NPLG stelt dat in 2030 50% van de opgave in landelijk gebied per provincie dient te zijn gerealiseerd. De opgave is hierbij het verschil tussen het huidige percentage GBDA en het doel van 10% GBDA in 2050.

Lerend van regio's die hier al mee aan de slag zijn, is deze handreiking opgesteld voor alle gebieden die nog met deze opgave aan de slag gaan. Samengewerkt is met de Doesburger (Ede), de Alblasserwaard, en Walcheren. Daarbij is voor groenblauwe dooradering veel geleerd van de Ooijpolder en van de provincie Overijssel waar op dit thema al jarenlang zeer succesvol wordt gewerkt. Deze handreiking laat via inrichtingsconcepten en instrumenten voor uitvoering zien hoe de groene en blauwe dooradering gebiedsspecifiek kan worden ingericht.

Deze handreiking kan gebruikt worden bij het concreet uitwerken van de groenblauwe dooradering als onderdeel van de uitvoering van de provinciale programma's voor het landelijk gebied. Het wordt op deze wijze onderdeel van het uitwerken van de transitieopgave van het landelijk gebied in het algemeen en de landbouw in het bijzonder. De opgave heeft behalve op landbouwgrond ook betrekking op de transitie van publieke gronden in handen van overheden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan bermen en waterlopen in beheer bij Rijkswaterstaat, gemeenten of waterschappen. De partners verenigd in het Aanvalsplan Landschap ondersteunen de partijen die voor het realiseren van de groenblauwe dooradering gesteld staan.

Om een vlotte realisatie van de groenblauwe dooradering mogelijk te maken, werken het Rijk met partners aan een nationaal landbouwplan met financiering. In de tussentijd is deze handreiking in elk geval reeds beschikbaar om gebieden op weg helpen met het ontwikkelen van hun eigen perspectief.

I. Urgentie

**Een bijdrage leveren aan
maatschappelijke doelen en
Europese verplichtingen**

1. Wat is groenblauwe dooradering en wat willen we ermee bereiken?

Waar hebben we het eigenlijk over als we spreken over ‘groenblauwe dooradering’? Het gaat om een netwerk van landschapselementen. Van oorsprong waren veel van onze cultuurlandschappen rijk groenblauw dooraderd. De laatste 50 jaar zijn veel van deze landschapselementen verdwenen of nemen ze af in kwaliteit.

De definitie van groenblauwe dooradering (GBDA)

Onder groenblauwe dooradering verstaan we een netwerk van ‘kleine’ natuur- en landschapselementen. Als bovengrens wordt een omvang van maximaal 1,5 hectare gehanteerd. Het NPLG en het Aanvalsplan Landschap maakt een onderscheid tussen houtige landschapselementen en niet-houtige landschapselementen, waarbij de laatste onderverdeeld worden in natte dooradering en kruidenrijke randen. Alle landschapselementen tellen mee! Zowel vlak-, punt-, als lijnvormige elementen dragen bij aan een meer biodivers landschap. Wel ligt er in deze handreiking extra focus op lijnvormige elementen die in een netwerk liggen. Een van de hoofddoelen van het realiseren van groenblauwe dooradering is namelijk om het verbindende karakter voor vele soorten dieren en planten te versterken. Zo worden kerngebieden met waardevolle natuur met elkaar verbonden of worden ze meer robuust. Daarnaast ligt er veel nadruk op het integrale karakter van groenblauwe dooradering. Juist landschapselementen hebben de kracht om veel functies te bundelen, denk naast natuur en landbouw aan bodem- en watergerelateerde functies zoals waterberging en het stimuleren van een rijk bodemleven. Deze integrale benadering komt dan ook uitgebreid aan bod in deze handreiking.

Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG)

Ook binnen het NPLG wordt gewerkt aan een handreiking voor de gebiedsprogramma's die door de provincies worden opgesteld. Die handreiking bevat vormvereisten en inhoudelijke vereisten, doelen en structurerende keuzes. In de handreiking NPLG is het doel 10% groenblauwe dooradering (2050) opgenomen, waarvan de helft van de opgave in 2030 gerealiseerd is. Provincies inventariseren wat het huidige percentage aan groenblauwe dooradering is voor het gehele landelijke gebied. Ook wordt de resterende opgave in beeld gebracht. In de bijlage bij de handreiking, en in het Aanvalsplan Landschap staat hoe dit gedaan kan worden. Het NPLG vraagt provincies ook om voor prioritaire gebieden – zoals beekdalen, overgangszones en veenweidegebieden – globaal aan te wijzen waar kansen zijn om het percentage GBDA met prioriteit te verhogen, vooral in synergie met andere opgaven.

Mooi NL en groenblauwe dooradering

In tegenstelling tot de handreiking voor het NPLG is deze Handreiking Mooi NL geen kaderstellend document. Het is bedoeld ter inspiratie: het verbeeld mogelijkheden en geeft daarmee de aanzet tot een kwaliteitsdialoog om met

opgaven aan de slag te gaan. Met het programma Mooi NL stelt het Rijk het aspect ruimtelijke kwaliteit centraal in de aanpak van maatschappelijke opgaven, zowel op de korte én lange termijn. Deze handreiking staat daarmee naast de meer formele documenten van het NPLG. Het verrijken van onze cultuurlandschappen is daarbij van belang. De afgelopen decennia zijn veel landschappen namelijk steeds meer op elkaar gaan lijken. Daardoor voelen veel mensen zich steeds minder verbonden met het landschap. Groenblauwe dooradering kan daarbij een rol spelen door aan te sluiten op de specifieke kenmerken van de streek. Ook kunnen bij een juiste inrichting van groenblauwe dooradering zowel landbouw én natuur gebaat zijn. Waar deze thema's vaak als tegenstelling wordt gezien kunnen ze elkaar hier vinden. Zo brengen we én de basiskwaliteit voor natuur op orde en zorgen we voor een gezonder en minder belastend voedselsysteem.

Focus op het landelijk gebied

De focus voor de realisatie van groenblauwe dooradering ligt op het landelijk gebied. exclusief NNN en N2000, inclusief gronden in eigendom van overheden en particulieren zonder agrarische functie. Het gaat hierbij dus uitdrukkelijk niet om gebieden met natuurstatus. Ook gaat het om de gebieden buiten de bebouwde kom, al is de relatie tussen bebouwd en landelijk gebied natuurlijk wel van belang! Het streven is naar een evenredige spreiding van groenblauwe dooradering in de Nederlandse landschappen. In sommige gevallen meer gericht op het herstellen en aanvullen van landschapselementen die er al zijn. In andere gebieden liggen er ook kansen voor geheel nieuwe inrichtingsconcepten met ‘nieuwe landschappen’ tot gevolg.

Realisatie van 10% groenblauwe dooradering

Onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek onderschrijft dat mede door het realiseren van 10% groenblauwe dooradering de doelen die het rijk heeft gesteld behaald kunnen worden. Denk aan doelen als het beperken van de stikstofdepositie, behalen van de KRW-normen en het op orde krijgen van de basiskwaliteit natuur. Natuurlijk moet er parallel gewerkt worden aan betere water- en bodemcondities op systeemniveau. Het NPLG stelt dat in 2030 “50% van de opgave in landelijk gebied per provincie dient te zijn gerealiseerd. De opgave is hierbij het verschil tussen het huidige percentage GBDA en het doel van 10% GBDA in 2050. De uitwerking ervan vindt veelal plaats in een gebiedsgerichte aanpak.

+10%

groenblauwe dooradering van het landelijk gebied in 2050

* dit is al het landschap exclusief de bebouwde kom en natuurareaal

Wat mogen we meetellen als groenblauwe dooradering? In [‘Groenblauwe dooradering nader gedefinieerd’](#), en de uitwerking van het [Aanvalsplan Landschap](#) wordt dit nader beschreven.

De +10% groenblauwe dooradering moet landen in het areaal landelijk gebied.
Bron: Pdok

2. Wat is de mogelijke meerwaarde?

Twintig groenblauwe diensten

Groenblauwe dooradering heeft ons veel te bieden. Deze voordelen van groenblauwe dooradering zijn voor deze handreiking uitgewerkt tot een overzicht van twintig 'groenblauwe diensten'. Deze worden ook wel ecosysteemdiensten genoemd.

Nederland staat voor grote opgaven, die in samenhang opgepakt moeten worden en waarin de samenhang ook een belangrijk onderdeel van de oplossing is. Biodiversiteit, klimaatmitigatie & -adaptatie, waterkwaliteit, stikstof en landbouwtransitie zijn opgaven die niet los van elkaar en het landschap gezien kunnen worden. Veel van deze opgaven komen samen in groenblauwe dooradering.

Groenblauwe diensten

Landschapselementen leveren ons veel meerwaarde. Deels zijn dat ecosysteemdiensten (diensten die geleverd worden door ecosystemen), en deels groenblauwe diensten (menselijke activiteiten die leiden tot een verbeterd functioneren van onze fysieke leefomgeving). Deze diensten zijn talrijk en divers van aard. In deze handreiking worden ze onderverdeeld in 5 categorieën groenblauwe diensten (zie diagram hieronder). Niet alle groenblauwe diensten zijn allemaal meetbaar. Er vindt voortdurend toegepast onderzoek plaats om meer kennis te verzamelen over de werking van deze diensten. Een overzicht hiervan is opgenomen in de bronnenlijst.

De (gecommitteerde) opgaven en de rol van groenblauwe dooradering

Er is een reeks opgaven waarover we voor een groot deel (inter)nationale afspraken hebben gemaakt. We noemen deze de gecommitteerde opgaven. Een rijk groenblauw dooraderd landschap heeft de potentie om met zijn groenblauwe diensten hier invulling aan te geven.

De Basiskwaliteit Natuur (BKN)

De opgave Basiskwaliteit Natuur (niet gecommitteerd, wel omarmd) gaat over de ingrepen die minimaal nodig zijn om algemene soorten behorende bij een landschap algemeen te laten zijn en blijven. Hiervoor is een set van condities van belang: naast de aanleg (1) en het beheer (2) van landschapselementen dient ook de abiotiek (3) (bodem- en watercondities) op orde te zijn.

Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR)

De korte termijn doelstelling vanuit de VHR is dat het verspreidingsgebied van een soort of habitattypen in Nederland als geheel niet krimpt. De lange termijn doelstelling is dat de verspreiding voldoende is om het duurzaam voortbestaan van deze typen en soorten te kunnen garanderen. Door de natuurwaarde van ons landelijk gebied te verbeteren door de aanleg en beheer van een groenblauwe dooradering wordt natuur in natuurgebieden meer robuust, zo is de gedachte.

Kaderrichtlijn Water (KRW)

De doelstelling van de KRW is dat uiterlijk in 2027 in heel Europa de kwaliteit van alle wateren zowel chemisch (schoon) als ecologisch (gezond) op orde moet zijn. Met behulp van groenblauwe dooradering kan de waterkwaliteit verbeterd worden. Op veel plekken vraagt het toch ook maatregelen op systeemniveau (bijv. peilverhogingen) die niet enkel door de aanleg en beheer van landschapselementen 'op te lossen' zijn.

Klimaatakkoord van Parijs

In het akkoord van Parijs zijn afspraken gemaakt om de opwarming van de aarde te beperken. Om dat te kunnen bereiken moet de CO₂ uitstoot drastisch omlaag. Ook moeten we Nederland voorbereiden op dit veranderende klimaat. Naast waterveiligheid, gaat het ook om de zoetwatervoorziening, omgaan met extreme neerslag en perioden van droogte. Met de aanleg en goed beheer van groenblauwe dooradering kunnen we hier ruimte voor reserveren in het landschap. Ook hier zijn maatregelen op systeemniveau noodzakelijk.

GBDA is een ondersteunend doel om de Europese water-, klimaat- en natuurdoelen te realiseren. Dit betekent dat de uitwerking van GBDA in het landschap overlapt met maatregelen die vanuit de water-, klimaat- en natuuropgaven genomen worden.

Hoe en wanneer gebruik ik deze waardenroos groenblauwe diensten?

De waardenroos is een handige tool om in beeld te krijgen voor welke diensten een groenblauwe dooradering in een specifiek gebied nuttig kan zijn.

De beoordeling hoeft geen exacte wetenschap te zijn. Het gaat erom dat je de breedte aan mogelijke groenblauwe diensten in beeld krijgt. De waardenroos kan je gebruiken bij aanvang van een gebiedsgericht traject, maar ook bij het toetsen van 'varianten' of inrichtingsvoorstellen voor groenblauwe dooradering.

centrale opgave
binnen deze handreiking:

een mooi en
aantrekkelijk
landschap
(Mooi NL)

de (gecommiteerde) opgaven:

Basiskwaliteit
Natuur
(BKN)

Vogel- en
Habitatrichtlijn
(VHR)

Kaderrichtlijn
Water
(KRW)

Klimaatakkoord
van Parijs

onderstaande groenblauwe diensten
geven (indirect) invulling aan de opgaven

Waarderoos met overzicht van groenblauwe diensten van landschapselementen

Groenblauwe diensten voor het landschap

Een aantrekkelijke leefomgeving

Groenblauwe dooradering draagt bij aan de ruimtelijke kwaliteit van onze leefomgeving. Het zorgt voor een rijk gevarieerd landschap en nodigt bovendien uit tot gezond gedrag. Daarnaast zorgen opgaande landschapselementen voor zuivering van de lucht en demping van omgevingsgeluid.

Zie ook: de Handreiking "Groen en gezond leven in de stad"

Leesbaar erfgoed en cultuurhistorie

Onze oude cultuurlandschappen waren van oudsher rijk groenblauw dooraderd. Met nieuwe aanleg verrijken we onze oude cultuurlandschappen. We dragen zo bij aan de identiteit van de afzonderlijke regio's. Zo kunnen erfgoedstructuren als linies en oude wegen opnieuw leesbaar worden gemaakt door aanplant van landschapselementen.

Zie ook: de Erfgoedatlas

Recreatief toegankelijk landschap

Door een routenetwerk te koppelen aan de groenblauwe dooradering ontstaat een toegankelijker landelijk gebied. Zo ontstaat een recreatief aantrekkelijk gebied. De laatste jaren is met name rond dorpen en steden de vraag hiernaar toegenomen.

Klimaatadaptatie

Met de aanleg van groenblauwe dooradering ontstaat ook ruimte voor waterberging en het beperken van hittestress. Op deze manier kunnen landschapselementen bijdragen aan de klimaatadaptatie van onze steden en dorpen.

Groenblauwe diensten voor de natuur

Leefgebieden voor algemene soorten

Deze dienst gaat met name om de basiskwaliteit natuur op orde te krijgen. Hiervoor is voldoende voedselaanbod in de vorm van bodemdieren en insecten een belangrijke factor. De gedachte is dat wanneer dit op orde is veel andere, algemene soorten zullen volgen. Ze vormen als het ware het fundament van het ecosysteem. Naast insecten gaat het hier ook om andere algemene plant- en diersoorten (o.a. amfibieën, reptielen, vissen en zoogdieren).

Leefgebied voor specifieke soorten

Met gerichte maatregelen worden ook specifieke leefgebieden gefaciliteerd waarin meer bijzondere soorten kansrijk zijn, denk aan de zomertortel of vleermuissoorten.

Connectiviteit: verbonden leefgebieden

De aanleg van goede verbindingen is essentieel voor de instandhouding van duurzame populaties. Hier ligt een grote rol voor groenblauwe dooradering, waarbij lijnvormige elementen een gesloten netwerk vormen.

Diversiteit in leefgebieden

Met de aanleg van verschillende landschapselementen wordt de variatie van het landschap vergroot. Hierdoor ontstaan veel overgangsmilieus, zoals tussen nat en droog of tussen open en besloten. Zo ontstaan kansen voor veel verschillende flora en fauna en ontstaat een diversiteit in leefgebieden.

Groenblauwe diensten voor de landbouw

(Voedsel)productie

Landschapselementen kunnen ons voorzien van producten. Met de keuze van noot-, bes- en vruchtdragende soorten levert groenblauwe dooradering voedsel aan mens én dier. Maar ook de vrijkomende biomassa kan ingezet worden in het bedrijf (bijvoorbeeld als stalbedekking of bodemverbeteraar).

Zie ook: Handreiking 'Biobased verbouwen'

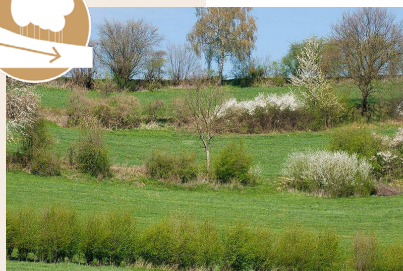
Natuurlijke bestuiving

Met een gerichte soortkeuze worden insecten aangetrokken die bijdragen aan de bestuiving van landbouwgewassen. Ook het bieden van nestel- en overwinteringsplekken draagt bij aan een duurzame habitat voor bestuivende soorten.

Natuurlijke plaag- en ziektebestrijding

Een rijk dooraderd landschap is leefgebied voor veel insectensoorten. Enkele daarvan zijn in staat om plaagdieren en ziektes in gewassen te voorkomen of te beperken. Op deze manier wordt de behoefte aan chemische bestrijdingsmiddelen kleiner.

Erosiewering

Met name op hellend terrein (heggen-landschap) werden van oudsher landschapselementen aangeplant om erosie tegen te gaan. Dit betreft met name zand- en lössgronden. Ook kunnen landschapselementen winderosie voorkomen. Dit wordt steeds relevanter met de weersextremen die horen bij klimaatverandering.

CO₂-vastlegging

Met name de aanleg van opgaande landschapselementen wordt CO₂ op duurzame wijze vastgelegd in het hout. Daarnaast hebben met name natte landschapselementen ook goede capaciteit om CO₂ vast te leggen in de bodem.

Groenblauwe diensten voor het water

Ruimte voor waterberging

Landschapselementen kunnen zo worden vormgegeven dat er meer ruimte ontstaat voor water. Bijvoorbeeld door in een watergang een ecologische oever te combineren met waterberging.

Een betere waterkwaliteit

Door een meer ecologische inrichting en beheer van waterlopen en oevers wordt een bijdrage geleverd aan een betere waterkwaliteit. De natuurlijke zuiveringskracht neemt toe. Ook bufferzones naast sloten leveren hier een bijdrage aan.

Vernatting

Een groenblauwe dooradering die water de kans geeft om in de bodem te infiltreren. Zo wordt het grondwater op natuurlijke wijze aangevuld en ontstaat een buffer voor zowel natuur als landbouw. Denk hierbij aan een verlaagd maaiveld waarin water stagneert en infiltreert.

Water vasthouden

Zowel de natuur als de landbouw staan onder druk van droogte. Door de aanleg van landschapselementen is de bodem in staat langer vocht vast te houden. Dit gebeurt door de beworteling en opbouw van organisch materiaal.

Groenblauwe diensten voor de bodem

Versterken van de bodemkwaliteit

Met de aanleg van landschapselementen kan voldoende aanvoer van organisch materiaal worden geleverd zodat het organische stofgehalte op peil blijft. Deze aanvoer van groencompost vormt de basis voor een goede bodemkwaliteit.

Een rijk bodemleven

Een dooraderd landschap waar delen geen grondkering kennen en die jaar rond bedekt zijn met vegetatie vormen de basis voor een rijk bodemleven. Met het bodemleven als basis van de voedselpiramide zorgt dit voor een soortenrijk landschap.

Beperking van de bodemdaling

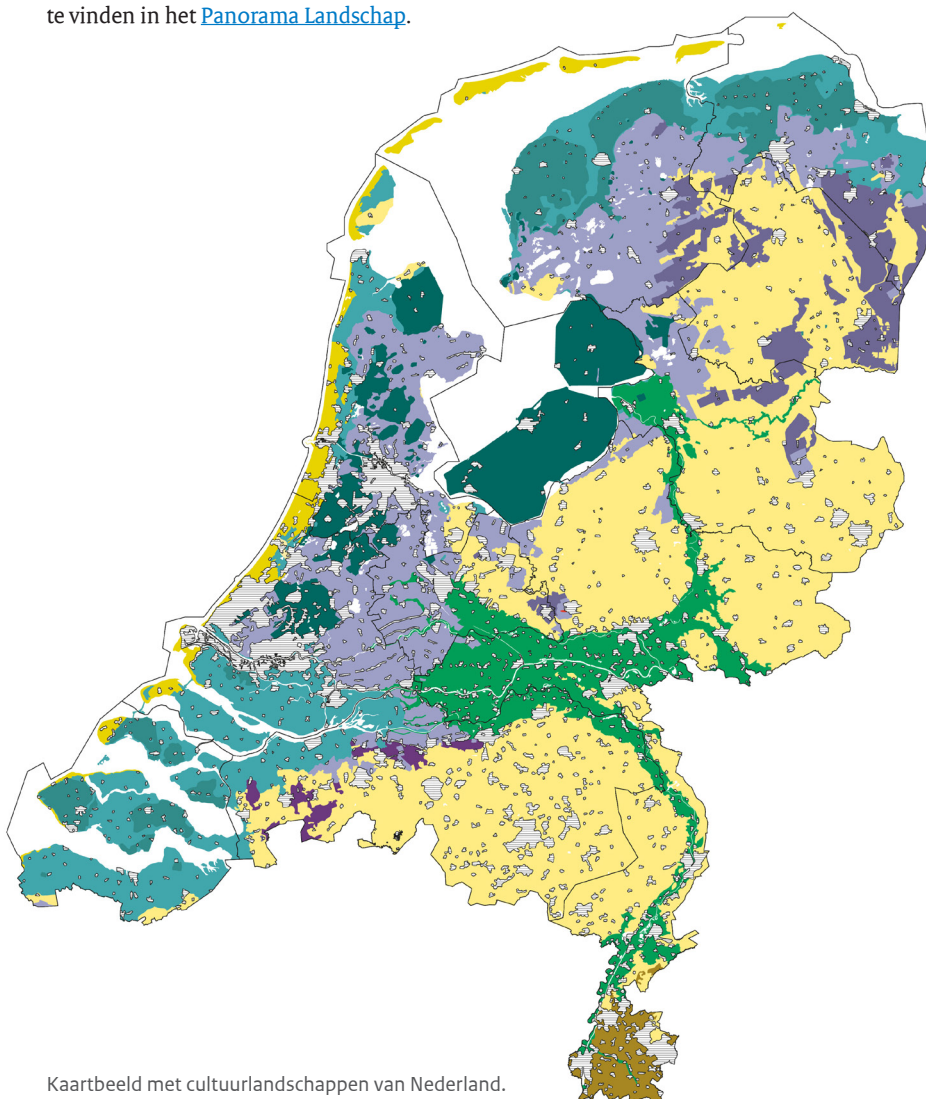
Veel veengebieden staan onder druk door bodemdaling. Door veenoxidatie klinkt het veen in. Door aanleg van natte landschapselementen in combinatie met vernatting van percelen wordt dit proces vertraagd of zelfs geheel gestopt. Groenblauwe dooradering is hier niet dé oplossing, maar kunnen wel een belangrijke bijdrage leveren.

3. Een grote diversiteit aan landschappen met elk zijn eigen kwaliteiten en uitdagingen

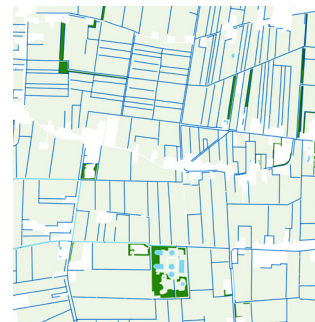
Nederland is een klein land maar kent een grote diversiteit aan landschappen. Groenblauwe dooradering heeft dan ook vele verschijningsvormen. Bodem, water en landgebruik zijn bepalend voor welke landschapselementen waar voorkomen en hoe landschappen eruit zien. Ze zijn daarmee bepalend voor de lokale identiteit van een gebied en hoe de basiskwaliteit voor natuur eruit ziet.

Bodem en water als bepalende factoren

Groenblauwe dooradering krijgt een andere invulling afhankelijk van het bodemtype en de watercondities van het betreffende landschap. Zowel de ruimtelijke verdeling als ook de soortensamenstelling sluiten aan op de specifieke gebiedskenmerken van een landschap. Op deze pagina's worden de voornaamste landschapstypes in Nederland geduid. In de regio's zitten daar weer veel meer onderscheid en nuanceverschillen in. Het overzicht op deze pagina's is dus verre van compleet, maar geeft een indruk van de diversiteit. Gebiedsgericht dient hier per regio nader invulling aan gegeven te worden. Per landschapstype is op hoofdlijnen geschetst hoe groenblauwe dooradering eruit ziet. Een nadere uitwerking hiervan is te vinden in het [Panorama Landschap](#).

Kaartbeeld met cultuurlandschappen van Nederland.
Bron: Histland, Panorama Nederland, 2020

Oudere veenkoloniën

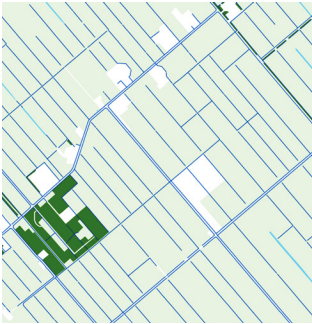
Dit betreft het oudste, grootschalige energielandschap ontstaan toen in de 17e en 18e eeuw veen werd ontdekt als brandstof. Het landschap bevat rechte kanalen, wegen, wijken en kavelsloten. Kenmerkend zijn de grote open ruimten en de ijle, vaak langgerekte bebouwingslinten. Groenblauwe dooradering kan deze karakteristiek versterken door onder andere een ecologische inrichting van de kanalen en kavelsloten.

Jongere zeekleipolders

De jonge zeekleipolders zijn in een later stadium ontgonnen, soms ook aangeduid als 'nieuwland'. Ze hebben een meer regelmatige verkaveling. Het dijkenpatroon laat de volgorde van landaanwinning zien, waarbij de groeiringen van de polders nog duidelijk leesbaar zijn in het landschap. Ook zijn er (restanten) van kreken aanwezig. Hier liggen dan ook kansen om middels dijkbeplantingen de inpolderingsgeschiedenis afleesbaar te maken. Een waardevol uitgangspunt voor groenblauwe dooradering in de jonge zeekleipolders.

Jongere veenkoloniën

Deze bestaan uit voormalig hoogveengebied dat in de 19e en 20e eeuw werd verveend en ontgonnen. Het kenmerkt zich door langgestrekte kanaaldorpen en een rechtlijnig verkavelingspatroon. Later kreeg het landschap een agrarische functie voor akkerbouw en veeteelt dat het tot op de dag van vandaag kent. Vooral de vele kilometers sloot bepalen hier hoe groenblauwe dooradering eruit ziet.

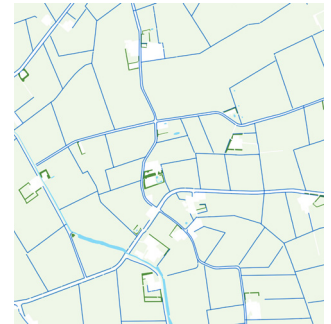
Veenontginningen

Dit zijn vlakke en open landschappen met langwerpige percelen afgebakend door vele kavelsloten. Hier en daar zijn ook onregelmatige percelen met verschillen in grootte en vorm van ontginningsblokken. Dit is voornamelijk een agrarisch landschap met daarin herkenbaar de dijken en kades die horen bij de ontginningsgeschiedenis. De dooradering van dit landschap wordt met name gevormd door de sloten, maar ook de kronkelende veenriviertjes.

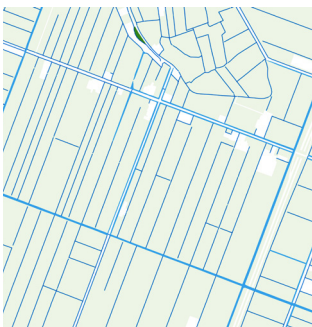
Rivierengebied

Dit met name open landschap langs de grote rivieren heeft een kenmerkende opbouw: rivier - uiterwaarden - oeverwallen/ banddijk - lagere komgronden. Door vroegere dijkdoorbraken ontstonden wielen in het landschap. Weteringen werden gegraven om komgronden te ontwateren. Op de oeverwallen is een kleinschaliger landschap met akkerbouw en fruitteelt. Verder van de rivier liggen de open komgronden. Verspreid in het landschap liggen nog restanten van oude rivierlopen.

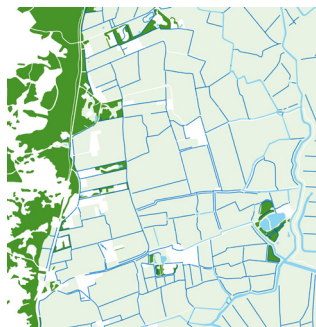
Oudere zeekleipolders

Dit betreft een overwegend agrarisch landschap met van oudsher akkerbouw op de hogere delen, en grasland op de lagere delen. De onregelmatige percelering met kromme sloten volgt het oude krekenspatroon in het landschap. Bewoning en wegen liggen geconcentreerd op hogere delen in het landschap. Door optimalisaties in ontwatering is het onderscheid tussen hoog en laag verdwenen. Groenblauwe dooradering kan dit onderscheid opnieuw beleefbaar maken.

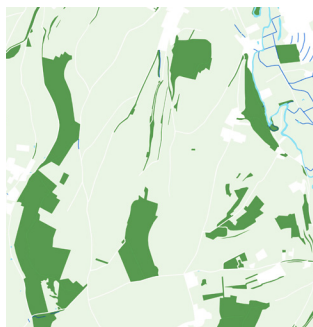
Droogmakerijen

Droogmakerijen kennen een rationele verkaveling en bestaan uit een rechthoekig patroon van wegen en waterlopen waarbinnen blok- of strookvormige kavels liggen. Een enkele keer liggen er voormalige (schier)eilanden in de polder als onderbreking van dit rechthoekige patroon. Droogmakerijen kennen nagenoeg altijd een diepe ligging en staan vaak onder druk van verzilting. Groenblauwe dooradering sluit aan op de grote maat en schaal van dit landschap en is gekoppeld aan wegen en waterlopen.

Duinen en duinontginningen

De kustzone bestaat overwegend uit een afwisseling van strandwallen en strandvlakten. Slechts een beperkt deel van de duinen waren ooit in gebruik voor de landbouw (o.a. haaimeten en schurvelingen). Op de afgegraven duingronden worden op veel plekken bollen geteeld. In de duinen liggen strategische drinkwatervoorraden. Veel duinen staan onder druk door verdroging. Een groenblauwe dooradering van de binnenduinstrandzone kan daarin - in combinatie met verdere vernatting - een oplossing bieden.

Lössontginningen

Het Zuidlimburgse lössgebied kenmerkt zich door hoogteverschillen, beken, dalen en beboste plateaus. De beboste plateaus zijn deels ontgonnen voor open akkercomplexen, met percelen omgeven door bomenrijen en hagen, en graften op hellingen om erosie tegen te gaan. Het is een van oudsher rijk groen dooraderd landschap, maar met schaalvergroting is hier veel van verdwenen. Groenblauwe dooradering bestaat met name uit kleinere bossen en vele kilometers scheerheggen.

Zandgrondontginningen

De dekzandlandschappen bestaan uit afwisselend besloten beekdalen en broekgebieden, die werden gebruikt voor grasland, en open heidegronden en stuifzandvelden op de hogere delen. Landgoederen en buitenplaatsen komen veel voor in dit landschapstype. Deze zandgrondontginningen staan sterk onder invloed van verdroging. Met groenblauwe dooradering (o.a. gekoppeld aan beekdalherstel) kan dit landschap hier beter tegen bestand worden gemaakt. Het kleinschalige karakter van dit landschap kan tevens worden versterkt.

4. Aanleg en beheer van landschapselementen: wat houdt ons tegen?

Het klinkt zo simpel: de aanleg van wat heggen en het ecologisch beheren van onze sloten. Waarom lukt het dan nog onvoldoende? Door de struikelblokken beter in beeld te krijgen kunnen we deze handreiking specifieker inrichten.

De bezwaren van landschapselementen

Hieronder volgen enkele bezwaren voor het aanleggen en ecologisch beheren van landschapselementen:

- De wil bij agrariërs is er vaak wel, maar helaas is er op dit moment geen langdurige financiering beschikbaar. Het verdienmodel van de boer is vaak al krap, en daar is dan ook geen ruimte om ook aan onbetaald landschapsbeheer te doen.
- Landbouwgrond in ons land is prijzig en er is in een groot deel van Nederland geen passende vergoeding voor de omzetting van landbouwgrond in een landschapselement.
- In veel gebieden in Nederland bestaat de cultuur dat 'schone, aangeharkte landschappen' als mooi worden ervaren. Deze zijn ecologisch echter lang niet altijd de meest waardevolle landschappen. Ons perspectief op wat een mooi landschap is dient te worden herzien.
- Er is in enkele gevallen een gebrek aan kennis en ervaring om verantwoord ecologisch beheer voor de lange termijn te voeren.
- De tweedeling tussen landbouw en natuur hebben we letterlijk zo geregeld in de planologische bestemming van onze gronden. Er is géén tussencategorie. Hierdoor ontstaat het risico dat bij aanleg van landschapselementen, ze niet langer als landbouw bestemd kunnen worden en ze in waarde afnemen. Ook neemt de ruimte voor derogatie en stikstofgebruik door aanleg van landschapselementen af. Dit houdt veel boeren nu nog tegen om landschapselementen aan te leggen.
- Voor met name boeren is het feit dat landschapselementen in de vorm van houtopstanden een wettelijke instandhoudingsplicht kennen ('boswet') een belemmering. Eenmaal aangelegd kom je er niet meer vanaf, zo is de gedachte. Bovendien heeft dit consequenties voor de subsidiëring. De EU stelt dat als je als lidstaat een wettelijk instandhoudingsverplichting hieraan koppelt je dan niet ongebreideld kunt subsidiëren (bijvoorbeeld voor productiederving).

- Veel agrariërs zijn bang dat door aanleg van landschapselementen en de toename van de natuurwaarde straks nog minder kan en gebieden op slot komen te staan.
- In enkele gebieden wordt juist de openheid van landschappen als (ruimtelijk of ecologisch) waardevol beschouwt en wordt daarom aanplant van opgaande landschapselementen ontmoedigt.

Het ontwikkelen van een kwalitatieve groenblauwe dooradering kost tijd. Maar toch zijn er ook relatief gemakkelijk uitvoerbare strategieën die al effect hebben op de korte termijn. Beide komen in deze handreiking aan bod.

Mogelijke oplossingen

In het laatste hoofdstuk 'Conclusies en aanbevelingen' van deze handreiking komen we terug op bovenstaande lijst met bezwaren. We bieden mogelijke oplossingen vanuit de lessons learned uit het ontwerpend onderzoek en deze handreiking.

II. Handelings- perspectief

Aan de slag met
groenblauwe dooradering

centrale opgave
binnen deze handreiking:

een mooi en
aantrekkelijk
landschap
(Mooi NL)

de (gecommitteerde) opgaven:

Basiskwaliteit
Natuur
(BKN)

Vogel- en
Habitatrichtlijn
(VHR)

Kaderrichtlijn
Water
(KRW)

Klimaatakkoord
van Parijs

Onderstaande groenblauwe diensten
geven (indirect) invulling aan de opgaven

Waarderoos met overzicht van groenblauwe diensten van landschapselementen

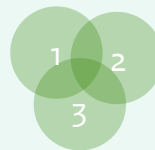
5. Een gerichte aanpak per gebied: drie onderscheidende gebiedsperspectieven

Hoe een gebied zich wil ontwikkelen is bepalend voor de inrichting van de groenblauwe dooradering. In deze handreiking maken we daarbij onderscheid tussen drie verschillende ruimtelijk-economische ontwikkelprofielen, die we hier 'gebiedsperspectieven' noemen. Elk perspectief heeft een andere doelstelling en versterkt daarmee een eigen set groenblauwe diensten.

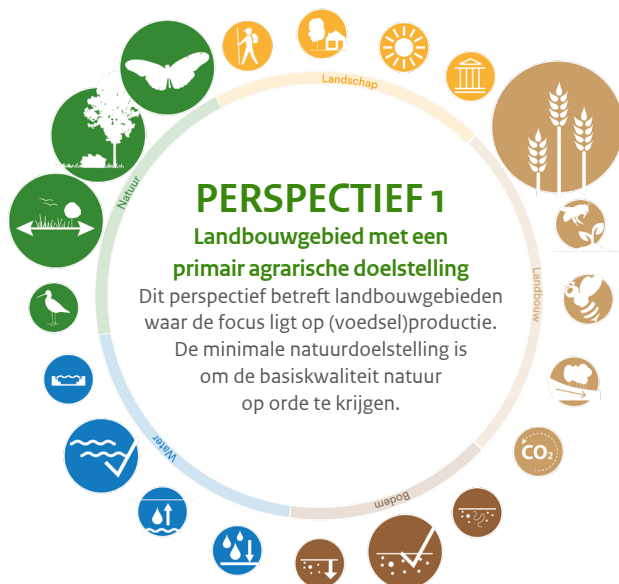
Let wel:

De doelstelling om 10% groenblauwe dooradering toe te voegen geldt voor alle perspectieven.

In de praktijk overlappen deze gebiedsperspectieven vaak met elkaar.

hoe groter het logo, hoe relevanter de meerwaarde van deze groenblauwe dienst

6. Leidende principes: een stappenplan

Je wilt aan de slag met groenblauwe dooradering, maar hoe pak je dat aan? De lessen uit het ontwerpend onderzoek (hoofdstukken 13 - 17) zijn samengevat in zes leidende principes. Door als gebied deze principes te volgen is de kans op een groenblauwe dooradering die aansluit op het lokale landschap, bijdraagt aan de basiskwaliteit natuur en op draagvlak kan rekenen vele malen groter.

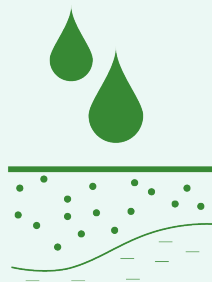
Stappenplan:

1. Leg samen de basis in gebiedsprocessen

Een geslaagde groenblauwe dooradering biedt tal van ecosystemediensten, zoals luchtkwaliteit, recreatie, leefbaarheid en erfgoed. Hierdoor ontstaat een rijk en gelaagd landschap met veel meerwaarde. Om dit voor elkaar te krijgen is een nauwe samenwerking essentieel. Je krijgt te maken met tal van grondeigenaren, beheerders en expertises. Eerste gesprekken zouden moeten gaan over een gedeeld gevoel van urgentie voor de realisatie van groenblauwe dooradering. Door met elkaar het gesprek aan te gaan kan er stap voor stap gekomen worden tot de realisatie en langjarige instandhouding van groenblauw dooraderde landschappen.

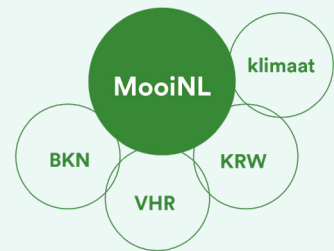
Lees meer over het instrumentarium in hoofdstukken 11 en 12.

2. Bodem en water zijn sturend

Groenblauwe dooradering is een integraal onderdeel van het landschap. Wil je dat deze goed functioneert, dan dient deze goed aan te sluiten op de bodem- en watercondities van een plek. Breng deze dus altijd goed in beeld wanneer je van start gaat in een gebied. Realiseer je welke functies passend zijn op basis van bodem- en watercondities en pas de keuze van landschapselementen hierop aan. Zo richt je laaggelegen gebieden het beste in voor waterberging, met voor die functie bijpassende landschapselementen.

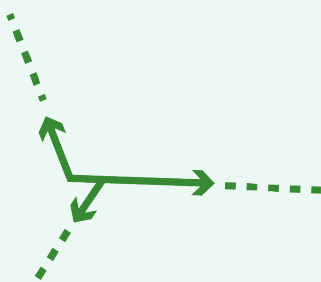
Lees meer over bodem en water als basis in hoofdstuk 9.

3. Stel heldere doelen voor groenblauwe dooradering

Met een divers, verbonden en robuust leefgebied ontstaat de basis voor een grote verscheidenheid aan soorten, gezonde populaties, verbeterde waterkwaliteit en klimaatadaptieve functies. Ook buiten natuurgebieden dient de basiskwaliteit natuur op orde te zijn. Groenblauwe dooradering is daarvoor een belangrijk middel. Wat er nodig is om een basiskwaliteit voor natuur te bereiken is voor elk gebied anders. In veel gevallen wordt gewerkt met zogenaamde gidssoorten. Dit kunnen soorten zijn die al in de omgeving voorkomen en/of aansluiten bij het type landschap. Het is goed om met de keuze van landschapselementen aan te sluiten op deze gidssoorten.

4. Bouw voort op wat er al is

Als het gaat om groenblauwe dooradering, beginnen we in een gebied zelden vanaf nul. Er zijn altijd (restanten van) landschapselementen aanwezig, gemiddeld ca. 2-3%. Inventariseer deze en breng in beeld waar knelpunten liggen en wat er nodig is om landschapselementen weer ecologisch interessant te maken. Zo zullen de soortenaantallen ook snel toenemen.

In sommige gevallen kan worden volstaan met een andere, meer ecologische wijze, van beheer. Op andere plekken kunnen bestaande landschapselementen worden aangevuld en netwerken sluitend gemaakt. Dit vormt een goed beginpunt waar vaak met beperkte middelen al op korte termijn een eerste stap kan worden gemaakt.

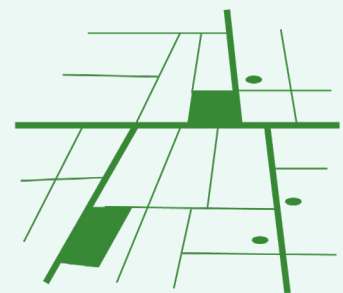

5. Ga uit van historische lijnen

De meest haalbare strategie voor groenblauwe dooradering is in veel gevallen om deze te laten starten vanuit de perceelsranden. Hier wordt de minste hinder ondervonden voor overig landgebruik en het kost beperkt ruimte (met name met de toepassing van scheerhagen, houtwallen en bufferstroken). Ga daarnaast op zoek naar de historische lijnen in het landschap.

Vaak zijn ze nog steeds aanwezig of relatief eenvoudig terug te brengen. Ze zijn bestendig in tijd en ruimte en bieden daarmee een grote kans van slagen voor het realiseren van een groenblauwe dooradering voor de lange termijn.

[Zie ook het onderzoek uit Friesland: “Mei it ferline foarút”.](#)

6. Ontwikkel een robuust netwerk van landschapselementen

Zorg ervoor dat de groenblauwe dooradering recht doet aan de schaal van het landschap. Voorkom een wildgroei aan kleine ingrepen, die verrommeling in de hand kunnen werken en juist afbreuk doen aan de kwaliteit van het landschap. Bouw in plaats daarvan aan een robuust netwerk.

Combineer enkele robuuste verbindingen met een fijnmazig netwerk van landschapselementen.

Om de specifieke gebiedskenmerken goed in beeld te brengen is een gedegen gebiedsanalyse essentieel. Hiervoor kunnen tools worden benut als de LESA of een Landschapsbiografie.

7. Landschapselementen: bouwstenen voor groenblauwe dooradering

Groenblauwe dooradering bestaat uit landschapselementen. Ze zijn als het ware de bouwstenen. Het zijn de combinaties en de wijze waarop landschapselementen op elkaar aansluiten die bepalen hoe groot de toegevoegde waarde is voor het landschap, de natuur en de landbouw. Het is daarom van belang deze goed te leren kennen en hun meerwaarde te ontdekken. Kortom, welke landschapselementen kies je en waarom?

Focus op meerwaarde

Een landschapselement is een containerbegrip. Elk landschapselement heeft zo zijn eigen impact op het landschapsbeeld, een levert eigen bijdrage aan de ecologische kwaliteit en de agrobiodiversiteit. In deze handreiking wordt getoond hoe middels facetkaarten duiding kan worden gegeven aan de hoofdcategorieën van groenblauwe dooradering. Per regio komen als vanzelfsprekend nog vele andere gebiedseigen varianten van landschapselementen voor. Natuurlijk dient voor de soortsaanstelling van een landschapselement goed aangesloten te worden op de abiotische omstandigheden van een locatie. De facetkaarten bieden inzicht in de kracht van afzonderlijke landschapselementen, zodat ze gericht kunnen worden ingezet bij het realiseren van een groenblauwe dooradering.

Bestaande landschapselementen

Vaak zijn er al landschapselementen aanwezig in een gebied, gemiddeld zo'n 2 tot 3 procent. Neem dit als uitgangspunt en bouw hierop voort. Herstel bestaande landschapselementen, vul deze aan, beheer ze op een ecologische manier die recht doet aan de groenblauwe diensten. Denk vervolgens na over de aanleg en beheer van nieuwe landschapselementen die van toegevoegde waarde zijn op de reeds aanwezige landschapselementen.

Onderverdeling in punten, lijnen en vlakken

Landschapselementen kunnen ruimtelijk gezien worden onderverdeeld in punt-, lijn-, en vlakelementen. De focus in deze handreiking ligt voornamelijk op lijnelementen. Het doel is namelijk om de connectiviteit van het landschap te versterken. Maar ook punt- en vlakelementen dragen op hun eigen manier bij aan de groenblauwe dooradering van een landschap. Ze worden dus ook zeker niet uitgesloten!

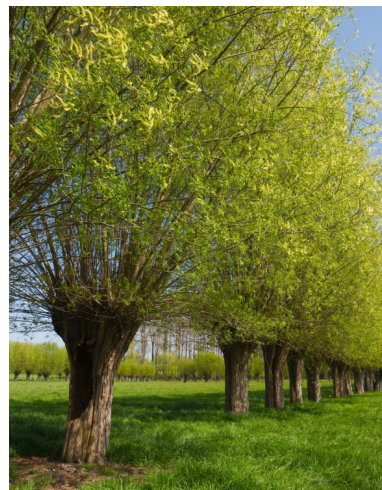
Beheer als bepalende factor

De aanleg van landschapselementen vergt relatief weinig middelen. Het is het beheer, en vooral de intensiteit van het beheer en de benodigde hoeveelheid werk wat ervoor zorgt dat landschapselementen nog niet op grote schaal worden gerealiseerd. Daarom geeft de tabel hiernaast ook een beeld van de intensiteit van beheer zodat hier tijdig rekening mee kan worden gehouden.

Een afgewogen keuze

De tabel op de rechterpagina biedt een overzicht van de hoofdcategorieën van landschapselementen. Ze zijn grotendeels overeenkomstig met de indeling die het Aanvalsplan Landschap hanteert. De tabel is ter ondersteuning voor het selecteren van de meest passende landschapselementen voor de groenblauwe dooradering van een gebied. De tabel is niet bedoeld om 1 op 1 gevolgd te worden, maar vooral om de denkwijze te verbeelden.

Enkele voorbeelden van landschapselementen op een rij (v.l.n.r.): elzensingel, knotbomenrij, agroforestry strokenteelt, botanische akkerrand, natuurvriendelijke oever en een poel.

		landschap	natuur	water	bodem	landbouw	beheer	
Houtwal, houtsingel en houtkade								
Elzensingel								
Knotbomen(rij)								
Bomenrij en -laan								
Solitaire boom								
Knip- en scheerheg								
Struweelhaag en -rand								
Half- en hoogstamboomgaard								
Hakhoutbosje								
Griendje								
Bosje of boomgroep								
Eendenkooi								
Erfbeplanting	allen							
Kruidenrijke wegberm								
Botanische akkerrand								
Bloemdijk								
Onverharde weg								
Poel								
Natuurvriendelijke oever								
Rietzoom en klein rietperceel								
Sloot en slootkant								
Voedselbos								
Agroforestry - boomweide	allen							
Agroforestry - strokenteelt	allen							

Waardering per thema:

- niet relevant
- relevant
- zeer relevant

Beheerfrequentie:

- incidenteel beheer
- 1x per 5-10 jaar
- 1x per jaar
- meerdere keren per jaar

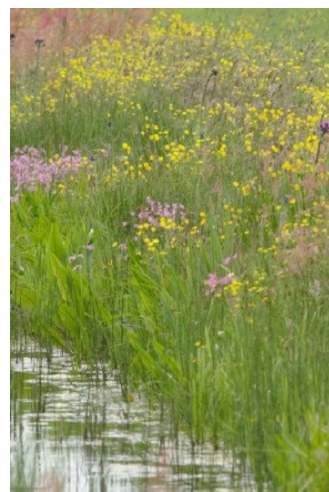

grote beheersinspanning

Type inrichtingselement:

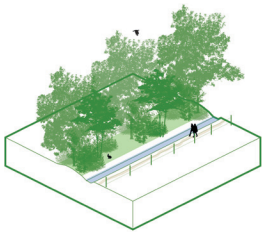
- vlak, lijn of punt
-
-

TABEL: EEN OVERZICHT VAN LANDSCHAPSELEMENTEN MET HUN MEERWAARDE TEN OPZICHTE VAN HET BENODIGDE BEHEER. Deze tabel pretendeert geen exacte waarheid weer te geven. Wel geeft het een indicatie van de mogelijk meerwaarde per categorie te leveren groenblauwe diensten. De werkelijk geleverde meerwaarde is voor een groot deel mede afhankelijk van de context. Ook willen we met deze tabel een bewuste keuze op basis van de te verwachten beheersinspanning bevorderen. Dit aspect is namelijk essentieel voor de lange termijn instandhouding van landschapselementen.

Houtige landschapselementen

1.a
Houtwal, houtsingel en houtkade

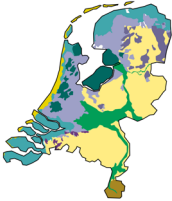

Wat is het?
Rijen struiken en/of bomen. Dit heeft o.a. een meerwaarde voor biodiversiteit, doordat de vegetatie veiligheid en voedsel biedt aan insecten, vogels en andere dieren die zich er doorheen verplaatsen, even schuilen of zich daar vestigen.

Groenblauwe diensten

Afmetingen
Minimaal 25m lang en maximaal 25m breed.

In welke landschappen?

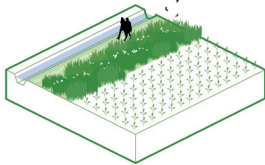

Aanleg en beheer
Begroeiing wordt als hakhout beheerd. Het handmatig uitdunnen en verwerken van het gesnoeide hout vergt relatief veel werk.

Open landschapselementen

2.b
Kruidenrijke akkerrand (diverse types)

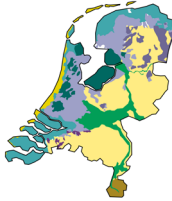

Wat is het?
De kruidenrijke akkerrand bestaat uit graslanden die kruidenrijk zijn, maar niet tot de schraalgraslanden behoren. Deze liggen als lijnvormig element in het landschap.

Groenblauwe diensten

Afmetingen
Minimaal 0.5m en maximaal 20m breed.

In welke landschappen?

Aanleg en beheer
Inzaaien maart - medio juni. Niet bemesten. Eénjarige akkerrand niet maaien. Meerjarige akkerrand gefaseerd maaien tussen eind juni en half september.

1.b

Elzensingel

1.c

Knotbomen(rij)

1.d

Bomenrij en -laan

2.a

Kruidenrijke wegbarm

2.c

Bloemdijk

2.d

Onverharde weg

1.e

Solitaire boom

1.f

Knip- en scheerheg

1.g

Struweelhaag en -rand

1.h

Half- en hoogstamboomgaard

1.i

Hakhoutbosje

1.j

Griendje

1.k

Bosje of boomgroep

1.l

Eendenkooi

1.m

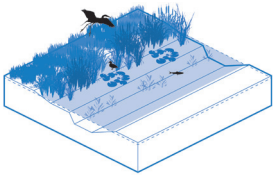

Erfbeplanting

Blauwe landschapselementen

3.b
**Natuur-
vriendelijke
oever**

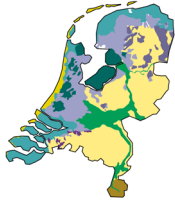

Wat is het?
Een geleidelijke overgang tussen land en water. Dit transitiegebied vormt een eigen habitat, waar diverse soorten planten en dieren zich kunnen vestigen.

Groenblauwe diensten

Afmetingen
Minimaal 3m en maximaal 10m. Minimaal talud van 1:3, en bij voorkeur 1:5.

In welke landschappen?

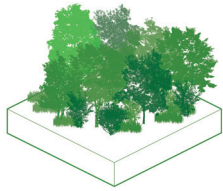
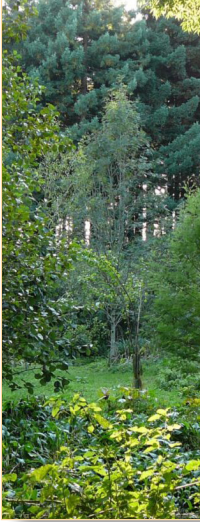

Aanleg en beheer
Het element wordt periodiek gemaaid in een cyclus van minimaal éénmaal per 2 jaar en maximaal éénmaal per jaar (in de periode tussen 15 juli en 1 maart). Het maaisel wordt afgevoerd.

Nieuwe landschapselementen

4.a
Voedselbos

Wat is het?
Een voedselbos of een 'eetbare bostuin' is een productieve bos met eetbare, meerjarige gewassen. Het is geen natuurlijk bos en het is geen boomgaard.

Groenblauwe diensten

Afmetingen
Minimaal 0,5 maximaal 1,5 hectare

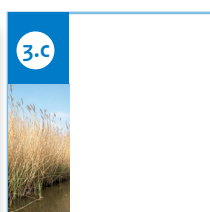
In welke landschappen?

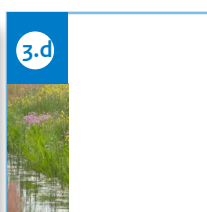
Aanleg en beheer
De aanleg van een voedselbos en de eerste jaren na aanleg vergen de meeste aandacht. Daarna wordt, mits de juiste aanlegprincipes zijn toegepast, het beheer steeds extensiever en de oogst steeds groter.

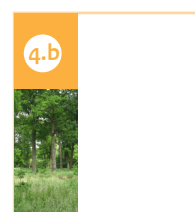

Poel

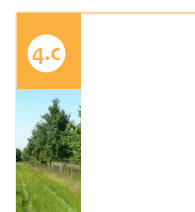
Rietzoom en klein rietperceel

Sloot en slootkant

Agroforestry - boomweide

Agroforestry - strokenteelt

Landschapselement XL

Facetkaarten landschapselementen

Deze pagina geeft een preview van hoe de facetkaarten voor landschapselementen eruit kunnen zien. De volledige uitwerking is niet gemaakt binnen deze handreiking. De toegevoegde waarde ervan is wel groot, en de wens om dit te doen in een 'praktische' vervolguutwerking is daarom geuit door de bij het opstellen van dit document betrokken partners.

8. Beheer- en inrichtingsmaatregelen: de bouwstenen toegepast

Aanvullend op de inrichtingsconcepten zijn een reeks specifieke (ontwerp-) richtlijnen opgesteld. Deze richtlijnen ondersteunen bij de uitwerking van een plan voor een kwalitatieve groenblauwe dooradering.

Algemeen

- A1** $1 + 1 = 3$, combineer waar je de ruimte hebt twee of meer lijnvormige landschapselementen met elkaar, dit resulteert in robuustere verbindingen die functioneren voor meer soorten. Denk bijvoorbeeld aan een houtwal met een bloemrijke akkerrand of een natuurvriendelijke oever met ruigtezone.

- A4** Versterk de **leesbaarheid van aanwezig erfgoed** door middel van landschapselementen. Zo kan de aanplant van dijken bijdragen aan het vertellen van de inpolde-ringsgeschiedenis ter plaatse. Oude linies kunnen door middel van beplantingen opnieuw herkenbaar worden gemaakt.

aanplant van een liniedijk maakt het militaire erfgoed afleesbaar

- A2** **Benut onderhoudspaden:** naast een landschapselement is vaak behoefte aan een onderhoudspad. Richt ook deze in als landschapselement zoals een kruidenrijke berm of ruigtezone zodat deze ook meedoen in de groenblauwe dooradering.

Kruidenrijke berm én onderhoudspad

- A3** Maak bij aanplant of inzaaien uitsluitend gebruik van **inheemse, gebiedseigen en biologisch geteelde bomen, struiken en zaaigoed**. Wanneer dit onvoldoende voorhanden is, kan je ook - op plekken waar veel natuurlijke opslag is - lokaal plantmateriaal oogsten. Check ook [plant van hier](#).

Bodem

- B1** Kies soorten die veel **organisch materiaal** leveren, wat voedsel is voor de bodem en het bodemleven. Zo bouwt zich een rijke strooisellaag op die de basis vormt voor een goed ontwikkeld ecosysteem.

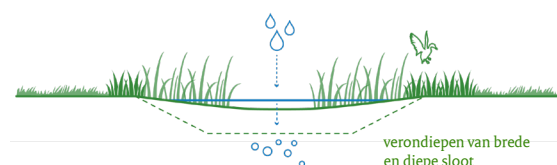

Water

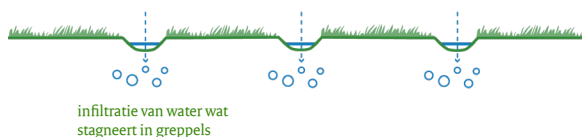
- W1** Met de aanleg van ecologische oevers wordt de biodiversiteit en connectiviteit van het landschap versterkt. Maar het levert tegelijkertijd ook meer ruimte op in het profiel en zo dus een grotere capaciteit voor **waterberging**.

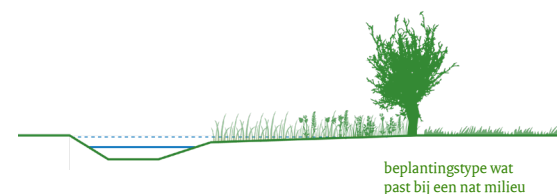
- W4** Waar **sloten worden gedempt** (om water beter vast te houden en minder snel af te voeren) kan GBDA worden aangelegd.

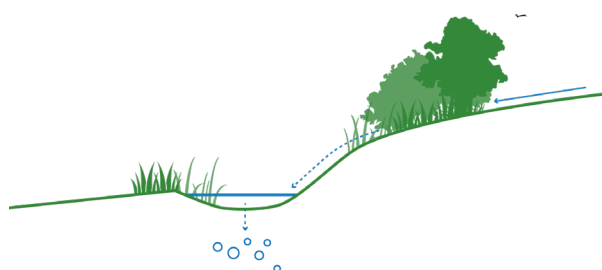
- W2** Met de aanleg van **greppels** op weidepercelen blijft het water langer staan op de percelen en kan het geleidelijker infiltreren in de bodem. Dit komt ten goede aan de waterhuishouding van de percelen zelf.

- W5** **Benut tijdelijke overstroombare gebieden** voor de inrichting van landschapselementen. Pas de keuze van landschapselementen hier op aan.

- W3** Met name op (licht)hellend terrein, kan de aanleg van **infiltratiezones of -terrassen** voorkomen dat water snel afvloeit. In deze zones verzamelt het water zich en kan het langzaam worden opgenomen door de bodem.

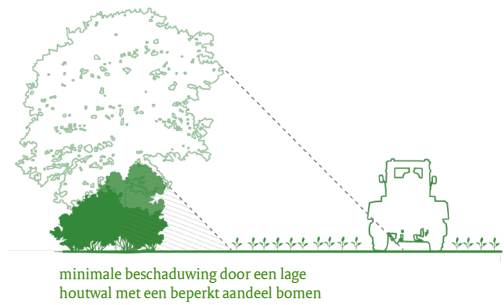

Landbouw

- L1** Benut **teeltvrije zones** (50-500cm) langs watergangen voor de aanleg van landschapselementen, zoals kruidenrijke akkerranden, evt in combinatie met een vanggewas. Op deze manier worden eventuele afstromende nutriënten en bestrijdingsmiddelen tijdig afgevangen en wordt bijgedragen aan een betere waterkwaliteit.

- L4** Houdt bij de plaatsing en keuze van landschapselementen rekening met **schaduwwerking** op de percelen. Zo kan je kiezen voor scheerheggen of houtwallen in plaats van hoge bomen.

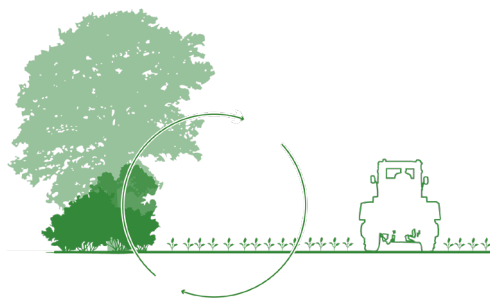
- L2** Zet tussen beweide percelen landschapselementen in als **voederhagen**. Met de juiste toepassing zijn ze rijk aan mineralen en gezonde inhoudsstoffen waar het vee naar behoefte van kan eten. Ze vormen een aanvulling op het dieet van het vee.

- L5** **Stimuleer erfbeplantingen**. Deze zien er per regio of streek anders uit. Maak daarom gebiedsspecifieke voorbeelduitwerkingen en biedt stimuleringsregelingen aan voor de aanleg en beheer van erfbeplantingen. Het zorgt voor een rijker landschapsbeeld.

- L3** Zet groenblauwe dooradering in als onderdeel van **de circulaire landbouw**. Zo kan maaisel worden gedroogd en gebruikt als stalbedekking en later als bodemverbeteraar uitgereden worden over de akkerpercelen (potstalprincipe).

- L6** Een specifieke kans ligt er bij **vrijkomende agrarische bedrijven en percelen** (VAB). Door hier richtlijnen voor omvorming te ontwikkelen kan het gestimuleerd worden om deze (deels) in te zetten voor de groenblauwe dooradering.

Natuur

- N1** Zorg voor voldoende **diversiteit aan landschapselementen**, zoals houtsingels, scheerhagen, rietoevers, ruigtes en knobomen. Elk landschapselement vervult een eigen functie. Het succesvolst zijn daarbij de combinaties van meerdere landschapselementen.

- N2** Zorg dat er met de toepassing en soortkeuze van landschapselementen jaarrond voldoende **voedselaanbod** is. Gebruik onder andere veel bes- en vruchtdragende soorten in de landschapselementen.

- N3** Breng meer ecologische waarde toe door een **grotere variatie** in lijnvormige landschapselementen aan te brengen door af en toe een boomvormer te plaatsen.

- N4** Zorg voor **overgangsmilieus** binnen groenblauwe dooradering. Hierin zit namelijk de rijkdom voor de natuur. De overgang kan zitten van open naar meer besloten milieus, van nat naar droog of van zilt naar zoet. Sluit daarvoor aan op de aanwezige bodem- en watercondities. Een goed voorbeeld is het aanbrengen van een **mantelzoom vegetatie** langs een bestaand bos. In dit overgangsmilieu kunnen veel soorten op een kleine oppervlakte voorkomen.

- N5** Op plekken met meer ruimte is **aanleg van robuustere elementen** (stapstenen) belangrijk. Denk hierbij aan bossages, ruigtes, bloemrijke graslandjes, poelen, etc.

- N6** Let op de **oriëntatie van landschapselementen**, omdat deze zeer bepalend zijn voor de potentiële soorten die er kunnen leven.

- N7** Ook het aanbrengen van **kleinschalige elementen** is belangrijk: bijvoorbeeld staand en liggend dood hout, houtstobben, stenen muurtjes, wallen, steilranden, keverbanken, nestkasten, bijenhoeven en ringslangenhopen vormen voor veel (specifieke) soorten een essentieel onderdeel van het leefgebied.

- N8** Zorg naast de aanleg en beheer van landschapselementen ook voor het **wegnemen van barrières** voor bepaalde soorten, zoals kunstlicht, infrastructuur, hekken en beschoeiing.

- N9** Binnen Nederland lopen verschillende programma's specifiek gericht op de toename van **bijen**. Haak hier met het ontwikkelen van een groenblauw netwerk op aan. Doe dit door de toepassing van soorten die veel nectar en stuifmeel leveren en die van nature voorkomen in een gebied. Zo zullen ook met name lokale bijen- en hommelse soorten hier bij gebaat zijn.

- N14** **Gefaseerd beheer** is essentieel. Dit geldt zowel voor beheer van wateren en watergangen als voor graslanden, ruigtes en houtige elementen.

maai om en om één kant van de sloot

- N10** Check ook welke **specifieke soorten** voorkomen in het gebied waar je aan de slag gaat. Vaak vragen deze specifieke soorten ook specifieke inrichtingsmaatregelen of toepassing van specifieke soorten.

- N15** **Ecologisch bermbeheer** is op de meeste plekken makkelijk toe te passen en zou daarom gemakkelijk uitvoerbaar moeten zijn. Het is een snelle manier om een eerste slag te slaan met groenblauwe dooradering.

- N11** Maak waar mogelijk gebruik van **natuurlijke ontwikkeling**. Bijvoorbeeld op plekken waar in de bodem nog een goede zaadbank aanwezig is. Inzaai of aanplant is dan overbodig.

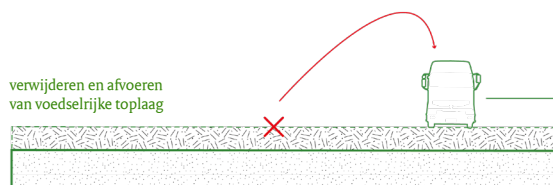
- N16** Plaatselijk creëren van **kale bodems** is een waardevolle beheermaatregel voor pioniersoorten, zowel op natte plaatsen als op droge plekken.

- N12** Stem de **beheerfrequentie en -methode** af op de in het gebied voorkomende (gids)soorten.

- N17** Het is sterk aan te bevelen om te werken met partijen met een **certificering voor ecologisch beheer** van de groenblauwe dooradering (bijv. Kleurkeur) en/of een vakbekwaamheidseis.

- N13** Het plaatselijk **verwijderen van de voedselrijke bodemlaag** leidt tot betere uitgangspositie voor soortenrijke vegetaties. Dit kan ook de benodigde beheerfrequentie en -kosten verlagen. Echter, dit dient enkel op kleine schaal te worden ingezet.

- N18** Fijnmazigheid van het netwerk van groenblauwe dooradering is belangrijk om van toegevoegde waarde te zijn voor vele soorten.

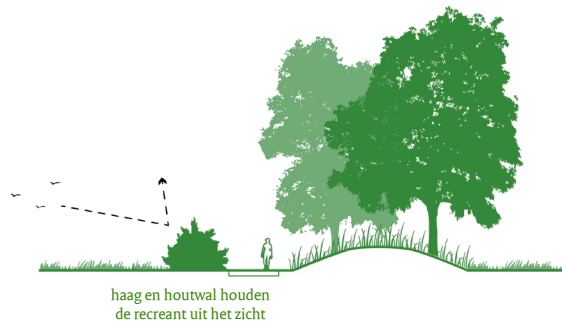

- N19** Langs landschapselementen is het wenselijk dat er rommelige plekken ontstaan. Rommeligheid zorgt voor diversiteit aan habitats en leefmilieus, dus een grotere soortenrijkdom.

Recreatie

- R1** Denk naast de groenblauwe dooradering ook tijdig na over **de recreatieve dooradering** van het landelijk gebied. Stel hierover met elkaar heldere doelen op. Met de realisatie van een recreatieve dooradering kan juist kwetsbare verstoringsgevoelige natuur elders ontlast worden. Ook kan met de vormgeving van recreatieve routes en aandeel opgaande landschapselementen de recreant uit het zicht van verstoringsgevoelige soorten worden gehouden.

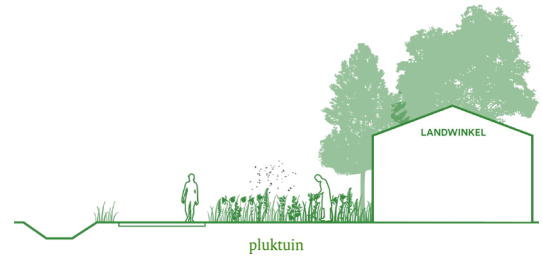

- R2** Zet landschapselementen in als **fysieke scheiding** tussen agrarische percelen en de recreatieve route om schade aan gewassen te voorkomen.

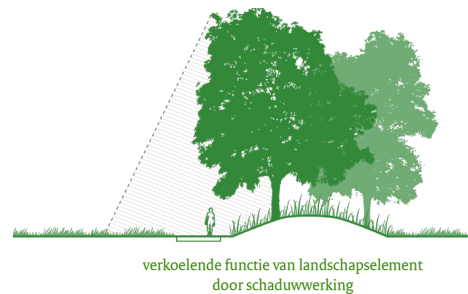

- R3** **Combineer toegangen** tot agrarische percelen of beheerroutes met de aanleg van 'klompenpaden'. Zo krijgen deze routes gelijk een dubbelfunctie in het landschap.

- R4** Waar kansen liggen kunnen ook **recreatieve functies of bestemmingen** gekoppeld worden aan deze paden. Denk daarbij aan wildpluk randen, of landwinkels.

- R5** Combineer fiets- en wandelroutes met de aanplant van landschapselementen voor **beschutting** tegen felle zon en/of wind.

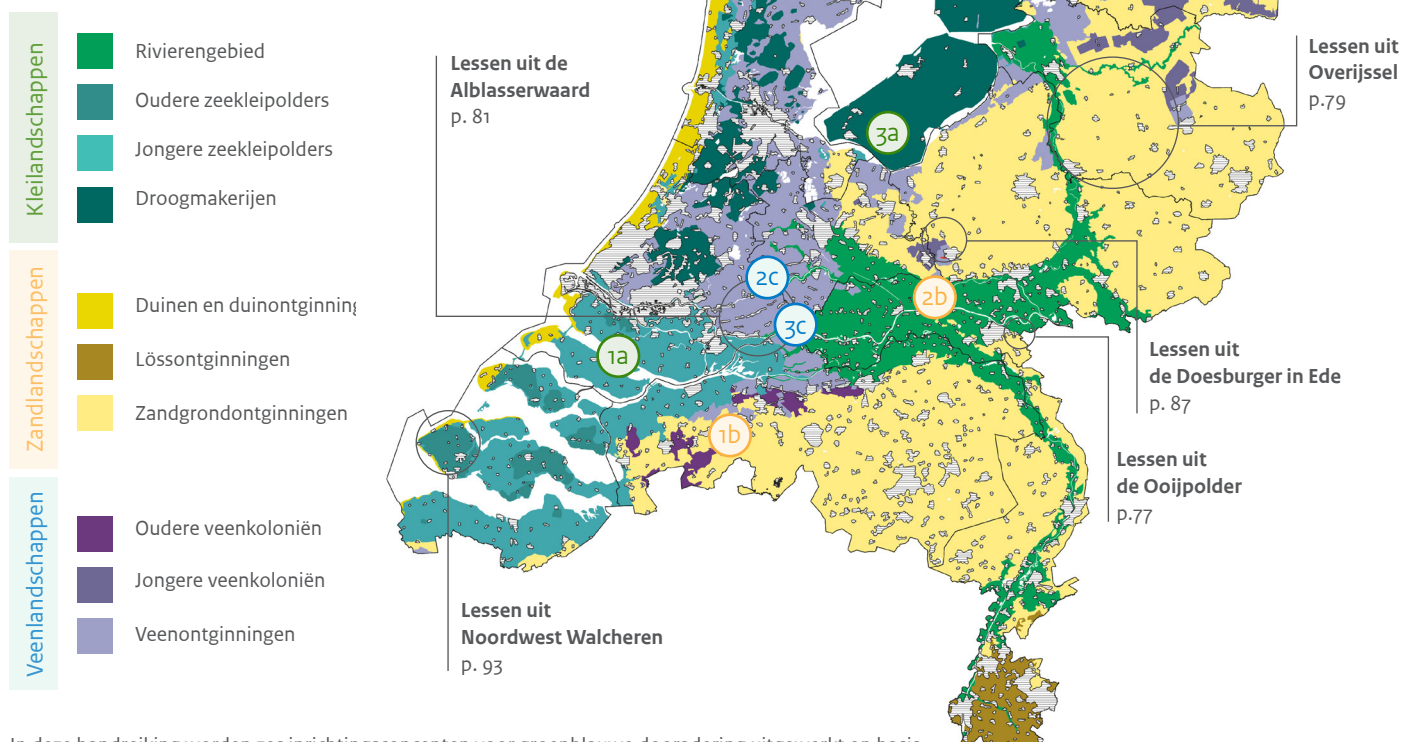
9. Bodem en water als basis: een grote verscheidenheid aan landschapstypen

Om gebiedseigen groenblauwe dooradering te maken, is het belangrijk om te luisteren naar wat bodem en water in een gebied 'te vertellen hebben' en om ruimtelijke ontwikkelingen af te stemmen op de staat en kwaliteit van de ondergrond. Water en bodem worden zo sturend in de ruimtelijke planvorming.

Landschapstypen

Bodem en water zijn bepalend voor de grote verscheidenheid aan landschapstypen die we in Nederland rijk zijn. Groenblauwe dooradering ziet er daarom ook in elk landschapstype anders uit (zie hoofdstuk 4). Nederland kent voor wat betreft bodem een drietal bodemtypen, namelijk klei, zand en veen. Binnen deze hoofdtypen komen verschillende landschapstypen voor met elk hun eigen karakteristiek. De inrichtingsconcepten voor groenblauwe dooradering (zie hoofdstuk 9) zijn gebaseerd op enkele van deze landschapstypen. Ze zijn gemarkeerd op onderstaande kaartbeeld.

Landschapstypen in Nederland

In deze handreiking worden zes inrichtingsconcepten voor groenblauwe dooradering uitgewerkt op basis van verschillende landschapstypen. Daarnaast kunnen de lessen uit vijf studiegebieden als inspiratie dienen.
Bron: Histland, Panorama Nederland, 2020

c. Veenlandschappen

b. Zandlandschappen

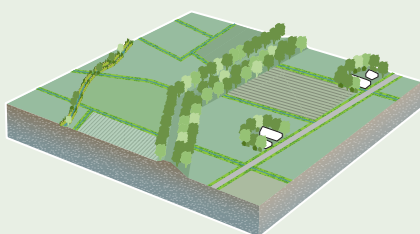
a. Kleilandschappen

10. Inrichtingsconcepten: zes voorbeelduitwerkingen

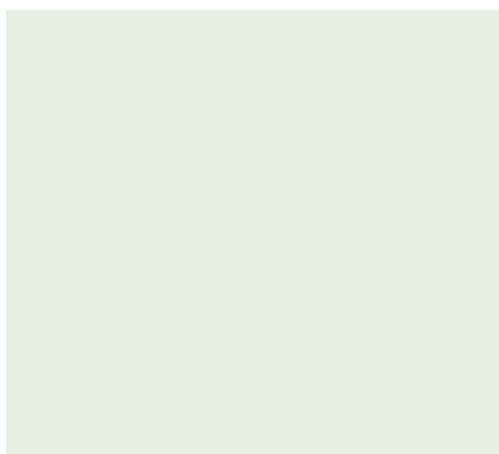
Op de volgende pagina's worden zes inrichtingsconcepten uitgewerkt voor groenblauwe dooradering. Deze verschillen op basis van landschapstype en het gebiedsperspectief. De inrichtingsconcepten zijn bedoeld ter inspiratie. Met behulp van het stappenplan en de bouwstenen dienen ze als illustratieve voorbeelden voor het maken van een gebiedsspecifieke inrichting voor groenblauwe dooradering.

Perspectief 1: landbouwgebieden met een primaire agrarische doelstelling

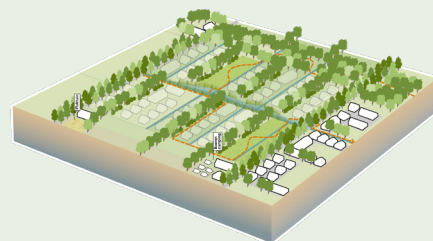
1a. In een jonge
zeekleipolder

Perspectief 2: landbouwgebieden met een meervoudige doelstelling

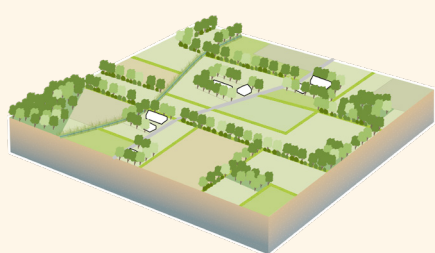

2b. In een overgangsgebied van
de zandontginning

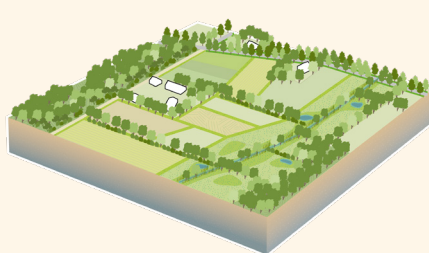
Perspectief 3: stadsranden en woonlandschappen met een recreatieve functie

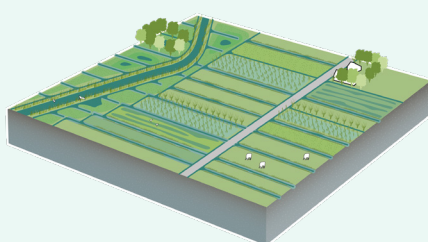
3a. In een
droogmakerij

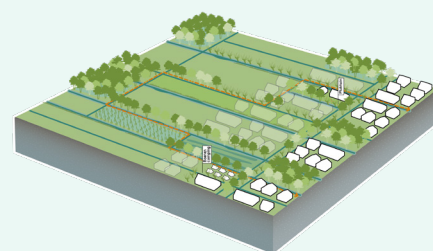
1b. In een ruilverkavelde
zandontginning

2b. In een overgangsgebied van
de zandontginning

2c. In een
veenweidegebied

3c. In een
veenweidegebied

In een jonge zeeleipolder

VOORBEELD 1a

Inrichtings- concept kleilandschap en landbouw met primair agrarische doelstelling

1. Leg samen de basis in gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op verandering/transformatie altijd drie stappen waarover duidelijkheid moet komen: de opgave, het perspectief en de aanpak (zie voor meer achtergrond ook hoofdstuk 11).

2. Zorg dat bodem en water sturend zijn

Dit inrichtingsconcept geldt voor jonge open zeeleipolders die overwegend in gebruik zijn voor de akkerbouw. Ze bestaan uit vruchtbare bodems met een grootschalige verkaveling. In enkele jonge zeeleipolders staat de zoetwaterbeschikbaarheid onder druk en/of is sprake van toenemende verzilting.

3. Stel heldere doelen voor groenblauwe dooradering

- Een mooi en herkenbaar landschap;
- Basiskwaliteit natuur op orde;
- Versterking leefgebied akkervogels (in gebieden die aangeduid zijn als leefgebied 'open akkerland');
- Realisatie KRW-doelen: invulling langs de KRW-waterlichamen zelf en langs sloten die uitmonden in KRW-oppervlaktewaterlichaam;
- Waterbergend/vasthoudend vermogen van polders vergroten (in toekomst meer neerslag in de winter).

4. Ga uit van wat er al is.

De jonge zeeleipolders kennen vaak een netwerk van dijken en krekken. Ook zijn er verspreidliggende boerenerven al dan niet voorzien van erfbeplantingen. Deze elementen vormen de basis voor dit inrichtingsconcept.

5. Ga uit van historische lijnen

De vele binnendijken 'vertellen' de inpolderingsgeschiedenis van deze jonge zeeleigebieden. Ook de kreek(restanten) zijn historische structuren toen de polders nog onder invloed van het open water stonden. In enkele jonge zeeleipolders is ook de verkaveling nog origineel. Al deze historische 'lijnen' zijn aanknopingspunten voor een bestendige groenblauwe dooradering.

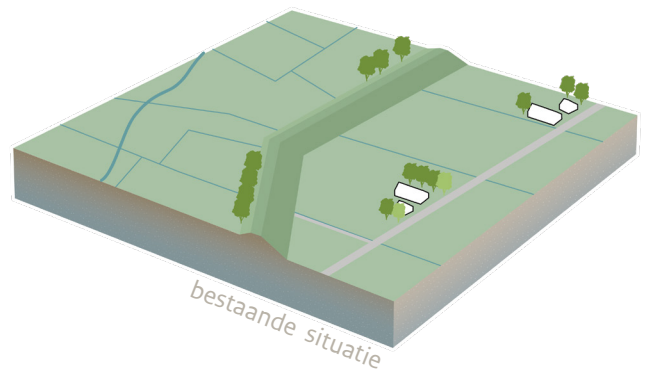
6. Ontwikkel een robuust netwerk van landschapselementen

Robuuste verbindingen bestaande uit:

- Slapersdijken: de slapersdijken die geen waterkerende functie meer hebben zijn robuuste elementen in de polders en bieden veel kansen voor versterking van de groenblauwe dooradering door de aanleg van dijkbeplantingen en ecologisch graslandbeheer van dijken.
- Krekken en sloten: in veel polders liggen oude kreekrestanten die soms een extra kwaliteitsimpuls kunnen krijgen door de aanleg van brede rietoevers en daarmee ingezet kunnen worden als klimaatbuffers. Gelet op de verwachte klimaatontwikkelingen- meer regen in de winter- kunnen bestaande sloten verbreed worden met natuurvriendelijke (waterbergings)oeveren.

Aangevuld met een fijnmazig netwerk:

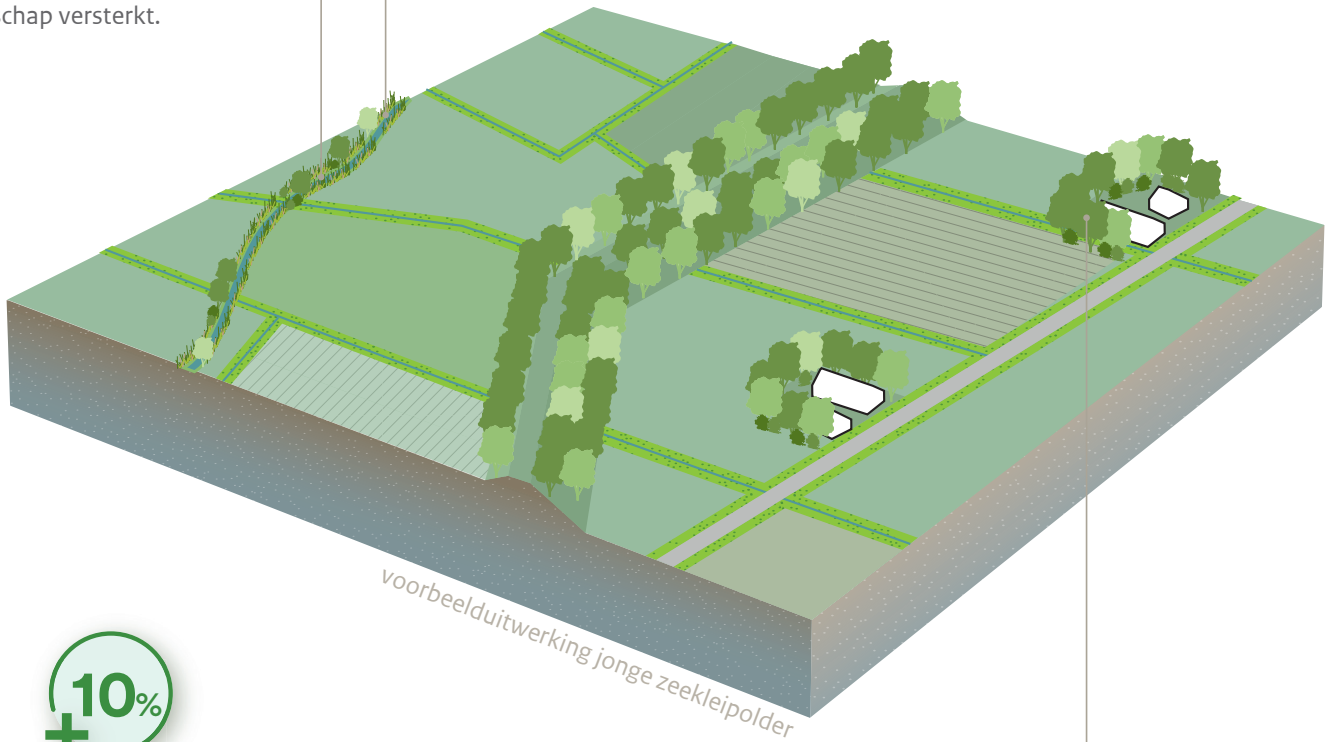
- Akkerranden: stimuleer de aanleg van akkerranden in gebieden die als leefgebied open akkerland zijn aangemerkt en geef aan de verplichte bufferstroken langs sloten een ecologische invulling.
- Wegbermen: kies voor een ecologisch beheer van de bermen.
- Ervan: ontwikkel erfbeplantingen als groene eilanden in de open polders.

L1 Benut teeltvrije zones (50-500cm) langs watergangen

W1

Met de aanleg van ecologische oevers wordt de biodiversiteit en connectiviteit van het landschap versterkt.

+10%

Geschikte landschapselementen:

- 1.a 1.c 1.d 1.h 1.k 1.m
- 2.a 2.b 2.c
- 3.c 3.d

L5 Stimuleer erfbeplantingen

Voorbeelden

Dijkbeplantingen

Dijken kunnen met robuuste beplantingen of bloemrijke taluds belangrijke leefgebieden vormen voor vele soorten.

Erfbeplantingen

Ontwikkel rijke, streekeigen erfbeplantingen. Ze functioneren als groene eilanden in de open zeekleipolders.

Akkerranden

Goed beheerde randen langs waterlopen kunnen een bijdrage leveren aan verbetering van de waterkwaliteit, de biodiversiteit en natuurlijke plaagbeheersing.

In een ruilverkavelde zandontginning

VOORBEELD 1b

Inrichtings- concept zandlandschap en landbouw met primair agrarische doelstelling

1. leg samen de basis in gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op verandering/transformatie altijd drie stappen waarover duidelijkheid moet komen: de opgave, het perspectief en de aanpak (zie voor meer achtergrond ook hoofdstuk 11).

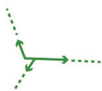
2. zorg dat bodem en water sturend zijn

Dit inrichtingsconcept geldt voor zandontginningen die in de loop der tijd ruilverkaveld zijn en zo veel van hun oorspronkelijke landschapselementen verdwenen zijn. De goed gedraineerde en vruchtbare zandgronden lenen zich goed voor landbouw en boomteelt. Uitdagingen op het gebied van bodem is uitspoeling van nutriënten naar het (grond)water. In de steeds droger wordende zomers is de uitdaging het water langer vast te houden.

3. stel heldere doelen voor groenblauwe dooradering

- Een mooi en herkenbaar landschap;
- Basiskwaliteit natuur op orde;
- Versterking leefgebied droge dooradering (in gebieden die aangeduid zijn als leefgebied 'open akkerland');
- Realisatie KRW-doelen: invulling bufferzone langs de beek zelf en langs sloten die uitmonden in de beek;
- Water langer vasthouden om ook in de zomers voldoende water beschikbaar te hebben en grondwateronttrekking te beperken.

4. ga uit van wat er al is

Vaak zijn er nog snippers over van landschapselementen. Bijvoorbeeld bosjes op overhoeken of korte lengtes houtwallen. Deze elementen vormen de basis voor dit inrichtingsconcept.

5. ga uit van historische lijnen

De beekloop ligt vaak nog nagenoeg op dezelfde lage locatie in het landschap. Ook enkele perceelsgrenzen zijn al vele eeuwen oud. Deze historische 'lijnen' zijn aanknopingspunten voor een bestendige groenblauwe dooradering.

6. ontwikkel een robuust netwerk van landschapselementen

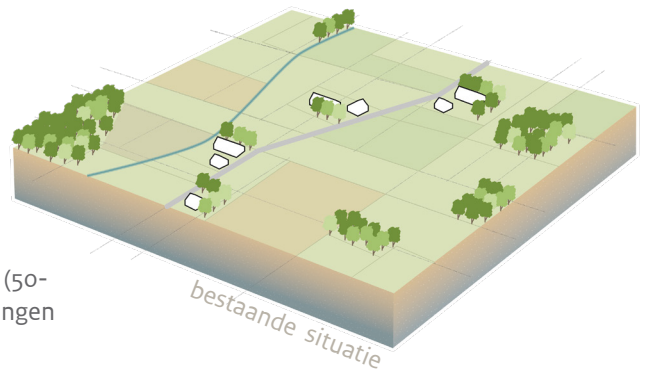
Robuuste verbindingen bestaande uit:

- **Beekloop:** De historische beekloop wordt opgeplust door een bufferzone van min. 10 meter aan beide zijden. Waar ruimte is kan een ecologische oever of ruigtezone kansen bieden om de beekloop zijn ecologische én waterzuiverende functie terug te geven.
- **Houtwallen:** Een netwerk van lijnvormige houtwallen verbinden geïsoleerde landschapselementen zoals bosjes en restanten van houtwallen. Ze gaan wind- en watererosie van de akkerpercelen tegen en dragen bovendien bij aan het vasthouden van water in de bodem.

Aangevuld met een fijnmazig netwerk:

- **Akkerranden:** stimuleer de aanleg van akkerranden in gebieden die als leefgebied open akkerland zijn aangemerkt en geef aan de verplichte bufferstroken langs sloten een ecologische invulling.
- **Heggen:** Waar houtwallen op weerstand stuiten door hun schaduwwerking of ruimtebeslag kunnen enkele of dubbele scheer- of vlechthekken een alternatief vormen. Ze kunnen bovendien worden ingezet om betreding op gewaspercelen door recreanten te voorkomen.
- **Wegbermen:** kies voor een ecologisch beheer van de bermen.
- **Erven:** ontwikkel gebiedseigen erfbeplantingen als landschappelijke inpassing van de bebouwing en leefgebied voor vele algemene soorten.

Zet groenblauwe dooradering in als onderdeel van de circulaire landbouw.

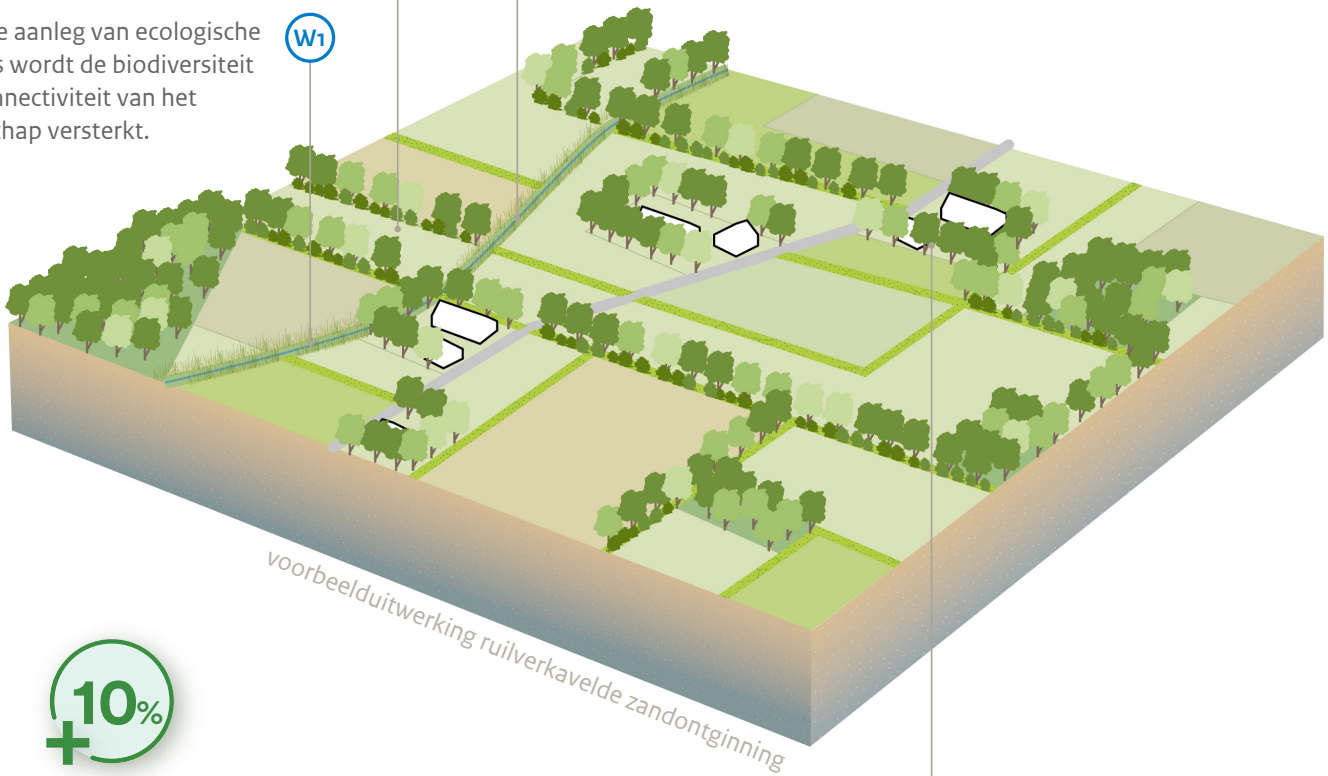
L3

L1

Benut teeltvrije zones (50-500cm) langs watergangen

Met de aanleg van ecologische oevers wordt de biodiversiteit en connectiviteit van het landschap versterkt.

W1

+10%

Geschikte landschapselementen:

1.a 1.d 1.e 1.f 1.g 1.i 1.k 1.m

2.a 2.b 2.d

3.a 3.b 3.d

4.a 4.b 4.c

L5

Stimuleer erfbeplantingen

Voorbeelden

Natuurzones langs beek

Langs KRW-waterlopen in het gebied kunnen bredere natuurzones worden aangelegd. Goed voor biodiversiteit en waterkwaliteit.

Houtsingels

Houtsingels zijn een goed alternatief waar de ruimte beperkt is of schaduwwerking op gewassen ongewenst is. Ze vormen het leefgebied voor veel algemene soorten.

Kruidenrijke wegbermen

Door over te gaan op ecologisch bermbeheer ontstaan kruidenrijke wegbermen die voedsel en leefgebied vormen voor veel insectensoorten.

In een overgangsgebied van de zandontginning

VOORBEELD 2c

Inrichtings-
concept
zandlandschap en
landbouw met
meervoudige
doelstelling

1. leg samen de basis in gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op verandering/transformatie altijd drie stappen waarover duidelijkheid moet komen: de opgave, het perspectief en de aanpak (zie voor meer achtergrond ook hoofdstuk 11).

2. zorg dat bodem en water sturend zijn

Dit inrichtingsconcept geldt voor zandontginningen met een meervoudige doelstelling. In dit voorbeeld een gebied wat ligt in een overgangsgebied grenzend aan Natura-2000. Maar ook een beekdal waar extensivering of landbouwkundig grondgebruik wenselijk is behoort tot dit inrichtingsconcept.

3. stel heldere doelen voor groenblauwe dooradering

- Een mooi en herkenbaar landschap;
- Basiskwaliteit natuur op orde;
- Versterking biotoop voor doelsoorten leefgebied droge dooradering;
- Specifieke habitatrichtlijnsoorten van dit gebied zijn de kamsalamander en de drijvende waterweegbree;
- Realisatie KRW-doelen: invulling bufferzone langs de beek zelf en langs sloten die uitmonden in de beek;

4. ga uit van wat er al is

In het geval van dit voorbeeld zijn er bestaande bospercelen die nu nog geïsoleerd liggen ten opzichte van elkaar. Daarnaast zijn er, al is het zeer minimaal restanten van houtwallen te vinden. Deze elementen vormen de basis voor dit inrichtingsconcept.

5. ga uit van historische lijnen

De beekloop ligt vaak nog nagenoeg op dezelfde laag gelegen locatie in het landschap. Ook enkele perceelsgrenzen zijn al vele eeuwen oud. Deze historische 'lijnen' zijn aanknopingspunten voor een bestendige groenblauwe dooradering.

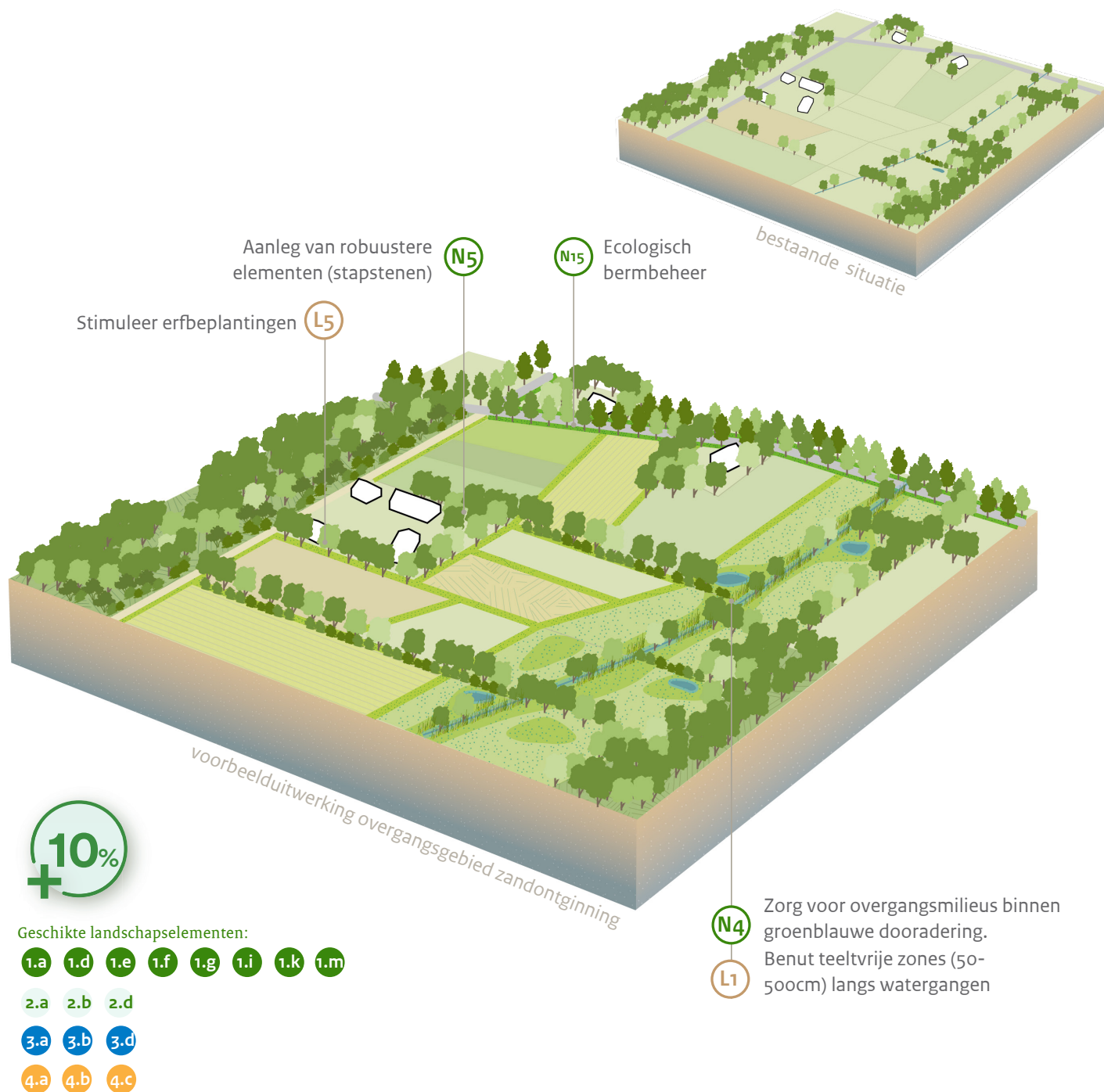
6. ontwikkel een robuust netwerk van landschapselementen

Robuuste verbindingen bestaande uit:

- **Robuuste beekloop met poelen:** De historische beekloop wordt opgeplust door een de aangrenzende percelen in te richten als nat grasland, hier wordt het water gezuiverd. Daarnaast worden er poelen aangelegd ten behoeve van de voortplantingsbiotoop voor de kamsalamander.
- **Houtwallen:** Een netwerk van houtwallen verbinden de natuurgebieden. Enkele houtwallen zijn gecombineerd met ruig grasland om zo als robuuste verbinding te functioneren voor vele soorten.

Aangevuld met een fijnmazig netwerk:

- **Verplichte bufferstroken:** geef aan de verplichte bufferstroken langs sloten een ecologische invulling zoals kruidenrijk grasland of een vanggewas.
- **Mantel-zoomvegetatie:** Zorg voor een geleidelijkere overgang tussen bos en open gebied. Zo ontstaan veel variatie, aantrekkelijk voor veel algemene en specifieke soorten.
- **Wegbermen:** kies voor een ecologisch beheer van de bermen en beplant bermen indien dit passend is bij het gewenste landschapsbeeld..
- **Zandwegen:** in zandontginningen liggen vaak nog veel zandwegen. Versterk de ecologische kwaliteit van de zandwegen door ontwikkeling van gevarieerde natuurzones langs het pad zelf.

Voorbeelden

Stimuleer erfbeplantingen

Door het versterken van erfbeplantingen wordt bijgedragen aan het leefgebied van veel agemene soorten.

Ecologisch slootbeheer

Door ecologisch slootbeheer vormen de sloten belangrijke ecologische verbindingen voor veel flora en fauna.

Robuuste stapstenen

Poelen zijn robuuste stapstenen in het landschap voor veel soorten. Daarnaast zijn het plekken waar waterberging gerealiseerd kan worden.

In een veenweidegebied

VOORBEELD 2c

Inrichtings-
concept
veenweide en
landbouw met
meervoudige
doelstelling

1. leg samen de basis in gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op verandering/transformatie altijd drie stappen waarover duidelijkheid moet komen: de opgave, het perspectief en de aanpak (zie voor meer achtergrond ook hoofdstuk 11).

2. zorg dat bodem en water sturend zijn

Dit inrichtingsconcept geldt voor veenweidegebieden die landschappelijk en ecologisch worden gewaardeerd vanwege hun openheid. De waterstanden in deze veengebieden staan hoog om oxidatie van veen te beperken. Naar de toekomst wordt dit een steeds grotere uitdaging. De slappe bodems lenen zich met name voor grasland of voor vormen van biobased verbouwen.

3. stel heldere doelen voor groenblauwe dooradering

- Een mooi en herkenbaar landschap;
- Basiskwaliteit natuur op orde;
- Instandhouding weidevogel kerngebieden;
- Versterking leefgebied natte dooradering;
- Realisatie KRW-doelen: invulling bufferzone langs de wetering of sloot zelf en langs sloten die uitmonden in de KRW-watergang.

4. ga uit van wat er al is

Soms zijn er al kopse kanten van percelen die extensief zijn ingericht. Ook zijn er soms knotbomen of beplante erven aanwezig. Deze elementen vormen de basis voor dit inrichtingsconcept.

5. ga uit van historische lijnen

Het uitgebreide netwerk van sloten is vaak al eeuwenlang aanwezig in de veenweidegebieden. Ook de wetering is een element wat onveranderd is gebleven. Deze historische 'lijnen' zijn aanknopingspunten voor een bestendige groenblauwe dooradering.

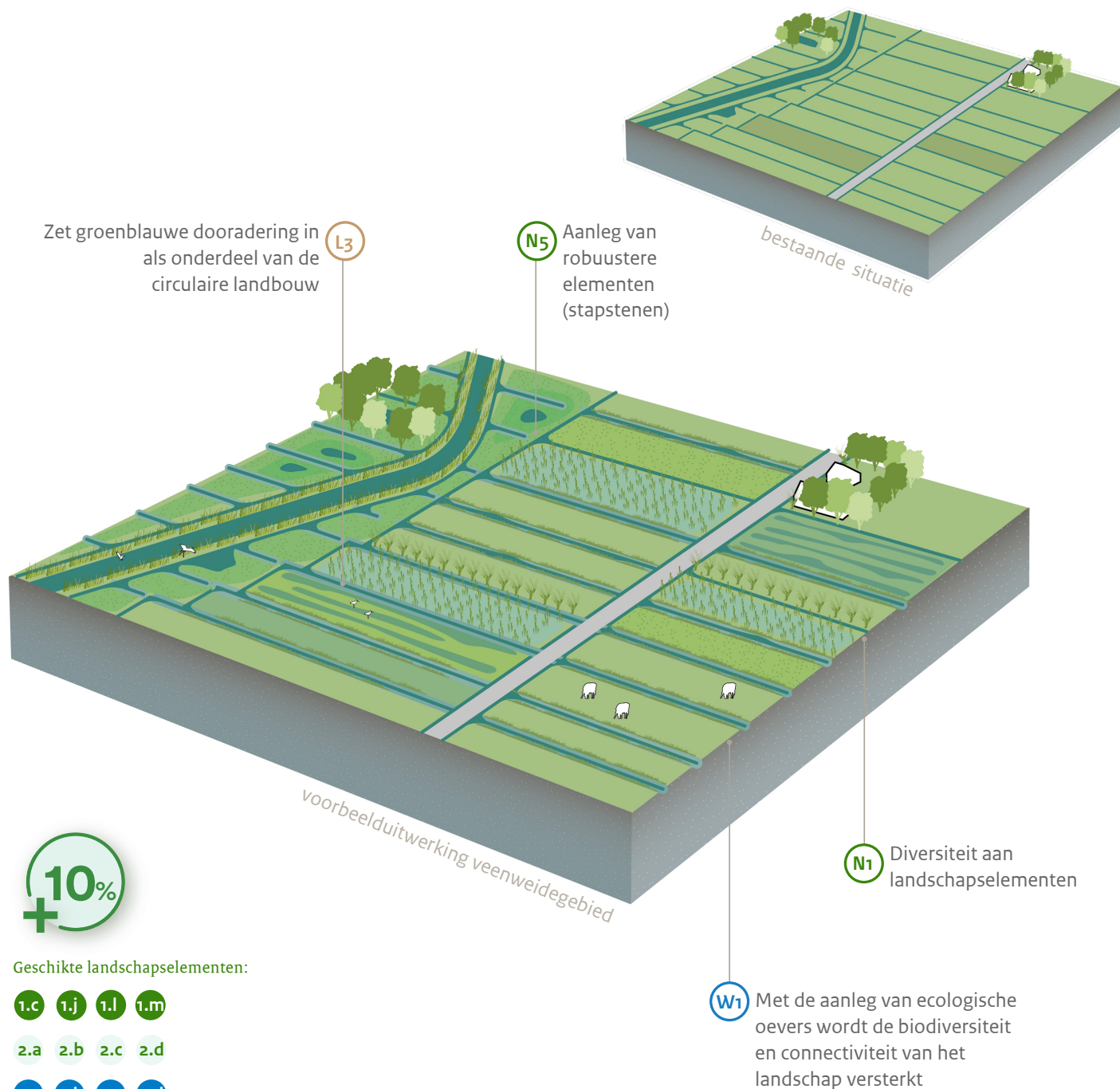
6. ontwikkel een robuust netwerk van landschapselementen

Robuuste verbindingen bestaande uit:

- Sloten met ecologisch maaibeheer: Het netwerk van sloten krijgt door een aangepast, meer ecologisch beheerregime meer natuurwaarde. Door later, minder vaak en gefaseerd te maaien kunnen meer soorten overleven.
- Weteringen met rietzones: De hoofdwatergangen krijgen een bufferzone van min. 25 meter aan beide zijden met rietlanden. Veel algemene soorten van het veenweidelandschap zijn gebaad bij deze biotoop. Ook is de zuiverende werking van deze rietlanden is groot, wat bijdraagt aan de KRW-opgave.

Aangevuld met een fijnmazig netwerk:

- Flauwe oevers op kopse kanten: Op de kopse kanten van percelen is vaak ruimte om een flauwere overgang aan te brengen tussen land en water. Een belangrijk overgangsmilieu voor onder andere weidevogels.
- Knotbomen: Met name de knotwilg is onlosmakelijk verbonden met het veenweidelandschap. Ze dragen bij aan de identiteit van dit natte landschap en zijn een habitat voor veel algemene, en minder algemene soorten.
- Eendenkooien: Waar dit de weidevogel doelstelling niet in de weg zit kunnen kleine bosjes worden aangelegd.
- Erven: Ontwikkel gebiedseigen erfbeplantingen als landschappelijke inpassing van de bebouwing en leefgebied voor vele algemene soorten. Ook hier geldt dat deze de weidevogel doelstelling niet in de weg mag zitten.

Voorbeelden

Ecologisch beheer van sloten

Een fijnmazig netwerk van met name sloten, maar ook elzensingels, rietzones en ecologische oevers.

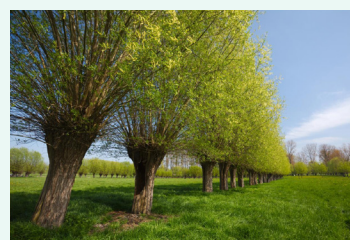
Vernatting kopse kanten percelen

Vaak liggen op de kopse kanten van percelen ruimte voor een bredere overgangszone tussen land en water.

Knotbomen

Knotbomen horen bij het cultuurlandschap van het veen, maar vragen intensief beheer. Denk dus tijdig na over de organisatie hiervan.

In een droogmakerij

VOORBEELD 3a

Inrichtings-
concept
kleilandschap en
stadsranden,
woonlandschap
en recreatie

1. leg samen de basis in gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op verandering/transformatie altijd drie stappen waarover duidelijkheid moet komen: de opgave, het perspectief en de aanpak (zie voor meer achtergrond ook hoofdstuk 11).

2. zorg dat bodem en water sturend zijn

Dit inrichtingsconcept geldt voor droogmakerijen, en dan specifiek die in de nabije ligging van een stad, dorp of woonlandschap. Het zijn plekken waar de landbouw nog wel een plek kent, maar waar de aanwezigheid van de stad merkbaar aanwezig is. Zo is er mede door de lage ligging van de droogmakerij behoefte voor ruimte voor waterberging uit het stedelijk gebied. Op enkele locaties speelt ook toenemende verzilting of beperkte zoetwaterbeschikbaarheid.

3. stel heldere doelen voor groenblauwe dooradering

- Een mooi en herkenbaar landschap;
- Klimaatadaptatie van de stad (o.a. waterberging en hittestress);
- Recreatieve uitloopgebied;
- Basiskwaliteit natuur op orde (met speciale aandacht voor soorten die gekoppeld zijn aan de bebouwde omgeving);
- Realisatie KRW-doelen: invulling bufferzone langs de KRW-waterlichamen zelf en langs sloten die uitmonden in de KRW-watgang;
- Water langer vasthouden om ook in de zomers voldoende water beschikbaar te hebben en grondwateronttrekking te beperken.

4. ga uit van wat er al is

Het stad of dorp kent vaak al een groenstructuur die aansluit op het landschap. Deze structuren vormen de basis voor dit inrichtingsconcept.

5. ga uit van historische lijnen

Droogmakerijen kennen vanuit hun oorspronkelijke ontwerp vaak een rationele verkaveling met sloten en beplante polderwegen. Deze historische 'lijnen' zijn aanknopingspunten voor een bestendige groenblauwe dooradering.

6. ontwikkel een robuust netwerk van landschapselementen

Er wordt in dit inrichtingsconcept een nieuw type landschap gevormd, wat past in het karakter van de droogmakerij.

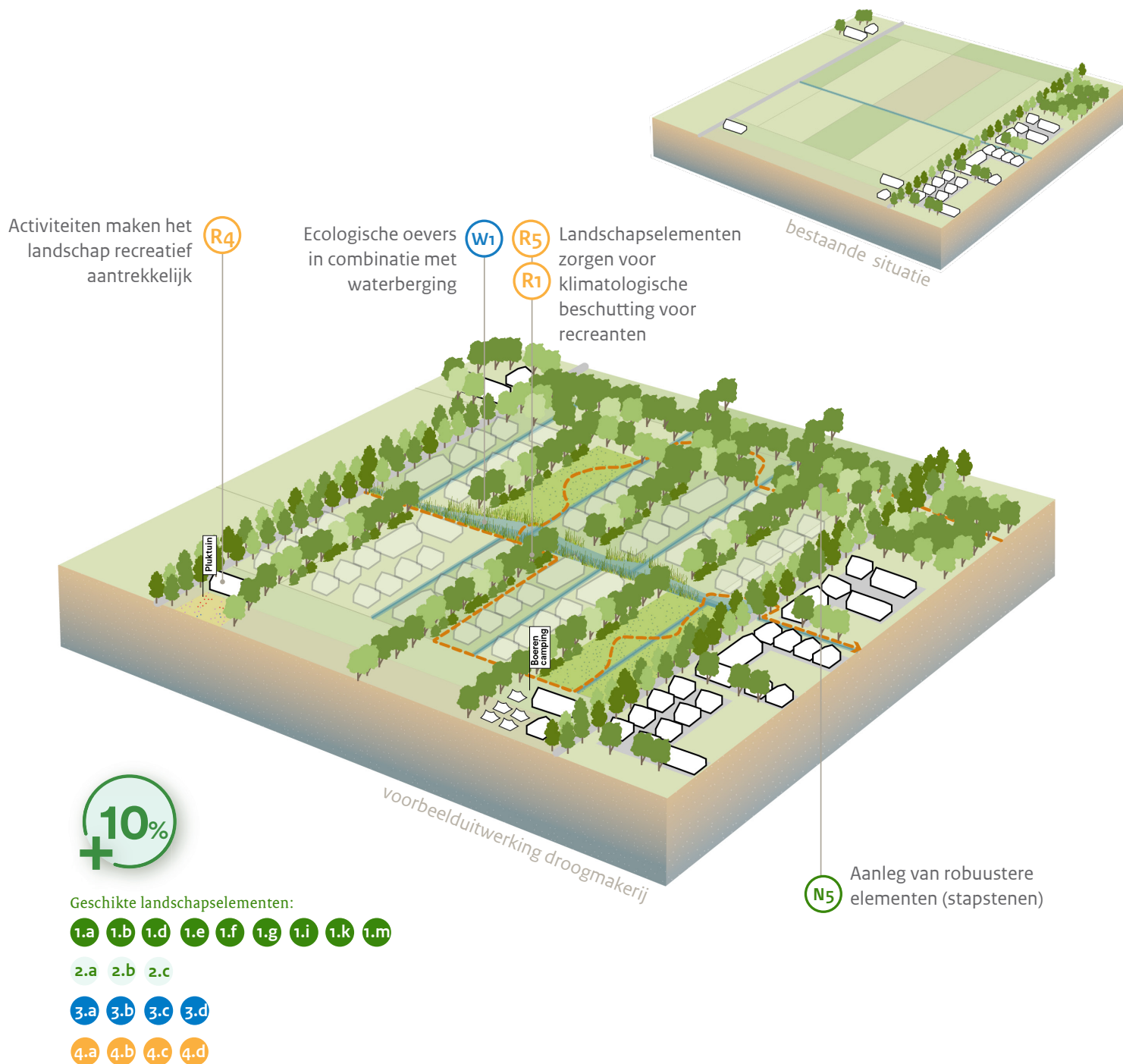
Robuuste verbindingen bestaande uit:

- **Bossingels:** De bestaande stedelijke groenstructuur wordt doorgezet richting het landelijk gebied als corridor veel veel soorten. Deze bossingel kent veel randlengte zodat er veel verschillende leefgebieden op een klein gebied naast elkaar voorkomen. Koppel aan minimaal 50% van deze bossingels een recreatieve route om dit landschap ook toegankelijk te maken.
- **Verbrede watgang met rietoevers:** Centraal gelegen wordt de centrale watgang vergraven en verbreed met aan een zijde een flauwe oever met rietlanden. Ook deze structuur vormt een robuuste verbinding voor soorten die passen bij dit natte milieu. De watgang biedt ook ruimte voor water uit de stad en is een zoetwaterbuffer voor de landbouw in droge tijden.

Aangevuld met een fijnmazig netwerk:

- **Wegbeplanting:** De bestaande laanbeplanting langs de polderwegen wordt verdubbeld. Zo wordt de oorspronkelijke karakter van de droogmakerij versterkt en het zijn daarnaast belangrijke corridors.
- **Sloten:** De bufferstroken naast sloten worden benut voor groenblauwe dooradering.
- **Erven:** ontwikkel gebiedseigen erfbeplantingen als landschappelijke inpassing van de bebouwing en leefgebied voor vele algemene soorten.

Voorbeelden

Water infiltreren

Op de overgang tussen stad en land kunnen landschapselementen ruimte bieden aan overtollig water uit de stad waar het langzaam kan infiltreren.

Kleinschalige voedselproductie

Een kleinschalig dooraderd landschap kan ruimte bieden aan kleinschalige voedselproductie (volkstuinten).

Een groenblauw raamwerk

Realiseer een groenblauw raamwerk waarmee tijdig wordt geïnvesteerd in een groene leefomgeving voor stad- en dorpsuitbreidingen.

In een veenweidegebied

VOORBEELD 3c

Inrichtings-
concept
veenweide en
stadsranden,
woonlandschap
en recreatie

1. leg samen de basis in gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op verandering/transformatie altijd drie stappen waarover duidelijkheid moet komen: de opgave, het perspectief en de aanpak (zie voor meer achtergrond ook hoofdstuk 11).

2. zorg dat bodem en water sturend zijn

Dit inrichtingsconcept geldt voor veenweidegebieden grenzend aan steden, dorpen of woonclusters. Hier kunnen functies van de stad en het landschap elkaar vinden. De hoge waterstanden en slappe veenbodems maken het landschap ontoegankelijk voor recreanten. De hoge grondwaterstand is wenselijk om het proces van veenoxidatie te beperken.

3. stel heldere doelen voor groenblauwe dooradering

- Een mooi en herkenbaar landschap;
- Klimaatadaptatie van de stad (o.a. waterberging en hittestress);
- Recreatieve uitloophed;
- Basiskwaliteit natuur op orde (met speciale aandacht voor soorten die gekoppeld zijn aan de bebouwde omgeving);
- Versterking leefgebied natte dooradering;
- Realisatie KRW-doelen: invulling bufferzone KRW watergangen zelf en langs sloten die uitmonden in de KRW-watergang.
- Ruimte voor waterberging voor piekbuien uit het stedelijk gebied

4. ga uit van wat er al is

Het slotenpatroon is in dit landschap een belangrijk gegeven. Soms zijn er daarnaast restanten van houtkades of natte bosjes aanwezig. Deze elementen vormen de basis voor dit inrichtingsconcept.

5. ga uit van historische lijnen

Het uitgebreide netwerk van sloten is vaak al eeuwenlang aanwezig in de veenweidegebieden. Ook zijn er historische ontginningsassen die vaak al voorzien zijn van knotbomen. Deze historische 'lijnen' zijn aanknopingspunten voor een bestendige groenblauwe dooradering in het veenweide.

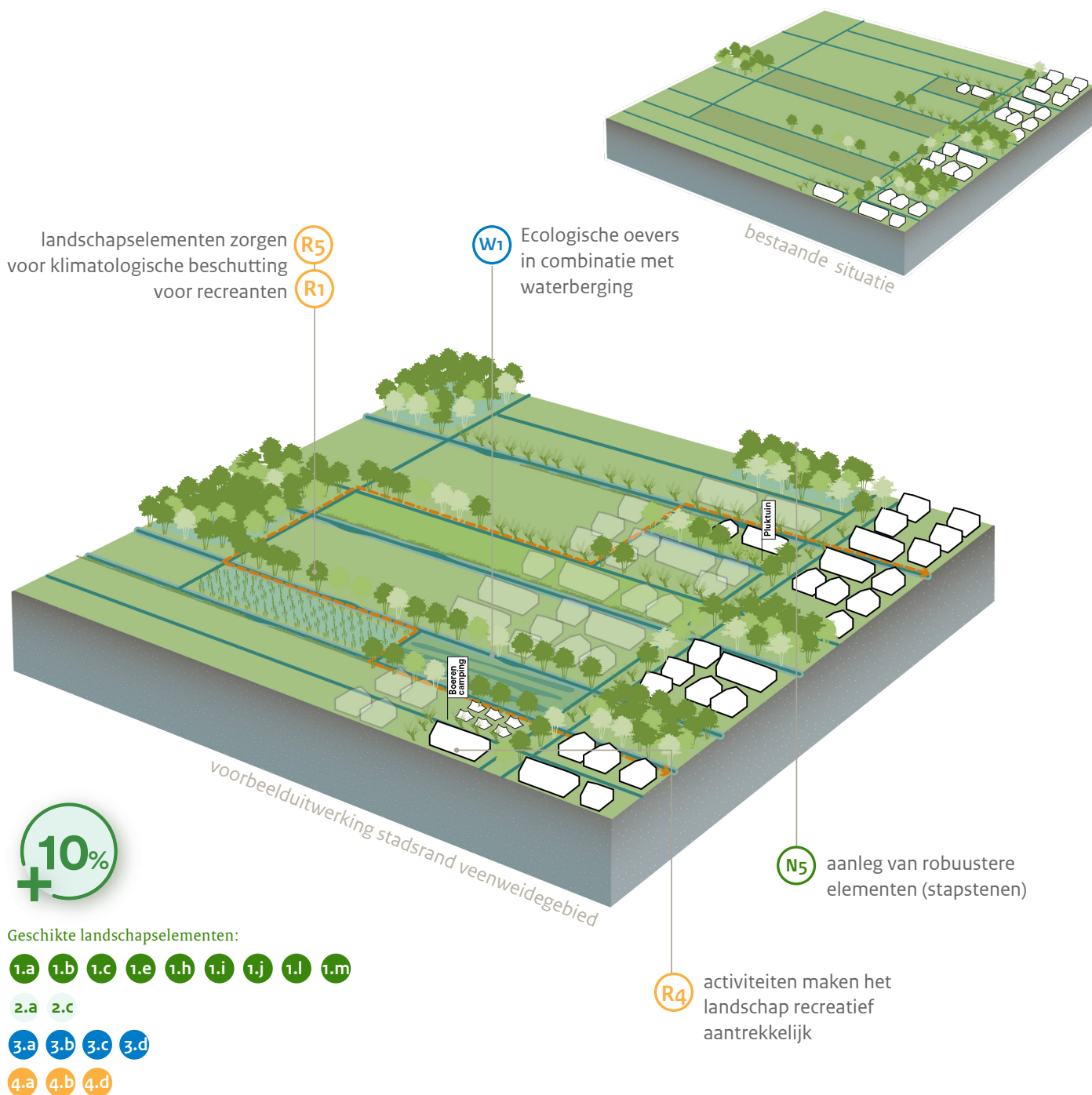
6. ontwikkel een robuust netwerk van landschapselementen

Robuuste verbindingen bestaande uit:

- Sloten met ecologisch maaibeheer: Het netwerk van sloten krijgt door een aangepast, meer ecologisch beheerregime meer natuurwaarde. Door later, minder vaak en gefaseerd te maaien kunnen meer soorten overleven.
- Netwerk van houtkades: Nabij de stad past een raamwerk van opgaande, houtige landschapselementen. Het zorgt voor een aantrekkelijk landschap, beschutting en biedt een raamwerk voor eventuele toekomstige stedelijke uitbreidingen.
- Natte bospercelen: Aanvullend op dit groene raamwerk kunnen kleine bospercelen worden aangelegd die tevens kunnen dienen als waterberging. Natte bossen zijn daarnaast zeer geschikte elementen om CO₂ vast te leggen.

Aangevuld met een fijnmazig netwerk:

- Plas-dras graslanden: Daarnaast kunnen er graslanden ingericht worden waar overtollig water uit de stad tijdelijk gebufferd kan worden. Voor veel plant- en diersoorten zijn dit interessante milieus.
- Griendjes: Van oudsher kwamen er in dit landschap griendjes voor ten behoeve van de wilgentenenproductie. Ze kunnen opnieuw aangelegd worden door agrariërs als nieuw verdienmodel (biobased verbouwen) of kleinschalig met beheer door vrijwilligers.

Voorbeelden

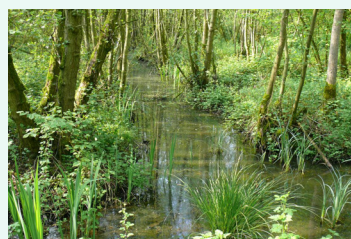
De Tiendweg

Historische ontginningsstructuur als de Tiendweg kan een belangrijk uitgangspunt vormen voor de groenblauwe dooradering.

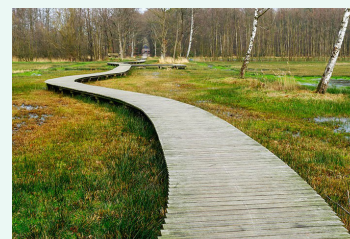
Natte bossen

Stapstenen voor biodiversiteit waar ook water geborgen kan worden, CO2 vastgelegd en die interessant zijn voor de recreant.

Toegankelijk landschap

Met lage kades of vlonderpaden maak je het veen toegankelijk maar kan je sturing geven aan recreanten zodat verstoring-gevoelige natuur bespaard blijft.

11. Passend instrumentarium voor groenblauwe dooradering

Zoals in de inleiding als is benoemd, biedt Groenblauwe dooradering (GBDA) kansen om zowel aan de grote opgaven in het landelijk gebied bij te dragen, als aan het verdienmodel van de individuele grondeigenaar en ruimtelijke kwaliteit. Dit hoofdstuk gaat in op het instrumentarium dat daarvoor beschikbaar is.

De instrumenten

Er zijn verschillende soorten hulpmiddelen of instrumenten te onderscheiden die ruimtelijke kwaliteit kunnen borgen of toevoegen aan de gebiedsopgaves die spelen. In deze handreiking onderscheiden wij de volgende soorten:

1. Organisatorische instrumenten
2. Financiële instrumenten
3. Juridische instrumenten
4. Kennis en innovatie

De grote opgaven in het landelijk gebied (klimaat, bodem en water, biodiversiteit, etc.) en de daaraan gekoppelde kwaliteitsdoelen worden vaak via een gebiedsgerichte aanpak ter hand genomen. Voor GBDA geldt dit deels. In de meeste gebiedsaanpakken speelt GBDA een rol. Niet alle GBDA komt tot stand via een gebiedsaanpak. We gaan daarom zowel in op de gebiedsaanpak (paragraaf 1.2) als op de individuele grondeigenaar (paragraaf 1.3).

Afhankelijk van de situatie kunnen alle instrumenten op de inrichtingsconcepten van toepassing zijn. Voor het organisatorisch instrumentarium geldt dat in ieder geval. Per situatie of gebied zal maatwerk aan de orde zijn en zullen de principes van een goede gebiedsaanpak van toepassing zijn. Datzelfde geldt voor kennis. Over inrichting en beheer van de GBDA zal kennis gedeeld moeten worden. Dit geldt voor nagenoeg alle inrichtingsmaatregelen. Om die reden hebben we het organisatorisch- en kennisinstrumentarium bij de inrichtingsmaatregelen (goeddeels) achterwege gelaten. Voor de financiële en juridische instrumenten geldt eveneens dat de inzet ervan, gebiedsafhankelijk en locatie specifiek is. We hebben ons bij de inrichtingsmaatregelen daarom beperkt tot die financiële en juridische instrumenten die het meest relevant geacht worden voor de betreffende inrichtingsmaatregelen. Bij het toepassen van maatwerk kan het voorkomen dat ook andere financiële en juridische instrumenten kunnen worden ingezet. Deze worden per inrichtingsconcept beknopt weergegeven. Voor een nadere toelichting op het instrument zelf, wordt verwezen naar de instrumentenbibliotheek (zie hoofdstuk 12).

Gebiedsgerichte aanpak

De basis van gebiedsprocessen

Ongeacht de opgaven, achtergronden en lokale omstandigheden gelden voor gebiedsprocessen gericht op

verandering/transformatie altijd drie stappen of vragen waarover duidelijkheid moet komen, omdat de processen anders niet op gang komen of vastlopen.

1. **De opgave:** wat is (zijn) de opgave(n) in het gebied waar we een oplossing voor zoeken;

2. **Het perspectief:** wat willen we bereiken c.q. wat is, geredeneerd vanuit die opgaven, het perspectief voor (de actoren in) het gebied?

3. **De aanpak:** hoe - en zeker zo belangrijk - met wie willen we dat bereiken/wie zijn de actoren die het moeten doen.

Hierbij is het beantwoorden van de eerste twee vragen essentieel: wat is de opgave (voor wie) en wat willen we bereiken (wat is het perspectief) en voor wie. Dit verschilt per gebied, net als de fysieke verschijningsvorm (bodem en water, natuur en landschap, etc.). Dit maakt dat iedere gebiedsaanpak maatwerk is.

De opgave(n)

Uit het beleid van diverse overheden blijkt vaak welke opgaven er op verschillende abstractieniveaus spelen. We kennen internationale afspraken die gevolgen hebben voor gebiedsopgaven, maar ook op rijks- en provinciaal niveau worden opgaven geformuleerd. En op een nog meer gedetailleerd niveau gebeurt dit ook door waterschappen en gemeenten. Uiteindelijk heeft dit impact op de individuele bedrijven, die de grond beheren en exploiteren.

Het feit dat opgaven in beleid geformuleerd zijn, wil niet zeggen dat er automatisch consensus bestaat over de opgaven, laat staan over de urgentie ervan. Een heldere probleemanalyse maakt de opgaven en de urgentie zichtbaar. Een Landschapsecologische gebiedsanalyse kan behulpzaam zijn om de probleemanalyse per gebied voldoende diepgang te geven. Indien cultuurhistorie daarin een belangrijke rol speelt, kan de LESA worden aangevuld met een gebiedsbiografie (zie paragraaf 12.4.3 instrumentenbibliotheek). Daarbij kan het gebruik maken van kennisbronnen als de Erfgoedatlas of het maken van een gebiedsbiografie ook behulpzaam zijn. De probleemanalyse moet door alle actoren worden gedeeld, teneinde hierover consensus te bereiken. De realiseerbaarheid zit met name op het niveau van consensus over de opgaven; als iedereen het daarover eens is, is een eerste belangrijke stap binnen de realiseerbaarheid gezet.

Voorbeelden

In de praktijk zien we verschillende voorbeelden over het belang van consensus van de gebiedsopgaven. Het meest pregnant kwam het ontbreken van consensus naar voren bij de aanpak van stikstof met als gevolg breed protest vanuit de agrarische sector en grote vertragingen in de aanpak van stikstof.

Ook in de gebiedsgerichte aanpak rond de Nieuwkoopse plassen wilde men tot een gebiedsperspectief komen. Dit proces werd eveneens vertraagd, omdat verschillende partijen het niet eens waren over de probleemstelling (is hier wel sprake van een probleem?) en de verkenningen van de oplossingsrichtingen (waarbij in sommige gebieden bestaande eigenaren en gebruikers niet meer op die locatie gehandhaafd konden worden).

Gebiedsvisie

‘Wat willen we bereiken?’ is de logische vervolgvraag binnen de gebiedsaanpak, als er consensus bestaat over de opgaven en de daarvoor van toepassing zijnde (meetbare) kaders. Als er consensus is, is het duidelijk welke ambities en doelen daaruit voort komen. Deze ambities en doelen zouden nog verder kunnen worden uitgewerkt, bijvoorbeeld voor verschillende deelgebieden, waarbij uitgangspunten en randvoorwaarden kunnen worden benoemd. Een kaartbeeld helpt daarbij. Om met een gebiedsontwikkeling ruimtelijke kwaliteit te realiseren, is het verstandig dit als dubbeldoelstelling mee te nemen in de gebiedsvisie en in het perspectief. Daarmee wordt het een onderdeel van het gebiedsproces.

Naast de koppeling van perspectief aan de beleidsmatige doelen en ambities, is perspectief voor gebruikers en bewoners van het gebied minstens zo belangrijk (draagvlak). Met name agrariërs zullen in veel gevallen naar een nieuw verdienmodel moeten zoeken om hun bedrijf voort te zetten. Zicht op een verdienmodel betekent perspectief op voortzetting van het bedrijf, al of niet in gewijzigde vorm. De gebiedsvisie moet daar (op hoofdlijnen) zicht op geven, waarmee de realiseerbaarheid ervan een stap dichterbij komt. Het is voorwaardelijk dat het gebiedsperspectief met alle relevante actoren wordt opgesteld om zo voldoende draagvlak te genereren. Daarmee wordt ook het eigenaarschap vergroot en daarmee de kans op succesvolle uitvoering. Het vaststellen van een gebiedsperspectief is weer wat anders; dan gaat het erom wie investeert en wie welk risico neemt (gemeente/provincie/eigenaren?)

Bij het opstellen van de gebiedsvisie worden doelen en ambities duidelijk en op hoofdlijnen welke inrichtingsmaatregelen nodig zijn. Om op dit abstractieniveau de realiseerbaarheid in beeld te kunnen brengen, bevat de gebiedsvisie ook een globale tijdsplanning en kostenraming. Dat geeft niet alleen inzicht in de doorlooptijd van het proces, maar zegt tegelijkertijd iets over de financiële haalbaarheid, urgentie en prioriteitstelling binnen de gebiedsaanpak.

Hoe en met wie?

Papier is geduldig, alleen een gebiedsvisie geeft nog geen concreet resultaat. De vraag is hoe we ambities en doelen gaan uitvoeren en met wie. Daarmee wordt weer een nieuwe stap gezet in de realiseerbaarheid van de gebiedsaanpak. We gaan in deze paragraaf in op de relevante actoren (wie), de verschillende rollen die zij kunnen aannemen en op het genereren van draagvlak. De ‘hoe-vraag’ gaat over de ingrepen en maatregelen die leiden tot het bereiken van onze ambities en doelen, maar ook over de realiseerbaarheid van dergelijke maatregelen (wie betaalt wat?). En de hoe-vraag gaat over de effectiviteit van maatregelen; met welke maatregelen bereiken we onze doelen het makkelijkst. Het gaat daarbij zowel over de maatschappelijke doelen (bodem- en waterkwaliteit, biodiversiteit, klimaat, ruimtelijke kwaliteit) als over de doelen van de individuele boer; toekomstperspectief in de vorm van een sluitend en langjarig verdienmodel.

WIE?

Relevante actoren

Relevant is te onderzoeken wie belang heeft bij het realiseren van de opgaven en de doelen. Dat verschilt per actor, net als het perspectief dat wordt geboden. Binnen de relevante actoren kunnen ook verschillende rollen worden onderscheiden. Het is zinvol te onderzoeken:

- wie belanghebbend zijn in het gebiedsproces;
- hoe bijvoorbeeld grondposities zijn verdeeld;
- wie, of welke partij kan de grootste impact maken in het gebied;
- wie is bevoegd om welke besluiten te nemen;
- wie beschikt over middelen om de gebiedsaanpak uit te voeren;
- wie heeft de kennis van het begeleiden van een gebiedsproces
- wie heeft uitvoeringskennis (van de daadwerkelijke uitvoering van de maatregelen, de schop in de grond)
- Databeschikbaarheid;
- etc.

Rollen

Wil een aanpak van een gebiedsproces goed werken, dan moet er naast het streven naar consensus over het gezamenlijk perspectief, ook overeenstemming zijn over de onderlinge rolverdeling. Er zijn vele rollen te onderscheiden, zoals grondeigenaar, grondgebruiker/beheerder, belangenbehartiger (landbouw, natuur, recreatie), deskundige/adviseur, initiatiefnemer en beslisser (formeel en informeel). Daarbij kunnen we een onderscheid maken tussen een (traditionele) rolverdeling waarin de overheid het proces aanstuurt. Besluitvorming speelt zich dan af via het bevoegd gezag en worden middelen via deze besluitvorming gegenereerd. Een andere mogelijkheid is het oprichten van een aparte entiteit die het proces aanstuurt; denk bijvoorbeeld aan een gebiedscoöperatie of een gemeenschappelijke regeling, waarin de verschillende gebiedsactoren vertegenwoordigd zijn. In dergelijke gevallen moeten heldere afspraken gemaakt worden over hun mandaat, zowel met betrekking tot besluitvorming als met betrekking tot het beschikbaar stellen van middelen.

Bottom-up of top down

Duidelijk is dat het genereren van draagvlak belangrijk is voor het slagen van een gebiedsaanpak. Dat pleit voor voldoende zeggenschap tijdens het proces van alle relevante actoren. Een bottom-up benadering kan daarin voorzien. Een dergelijke benadering zorgt ook voor het nodige eigenaarschap binnen het gebiedsproces. Een top down benadering stuurt van bovenaf, het bevoegd gezag maakt gebruik van haar bevoegdheden. Dit kan nodig zijn om besluitvorming af te dwingen of bepaalde maatschappelijke belangen te dienen die via een bottom-up proces mogelijk onvoldoende worden meegewogen. Een goede mix van beide sturingsvormen is over het algemeen het meest wenselijk. Alleen top down is in de meeste gevallen gedoemd te mislukken, zeker als je aan de bestaanszekerheid tocht van gebiedspartijen. De aanpak van de stikstofcrisis is daarvan een sprekend voorbeeld.

Overheid

De overheid heeft in gebiedsprocessen in ieder geval de formele rol als bevoegd gezag. Elke overheidslaag heeft haar eigen bevoegdheden. We gaan kort in op de rol van Rijk, provincie, waterschap en gemeente.

Rijk

Op hoog abstractieniveau bepaalt de rijksoverheid de kaders voor de transitie van het landelijk gebied. Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) en het beleidsprogramma Mooi Nederland zijn voor het thema van deze handreiking de meest relevante. Zonder compleet te zijn, zijn dit andere relevante programma's:

- Agenda Natuurinclusief & Basiskwaliteit Natuur (Min LNV)
- Bodem en Ondergrond (Min I&W)
- Bossenstrategie (Min LNV)
- Erfgoeddeal (Min OCW)
- Ontwikkeling Nationale Strategie Landschap (Min BZK)
- Programma Versterken Biodiversiteit (Min LNV)
- Beleidsprogramma voor de nationale parken (Min LNV, in voorbereiding)
- Programma Ontwikkeling Nationale Strategie Landschap (Min BZK, ONS Landschap)
- Programma Nationale Aanpak Biobased Bouwen (BZK)
- Agenda natuurinclusief (LNV)
- Programma Versterken Biodiversiteit (LNV)

De rol van het Rijk is dus kaderstellend. Het NPLG is op provinciaal niveau verder uitgewerkt. De middelen die via het NPLG beschikbaar worden gesteld, worden op provinciaal niveau ingezet. Het Rijk heeft daarmee ook een budgetterende rol.

Provincie

De op provinciaal niveau uitgewerkte programma's landelijk gebied vormen de basis voor de gebiedsgerichte aanpakken die in elke provincie worden uitgevoerd. Vaak neemt de provincie de rol van gebiedsregisseur op zich. Zij bewaakt op die manier de doelen die op Rijksniveau zijn vertaald naar provinciaal niveau (de doelen voor stikstof,

water, natuur en klimaat) en heeft daarmee eveneens een kaderstellende rol.

De provincie zet in de uitvoering van de gebiedsgerichte aanpak ook de Rijksmiddelen in en heeft zo ook een budgetterende rol. Binnen die rol verleent de provincie ook diverse natuursubsidies (zie instrumentenbibliotheek paragraaf 12.2.3).

De provincies betrekken relevante stakeholders bij de gebiedsgerichte aanpak. De provincie heeft hiermee een verbindende- of procesrol, die per provincie kan verschillen.

Naast het vaststellen van de kaders per gebied, kent de provincie een aantal bevoegdheden waarmee ze verder sturing kunnen geven aan deze kaders. Zo stelt de provincie regels in de provinciale omgevingsverordening, onder meer op het gebied van natuur en landschap. Naast een kaderstellende rol heeft de provincie ook een sturende rol. De provincie kan ook specifieke regels stellen aan gebieden in de omgevingsverordening, bijvoorbeeld in het geval waar sprake is van een gebiedsgerichte aanpak. Via zogenaamde instructieregels kan de provincie ook regels stellen die bindend zijn voor waterschappen en gemeenten.

Waterschap

In een gebiedsproces zal de waterbeheerder het waterbelang inbrengen. Dit gaat zowel over waterkwaliteit als -kwantiteit. De inbreng van de waterbeheerder zal gebaseerd zijn op een visie van het waterschap, zoals verwoord in het waterbeheersprogramma. In het gebiedsproces kan deze zorgvuldige afweging van belangen plaats vinden.

Het waterschap kent niet de verplichting een omgevingsvisie op te stellen, wel kan het waterschap – vrijwillig – een (strategische) visie opstellen. Wel kent het waterschap de verplichting een waterbeheerprogramma op te stellen, waarin strategische uitgangspunten kunnen worden opgenomen. Ook kent het waterschap een waterschapsverordening. Hierin zijn bindende regels opgenomen voor activiteiten met betrekking tot het waterbeheer.

Gemeente

Naast deelnemer in een gebiedsproces stelt de gemeente een omgevingsvisie en een omgevingsplan voor haar gehele grondgebied op. In de omgevingsvisie (zie instrumentenbibliotheek, paragraaf 12.3.2.) kunnen ambities die betrekking hebben op de gebiedsaanpak verwoord worden, dan wel geeft de gemeente haar inbreng via de ambities die in de omgevingsvisie zijn benoemd. De gebiedsaanpak kan dus worden ondersteund in de omgevingsvisie en andersom.

De omgevingsvisie is ook de grondslag voor fondsvorming (zie instrumentenbibliotheek, paragraaf 12.2.2.). Hiermee kan de gemeente haar ambities ook financieel ondersteunen. Met deze instrumenten heeft de gemeente zowel een kaderstellende als een budgetterende rol. De rollen van de gemeente kunnen dus uiteenlopen en zijn vooral afhankelijk van de ambitie die de gemeente heeft: initiatief-

nemer, uitvoerder, financier, bevoegd gezag, etc.

De gemeente kan in haar omgevingsvisie de ambitie uitspreken om ruimtelijke kwaliteit in het landelijk gebied te stimuleren. Op hoofdlijnen kunnen voorwaarden worden benoemd of specifieke gebieden onderscheiden worden. Ook kan worden verwezen naar een programma (zie instrumentenbibliotheek, paragraaf 12.3.2.) waarin die ambitie is uitgewerkt en/of specifieke maatregelen worden benoemd. Ook een landschapsplan zou als zodanig kunnen functioneren. Op basis van deze ambitie kan de gemeente een landschapsfonds inzetten, waarmee de gemeente een actieve rol pakt en zelf bijdraagt (letterlijk) aan de kwaliteiten van het landelijk gebied. Vervolgens kan de gemeente de kwaliteiten borgen in haar omgevingsplan (zie instrumentenbibliotheek, paragraaf 12.3.2.) door regels op te nemen die deze ruimtelijke kwaliteit beschermen en mogelijk versterken. Een beeldkwaliteitsplan kan daar onderdeel van uitmaken.

Draagvlak

Naast de overheid zijn er gebiedspartijen die in het gebied wonen en werken of een belang vertegenwoordigen. De transitie van het landelijk gebied is voor hen van grote betekenis omdat zij de veranderingen in het landelijk gebied ondergaan. De fysieke leefomgeving ondergaat een verandering en voor diegenen die hun brood verdienen in het landelijk gebied, kan het verdienmodel veranderen. Tegelijkertijd bezitten zij vaak veel grond in het gebied en wordt van hen verandering gevraagd. Het slagen van het gebiedsproces is van hun medewerking afhankelijk. Draagvlak van deze doelgroepen is daarom van wezenlijk belang.

Onlangs dat je nooit voor 100% aan ieders belang tegemoet kunt komen, is het belangrijk het gebiedsproces zo in te richten dat de gebruikers van het gebied invloed op de besluitvorming kunnen uitoefenen. Ligt de formele besluitvorming vaak bij de overheid, draagvlak vanuit het gebied (met name van de gebruikers ervan) is cruciaal om tot uitvoering te komen. Een bottom-up benadering, waarmee ook het nodige eigenaarschap ontstaat, past daar het beste bij.

Tegelijkertijd kan op sommige momenten ook een Top-down benadering nodig zijn, bijvoorbeeld als een patstelling dreigt te ontstaan. Het bevoegd gezag moet op dergelijke momenten haar verantwoordelijkheid nemen en beschikt ook over instrumenten om dat te doen. Het eenzijdig afdwingen van doelen heeft een keerzijde; de praktijk laat zien dat afdwingen vaak niet of uiterst moeizaam werkt en moet gezien worden als een laatste mogelijkheid als gebiedspartijen er niet uit komen en de noodzaak om beslissingen te nemen niet meer kan worden uitgesteld. Het onteigeningsinstrument (zie instrumentenbibliotheek paragraaf 12.3.2) is zo'n laatste redmiddel.

HOE?

Als de opgaven van de gebiedsaanpak en de bijbehorende doelen bekend zijn, is de volgende vraag 'hoe gaan we onze doelen bereiken?'. Welke maatregelen moeten we daarvoor nemen? Hierboven is al beschreven dat we dat in de meeste gevallen via een gebiedsaanpak doen met alle relevante actoren. Het komt echter ook voor dat individuele actoren maatregelen kunnen nemen om deze doelen te bereiken. Hier gaan we in paragraaf 11.3 verder op in

Een aantal maatregelen hebben betrekking op de fysieke ingrepen die we in het landelijk gebied willen treffen. In deze handreiking worden concepten aangereikt waarin deze fysieke ingrepen zodanig worden vormgegeven dat hierdoor een kwalitatieve meerwaarde ontstaat. Via inrichtingsconcepten en bouwstenen worden maatregelen voorgesteld die enerzijds bijdragen aan de opgaven en doelen van de gebiedsaanpak, anderzijds bijdragen aan ruimtelijke kwaliteit. Een gebied zal uiteraard deze archetypische uitwerkingen voor hun eigen gebied passend en eigen moeten maken.

Verdienmodel als randvoorwaarde

Een belangrijke antwoord op de 'hoe-vraag' en voorwaarde voor succes is het verdienmodel voor de grondeigenaren/beheerders van het landelijk gebied, dat resteert na het nemen van maatregelen die onze doelen dichterbij brengen. Veel maatregelen leiden mogelijk tot opbrengstderiving, o.a. als gevolg van verkleining van het productieareaal of extensivering. Deze opbrengstderiving moet worden gecompenseerd om de bedrijfsvoering voort te kunnen zetten. Grofweg zijn daar twee mogelijkheden voor:

- Het verdienmodel wordt gevonden binnen de nieuwe bedrijfsconcept. Denk aan biologisch boeren waar tegenover de extensivering een hogere productprijs staat. Ook een bijdrage vanuit de markt voor natuurinclusieve landbouwbedrijven met GBDA is een belangrijk punt om naar te streven. De ervaring leert dat agrariërs liever een bijdrage zien vanuit de markt dan via subsidies van overheden. Ook het verbouwen van biobased producten kan enerzijds leiden tot extensivering en anderzijds tot een nieuwe afzetmarkt.
- De kosten voor de realisatie van GBDA (aanleg, beheer en gedeelde inkomsten of afwaardering van grond) worden gecompenseerd (bijvoorbeeld via subsidies). De financiële afspraken met grondeigenaren en beheerders zijn meerjarig. Dit is een van de belangrijke eisen die vanuit de landbouwsector wordt gevraagd.

Natuurlijk zijn er allerlei mengvormen mogelijk. Voor de fysieke productie doet de markt zijn werk, voor de niet fysieke producten, zoals het leveren van maatschappelijke diensten (een aantrekkelijk landschap, schoon water, grotere biodiversiteit, etc.), werkt het marktmechanisme nog niet of onvoldoende. De wijze waarop dat op grote schaal kan plaats vinden, vergt de nodige uitwerking en is niet op korte termijn te realiseren. Wel zijn er voorbeelden van agrarische collectieven die erin slagen om via extensivering een verdienmodel te realiseren, zoals de Landschaps-

boeren. Het verdienmodel is een belangrijke voorwaarde voor draagvlak van het gebiedsproces en daarmee voor het succes ervan.

Verkennen/vaststellen realiseerbaarheid (hoe-vraag)

Na overeenstemming over het gebiedsperspectief, is de vraag relevant hoe we het geschetste perspectief willen bereiken. Welke maatregelen moeten we nemen om daar te komen. Die maatregelen kunnen gaan over de ingrepen die je moet doen, over de financiën (wat kost dat?), over draagvlak (doet iedereen mee?) en over het effect dat de maatregelen hebben op het na te streven doel(en) (effectiviteit). Een ontwerp dat in beeld brengt hoe we ruimtelijke kwaliteit aan de gebiedsopgaven willen toevoegen, moet daar altijd onderdeel van uitmaken. Dat betekent ook dat deskundigen op het gebied van ruimtelijke kwaliteit (landschapsarchitect, erfgoedexpert) onderdeel moeten uitmaken van de ondersteuning van de gebiedsaanpak. Zij kunnen ook beoordelen of de inrichtingsconcepten op het betreffende gebied kunnen worden toegepast of dat deze aanpassing vragen.

Maatwerk

De inrichtingsconcepten en de daaraan gekoppelde maatregelen en instrumenten zijn in deze handreiking voor een aantal archetypen in beeld gebracht. In de praktijk vergt de toepassing van deze handreiking maatwerk per gebied. Dat betekent dat per gebiedsaanpak onderzocht moet worden hoe de inrichtingsconcepten kunnen worden toegepast en hoe het gebiedsproces eruit ziet. Een groot deel van de opgave zal middels vrijwillige medewerking van grondeigenaren en beheerders gerealiseerd moeten worden.

Ook het gebiedsproces zal ook voor elk gebied moeten worden uitgewerkt zodat duidelijkheid ontstaat over:

- De opgaven die spelen;
- De doelen die bereikt moeten worden (inclusief het doel ruimtelijke kwaliteit);
- Wie bij het proces betrokken moeten worden;
- Welke rollen er zijn en hoe die verdeeld worden;
- Hoe draagvlak gegenereerd kan worden;
- Hoe tot toekomstbestendige verdienmodellen wordt gekomen;
- Hoe besluitvorming plaats vindt.

Individuele benadering

Behalve het realiseren van GBDA via een gebiedsaanpak, kan inrichting en beheer ook vanuit de individuele agrariërs of andere beheerders plaats vinden. De volgende instrumenten zijn hiervoor relevant:

Financiële instrumenten

Er zijn meerdere opties denkbaar om geld te genereren voor het beheer en de aanleg van groenblauwe dooradering. De verschillende opties worden hierna kort benoemd. Meer informatie is te vinden in de Instrumentenbibliotheek:

- Via fondsvorming kan de gemeente de aanleg van landschapselementen zelf ter hand nemen, dan wel dit financieel ondersteunen (11.2.2).

- GLB, basispremie. Om die te ontvangen moeten agrariërs aan een aantal basisvoorwaarden voldoen, de zogenaamde conditionaliteiten (GLMC's). Daarnaast bestaat er de ecoregeling (11.2.3).
- Voor inrichting en beheer van GBDA is het subsidiestelsel van de overheid beschikbaar (o.a. ANLb, SKNL). Som kunnen subsidies individueel worden aangevraagd, soms kan dat alleen collectief. Provincies, waterschappen en gemeenten kunnen maatregelen gericht op natuur, landschap, cultuurhistorie, recreatie of waterbeheer subsidiëren met een regeling die gebaseerd is op de Catalogus Groenblauwe Diensten (11.2.3.).
- Rood-voor-groen regelingen, waarmee aanleg van groen gefinancierd wordt door het toestaan van de bouw van een of meerdere woningen (11.2.3.).

Juridische instrumenten

Het juridisch instrumentarium biedt weinig mogelijkheden om de individuele agrariër te helpen bij inrichting en beheer van GBDA. Mogelijk kan fondsvorming een bijdrage leveren, als hiervoor in een omgevingsplan of programma de grondslag is gegeven (zie ook 1.2.1).

Daarnaast is het zaak om het omgevingsplan te raadplegen. De gemeente heeft via dat instrument de mogelijkheid om GBDA te beschermen en regels te koppelen aan landschapselementen. Die gelden uiteraard ook voor de individuele beheerder. Vaak zullen die regels gericht zijn op bescherming. Soms zal een vergunning nodig zijn om wijzigingen aan te brengen in het landelijk gebied. Denk aan het kappen van houtopstanden, maar ook als het gaat om de aanleg van houtopstanden, bijvoorbeeld in gebieden met een karakteristieke openheid.

Kennis en innovatie

Kennis over inrichting en beheer van landschapselementen is niet altijd vanzelfsprekend bij de beheerders van het landelijk gebied. In de instrumentenbibliotheek worden voorstellen gedaan om tot kennisdeling te komen (11.4).

12. Instrumentenbibliotheek

voor groenblauwe dooradering

In de instrumentenbibliotheek bevinden zich instrumenten, die kunnen bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit in het landelijk gebied. Elk instrument wordt kort toegelicht waarbij het doel van het instrument wordt benoemd, wie het instrument hanteert en voor wie het bedoeld is.

Deze bibliotheek is in eerste instantie bedoeld als zoekstelsel en niet als zelfstandig te lezen document, hoewel dat uiteraard ook mogelijk is. In de handreiking zelf is een codering opgenomen die verwijst naar een verdere toelichting in deze bibliotheek.

Een belangrijk instrument om tot een gebiedsaanpak te komen, is de organisatie ervan. Dit is uitvoerig beschreven in de handreiking zelf (hoofdstuk instrumentarium) en komt daarom niet meer terug in de instrumentenbibliotheek. In de bibliotheek wordt op de volgende instrumenten ingegaan:

- Financieel instrumentarium
- Juridisch instrumentarium
- Kennis en innovatie

12.1 Financieel instrumentarium

Verdienmodel

‘Uiteindelijk draait het allemaal om geld!’ en dat gaat ook op voor het toevoegen van ruimtelijke kwaliteit in een gebiedsopgave. Simpel gezegd worden grondgebruikers gevraagd op hun deel van hun grond een andere inrichting en beheer toe te passen waar extra kosten aan verbonden zijn of minder verdiensten vanwege bijvoorbeeld een lagere opbrengst. Voor het welslagen van de gebiedsopgaven waar we met de transitie van het landelijk gebied voor staan, is het essentieel dat ondernemers in het landelijk gebied een verdienmodel hebben en houden. Anders zullen zij niet snel geneigd zijn mee te werken aan de gebiedsaanpak. Het verdienmodel is een positieve balans tussen kosten en opbrengsten. In de meeste gevallen bestaan de opbrengsten uit agrarische productie. Vallen die (deels) weg, dan is (financiële) compensatie nodig, wil de ondernemer zijn/haar bedrijfsvoering in stand kunnen houden. En dat is nodig. Vallen de beheerders van het gebied weg, dan vallen de doelen die we ons stellen in de gebiedsgerichte aanpak eveneens weg.

Er zijn verschillende manieren om een verdienmodel te realiseren:

- De (nieuwe) agrarische bedrijfsvoering zelf leidt tot een nieuw verdienmodel, zoals bijvoorbeeld bij omschakeling naar biologische landbouw het geval is. Tegenover extensivering staat een hogere marktprijs voor de productie.
- Het verdienmodel komt tot stand door aanvulling van het inkomen uit de markt en/of door subsidies.

Voorwaarde voor een duurzaam verdienmodel is dat de subsidies langjarig zijn, zodat ze een structureel onderdeel uitmaken van de bedrijfsvoering;

- Het verdienmodel wordt aangevuld door het verkrijgen van nadeelcompensatie, als er regels worden gesteld in bijvoorbeeld het omgevingsplan die een rechtstreekse werking hebben voor de agrariër die leidt tot schade. Omdat dit om een eenmalige schadevergoeding gaat, is dit geen structurele bijdrage aan het verdienmodel.
- Het omzetten van maatschappelijke diensten zoals het ‘oogsten’ van carbon in Dutch construction stored carbon credits en deze verhandelen. Dit vereist van de agrariër dat hij afspraken maakt met de verwerker over het vastleggen van de koolstof in producten met een lange levensduur en de verdeling van de inkomsten uit de carbon credits.

Naast fysieke, vaak agrarische opbrengsten, zijn er ook maatschappelijke opbrengsten. De geschetste inrichtingsconcepten dragen in meer of mindere mate bij aan de biodiversiteit, een aantrekkelijke leefomgeving, het vastleggen van CO₂, bodem- en waterkwaliteit en het verbinden van leefgebieden. Deze opbrengsten dragen vooralsnog in beperkte mate of nog niet bij aan het verdienmodel.

Wat betreft kosten, die nemen vaak toe bij het toevoegen van kwaliteit als extra inspanningen moeten worden geleverd voor onderhoud en beheer. Deze kosten kunnen soms (deels) worden gedekt door subsidies die gericht zijn op inrichting en beheer van natuur en landschap (zie 2.3). Alle kosten en opbrengsten (dus ook de maatschappelijke-) betrekken bij het verdienmodel voert voor deze exercitie te ver. Dat vergt immers ook ingrepen op macro-economisch niveau (zoals prijzen van milieubelastende activiteiten). Die kunnen niet op het gebiedsniveau worden uitgevoerd waar deze handreiking zich op richt.

In deze paragraaf richten we ons daarom op de volgende financiële instrumenten, die in de gebiedsaanpak kunnen worden toegepast:

- Kostenverhaal, fondsvorming en compensatiebeginsel
- Subsidies
- Fiscale instrumenten

Een goed werkend systeem met koolstofcertificaten maakt het mogelijk dat Nederlandse telers van vezelgewassen een financiële beloning kunnen krijgen voor het (langdurig) vastleggen van CO₂. Zij kunnen daarmee hun bijdrage leveren aan de klimaatopgave en tevens hun verdienvermogen verbeteren. Omdat met name de eenjarige vezelgewassen relatief lage opbrengsten kennen en vraag en aanbod op de markt nog onvoldoende bij elkaar komen, is een incentive voor telers nodig om vezelgewassen te telen. Een goed werkend systeem met koolstofcertificaten draagt hieraan bij en brengt de gehele keten in beweging. Voor de opstart- en opschalingsfase naar 50.000 ha vezelgewassen in 2030 is het belangrijk om telers (financiële) zekerheid te geven op benodigde investeringen. LNV gaat in 2024 proefdraaien met het stimuleringsfonds vezelteelten waarin een belangrijke rol is weggelegd voor carbon credits.

12.2 Kostenverhaal, fondsvorming en compensatiebeginsel

Er zijn verschillende ingrepen/maatregelen in de fysieke leefomgeving noodzakelijk om de inrichtingsconcepten uit de handreiking toe te kunnen passen. Deze ingrepen/maatregelen kosten geld. De Omgevingswet kent de instrumenten 'kostenverhaal' en 'financiële bijdrage' om ontwikkelingen bij te laten dragen aan de inrichting van het landelijk gebied. Deze instrumenten worden door de gemeente gehanteerd.

Kostenverhaal

Algemeen

Het kostenverhaal is in essentie bedoeld om de grondeigenaren, die zich beroepen op hun zelfrealisatierecht, te verplichten om hun proportionele deel te betalen in de inrichtingskosten van de openbare ruimte, de bovenwijkse kosten en de plankosten. Dit wordt ook wel binnenplanse verevening genoemd.

Toepassing

Het kostenverhaal is verplicht bij kostenverhaalplichtige activiteiten zoals beschreven in artikel 8.13 van het Omgevingsbesluit. Gelet op de aard van de inrichtingsconcepten uit deze handreiking, zijn weinig tot geen kostenverhaalplichtige activiteiten voorzien (zoals de bouw van woningen en (hoofd)gebouwen). De mogelijkheden voor binnenplanse verevening zijn daardoor beperkt tot bijvoorbeeld stadsranden. Inrichtingsconcepten kunnen ruimtelijke kwaliteit toevoegen aan de openbare ruimte van een stadsrandgebied. De kosten hiervan worden verhaald op grondeigenaren die via zelfrealisatie bijvoorbeeld woningen realiseren.

Fondsvorming en compensatiebeginsel

Algemeen

Het is voor gemeentes mogelijk om een deel van de kosten voor de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijke functies te financieren door middel van een vrijwillige of verplichte afdracht vanuit bouwplannen

elders binnen de gemeente. Deze afdrachten worden verzameld in één of meerdere fondsen waarmee doelen voor natuur, recreatie, waterberging, infrastructuur, culturele voorzieningen, maar ook reconstructies van het landelijk- en stedelijk gebied kunnen worden gefinancierd. Hiervoor gelden een aantal spelregels:

- Financiële bijdrages (de afdrachten vanuit de bouwplannen) kunnen alleen worden verhaald bij initiatiefnemers van kostenverhaalplichtige activiteiten en bij algemene maatregel van bestuur aangewezen activiteiten.
- Daarnaast geldt dat het verhalen van de financiële bijdrage niet tot gevolg mag hebben dat de activiteit niet langer financieel uitvoerbaar is. Met andere woorden, de businesscase moet voldoende financiële ruimte bieden om een deel van de opbrengsten af te dragen.
- Verder dient in de Omgevingsvisie of het Programma de ruimtelijke relatie te worden aangegeven tussen de activiteiten die financieel bijdragen en de maatschappelijke functies die daardoor bekostigd worden (de bestedingsdoelen). De afdwingbare variant dient tevens in het Omgevingsplan geborgd te zijn.

Naast de genoemde mogelijkheden voor fondsvorming, kan ook het compensatiebeginsel relevant zijn, bijvoorbeeld voor het nastreven van een bepaald kwaliteitsniveau in het landelijk gebied of las een weg verbreed is en daarvoor elders bomen moeten worden geplant. Op het moment dat er aantoonbaar niet aan de kwaliteitsvereisten kan worden voldaan, kan initiatiefnemer verplicht worden een financiële bijdrage te doen aan (bijvoorbeeld) een landschapsfonds. Gelden uit het landschapsfonds kunnen vervolgens besteed worden aan doelen voor kwaliteitsverbetering van het landelijk gebied. Zowel voor een gebiedsproces als voor de individuele boer kan dit instrument relevant zijn. Het loont om bij de gemeente na te gaan of een dergelijk fonds bestaat en of daaruit kan worden geput om zo bij te dragen aan ruimtelijke kwaliteit.

Toepassing

Om de mogelijkheden voor toepassing van fondsvorming voor inrichtingsconcepten te onderzoeken, kunnen de volgende stappen worden doorlopen:

- ambitie bepalen in OV of programma;
- welke ontwikkelingen dragen bij;
- welke activiteiten ontvangen.

Stap 1: Welke ontwikkelingen ontvangen een financiële bijdrage?

Enkele voorbeelden om een fonds voor in te stellen kunnen zijn: natuurontwikkeling, landschapsversterking en waterberging. Met de inrichtingsprincipes (en bouwstenen) uit de handreiking wordt op deze bestedingsdoelen aangesloten. Door te verduidelijken welke concrete ontwikkelingen/projecten een financiële bijdrage zouden kunnen ontvangen, kan ook getoetst worden of dit aansluit bij de ontwikkelingen waarvoor een vrijwillige en/of afdwingbare financiële bijdrage en/of een bijdrage op basis van het compensatiebeginsel gevraagd kan worden als aan

de volgende punten wordt voldaan:

- het is een ruimtelijk project (tastbaar, nieuwe ontwikkeling),
- het draagt bij aan de doelen en ambities van het fonds/beleid,
- het heeft een tekort in de businesscase en
- er vindt geen bijdrage plaats voor gebruik of beheer (instandhoudings-, onderhoud- en exploitatiekosten).

Stap 2: Welke activiteiten betalen een financiële bijdrage?

Bij het bepalen van de activiteiten die een financiële bijdrage betalen dient aandacht te zijn voor de ruimtelijke relatie tussen de betalende activiteit en het bestedingsdoel. Daarbij moet sprake zijn van een functionele samenhang tussen de betalende activiteit en de ontwikkeling. Verder geldt dat de afdwingbare financiële bijdrage kwaliteitsverbetering alleen mogelijk is bij kostenverhaalplichtige activiteiten (zoals een bouwplan). De vrijwillige financiële bijdrage gebiedsontwikkeling is inzetbaar bij meer soorten activiteiten, zoals bij een bouwplan, maar ook bestemmingswijziging zonder bouwplan. Het compensatiebeginsel kan in specifieke gevallen (afhankelijk van het specifieke beleid) worden ingezet.

Stap 3: Borging in instrumentarium en verdere uitwerking

Om een financiële bijdrage te kunnen vragen is borging in het instrumentarium van de Omgevingswet of ander beleid nodig. Bij de vrijwillige financiële bijdrage gaat het om een omgevingsvisie of een programma. Bij de afdwingbare financiële bijdrage betreft het tevens een borging in het omgevingsplan. Bij het compensatiebeginsel gaat het om specifiek beleid. Bij die borging hoort uiteraard ook verdere uitwerking met een toelichting op de relatie.

12.3 Subsidies

Nederland kent een uitgebreid subsidiestelsel gericht op de agrarische sector. Een aantal subsidies is specifiek gericht op de verduurzaming van de agrarische sector. Neveneffect van deze subsidies kan het bevorderen van ruimtelijke kwaliteit zijn. Ook zijn er subsidies die specifiek gericht zijn op de kwaliteit van het landelijk gebied. De oorsprong van subsidies is divers. Veel subsidies komen voort uit het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB). De GLB-subsidies worden zowel door het Rijk (Rijksdienst voor ondernemend Nederland, rvo) als door de provincies uitgevoerd. Daarnaast zijn er subsidies van het Rijk, de provincies, de waterschappen en gemeenten. Voor deze subsidies is het van belang dat het geen (verkapte) staatssteun is, die in strijd is met het Europese beleid. Subsidies mogen om die reden ook niet zomaar gestapeld worden. Om goed zicht te houden op de (on)mogelijkheden van subsidies, is het zaak hiervoor deskundigheid in te huren.

Niet alle subsidieregelingen zijn relevant voor het toevoegen van kwaliteit. Op de volgende subsidies gaan we daarom in, gesorteerd op subsidieverstrekker:

Rijk:

- Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)
- Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties (LBV)
- Productieve investeringsregelingen (POP)
- Niet-productieve investeringsregelingen (POP)
- Niet-productieve investeringsregelingen voor niet-landbouwbedrijven (POP)
- Impulsregeling Deltaplan Agrarisch Waterbeheer
- Subsidiemodule Agrarische Bedrijfsadvisering en Educatie (SABE)
- Subsidie regeling instandhouding rijksmonumenten (SIM)
- Erfgoeddeal
- Stimulering Duurzame energieproductie en klimaattransitie (SDE++)

Provincies:

- Verplaatsingsregeling
- ANLb – Het Agrarisch natuur- en landschapsbeheer
- SNL – Subsidie Natuur en Landschap
- SKNL: Subsidie Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap
- LEADER
- Overige subsidies

Meerdere subsidieverstrekkers:

- Catalogus Groenblauwe Diensten
- Subsidie verduurzaming bedrijfsvoering middels kritische prestatie indicatoren
- Rood-voor-groenregelingen
- Nationaal restauratiefonds
- Boerderijfonds
- Overige subsidies

RIJK

Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)

Het GLB kent twee pijlers:

1. Inkomensondersteuning en markt- en prijsbeleid
2. Plattelandsontwikkeling.

Onder pijler 1 kunnen boeren inkomensondersteuning krijgen in de vorm van een basispremie (voor de gangbare agrarische productie) en een extra vergoeding via de ecoregeling. Om in aanmerking te komen voor de basispremie, moeten agrariërs vanaf januari 2023 aan een aantal basiseisen en voorwaarden voldoen. Dit zijn de zogeheten conditionaliteiten (GLMC's). Drie van deze GLMC's hebben een relatie met groenblauwe dooradering. Dit zijn:

- GLMC 4: Bufferstroken langs waterlopen. Vanaf 2023 geldt de eis om langs watervoerende een strook met een breedte van 1- 5 meter niet te bemesten en er mogen op de strook geen gewasbeschermingsmiddelen gebruikt worden. Deze bufferstroken kunnen een onderdeel zijn van de groenblauwe dooradering.
- GLMC 8: Niet productief bouwland. Bedrijven die aan bepaalde eisen voldoen, in de praktijk vooral akkerbouwbedrijven, zijn vanaf 2024 verplicht om 4% van het bouwland niet-productief te laten. Dit kan tot effect hebben dat nieuwe landschapselementen of kruidenrijke randen worden gerealiseerd indien een bedrijf geen bestaande elementen heeft om aan de 4%-eis te

voldoen.

- GLMC 10: Bufferstroken langs droge waterlopen. Vanaf 2023 geldt de eis om langs droge sloten een strook met een breedte van 1 meter niet te bemesten en er mogen op de strook geen gewasbeschermingsmiddelen gebruikt worden. Deze bufferstroken kunnen een onderdeel zijn van de groenblauwe dooradering.

In aanvulling op de basispremie, kan een aanvullende vergoeding worden verkregen via de ecoregeling, die gericht is op het verbeteren van klimaat, bodem en lucht, water, landschap en biodiversiteit. De hoogte van de ecoregeling hangt af van de maatregelen die genomen worden. Hoe meer maatregelen, hoe meer punten je verzamelt. Aan het aantal punten is de score van brons, zilver en goud gekoppeld. Hoe hoger de score hoe hoger de premie die je per hectare ontvangt. In het kader van de GLB-regeling noemen we 2 bijzonderheden:

- In het kader van de teelt van biobased bouwmaterialen noemen we de vezel- en miscanthustoeslag. Met een intelligent bouwplan waar vezelteelten onderdeel van uitmaken, kan het hele areaal in aanmerking komen voor extra GLB toeslag. Inkomensondersteuning wordt jaarlijks aangevraagd in de Gecombineerde Opgave.
- Subsidieregeling voor samenwerkingsverbanden in veenweidegebieden en Natura 2000-overgangsgebieden: voor melkveehouders in een veenweidegebied of (in de buurt van) een stikstofgevoelig Natura 2000-gebied, die de grondwaterstand willen verhogen of hun bedrijf verder willen extensiveren, kan in een samenwerkingsverband subsidie worden aangevraagd. Deze subsidieregeling valt onder het GLB 2023.

Landelijke beëindigingsregeling veehouderijlocaties (LBV en LBV+)

De regeling is gericht op stikstofreductie door het beëindigen van melkvee-, kalver-, pluimvee- en varkenshouderijen die voldoen aan een drempelwaarde voor stikstofdepositie. Een plusregeling is van toepassing op dergelijke bedrijven die meer dan 2500 mol stikstof op kwetsbare Natura 2000 gebieden veroorzaken. De agrariër ontvangt een vergoeding voor de stallen met een sloopverplichting, waarbij ook de omgevings- en natuurvergunning wordt ingetrokken. Daarnaast ontvangt de deelnemer een vergoeding voor de productierechten. Hierdoor kan dezelfde bedrijfsactiviteit niet meer op die locatie worden voortgezet, met stikstofreductie als gevolg.

Productieve investeringsregelingen (GLB)

De regeling is gericht op verduurzaming van het agrarisch bedrijf. Maximaal 6% van investeringen wordt vergoed, onder andere voor aanplant van meerjarige houtige gewassen voor agroforestry. De investering moet bijdragen aan een wijziging naar kringlooplandbouw en tegelijkertijd direct bijdragen aan de omzet, waarde of winst van de onderneming.

Niet-productieve investeringsregelingen (GLB)

De regeling ondersteunt niet-productieve investeringen

van agrariërs die bijdragen aan biodiversiteit, gekoppeld aan doelen voor water, klimaat en energie. Het kan gaan over de aanleg en beheer van landschapselementen en bossen, efficiënter gebruik van watervoorzieningen en stikstofreductie. Niet-productieve investeringen dragen niet direct bij aan verdienvermogen van een bedrijf. Ze kunnen een opmaat zijn voor beheervergoedingen zoals ANLb of eco-regelingen.

Niet-productieve investeringsregelingen voor niet-landbouwbedrijven (GLB)

Ook niet-landbouwbedrijven kunnen in aanmerking komen voor niet-productieve investeringsregelingen, indien projecten bijdragen aan de volgende doelen:

- afremmen van klimaatverandering en stimuleren van duurzame energie;
- duurzame ontwikkeling en efficiënt beheer van natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem en lucht;
- bescherming van de biodiversiteit, het versterken van ecosysteemdiensten en de instandhouding van leefgebieden en landschappen.

De regeling is van toepassing in de provincies Noord-Holland, Overijssel, Utrecht en Zuid-Holland.

Impulsregeling Deltaplan Agrarisch Waterbeheer

De impulsregeling is bestemd voor maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer waar waterschappen en agrariërs samen aan werken. Naast fysieke maatregelen kan het hierbij gaan om monitoring, kennisontwikkeling en kennisdeling. Waterschappen kunnen een aanvraag indienen. Uitgangspunt daarbij is dat ze de aanvraag doen samen met- of vanuit het initiatief van agrariërs. Of dat de aanvraag vanuit agrarische ondernemers geïnitieerd wordt. Naast een verbetering van de waterkwaliteit en waterkwantiteit moet de subsidieregeling ook bijdragen aan een goede en effectieve samenwerking tussen waterschappen en agrariërs en kennisontwikkeling bij zowel waterschappen als agrariërs.

Subsidiemodule Agrarische Bedrijfsadvisering en Educatie (SABE)

Via Sabe kunnen boeren vouchers krijgen waarmee zij onafhankelijke agrarische adviseurs kunnen inhuren die hen kunnen helpen bij de verduurzaming van hun bedrijf. Ook maakt Sabe het mogelijk dat boeren gratis cursussen kunnen volgen, samen kunnen leren of subsidie krijgen om als demonstratiebedrijf andere boeren te kunnen helpen. De SABE-vouchers gaan verder als GLB-kennisvouchers.

Subsidieregeling instandhouding rijksmonumenten (SIM)

De instandhoudingssubsidie is bedoeld om het rijksmonument (dat geen woonhuis is) in goede staat te houden. De regeling bevordert sober en doelmatig onderhoud. De eigenaar maakt voordat de werkzaamheden worden uitgevoerd een 6-jarig instandhoudingsplan. Ook archeologische en groene rijksmonumenten kunnen van deze subsidies gebruik maken, alsmede boerderijen met een rijksmonumentenstatus.

Erfgoeddeal

Nederland verandert. Door allerlei ontwikkelingen gaan

ons landschap, steden en dorpen waarin we leven er anders uitzien. Om te kunnen blijven wonen in een land waarin we ons verleden herkennen en waar we ons thuis voelen, zet het programmabureau van de Erfgoeddeal zich in door:

- financieel bij te dragen aan projecten (waaronder projecten met het thema landbouw en natuur)
- goede voorbeelden in beeld te brengen, waarvan we kunnen leren;
- publiceren over het bovenstaande.

Stimulering Duurzame energieproductie en klimaattransitie (SDE++)

Met de SDE++ subsidie wil de rijksoverheid bedrijven en non-profitorganisaties stimuleren om grootschalig hernieuwbare energie op te wekken en de uitstoot van CO₂ te verminderen. Het betreft een exploitatiesubsidie en betaalt dus uit afhankelijk van de hoeveelheid hernieuwbare energie die wordt opgewekt, of de daadwerkelijke hoeveelheid CO₂ die minder wordt uitgestoten. De subsidie wordt voor 12 of 15 jaren verstrekt.

PROVINCIE

Verplaatsingsregeling

Verplaatsingsregelingen richten zich op agrariërs die op een plek zitten waar het niet mogelijk is om nu of in de nabije toekomst binnen de milieuraandvoorwaarden op een economisch verantwoorde manier te produceren. Zij krijgen financiële ondersteuning bij verplaatsing van hun bedrijf naar een locatie waar zij wel aan die milieuraandvoorwaarden kunnen voldoen. Een aantal provincies hebben een verplaatsingsregeling binnen de staatssteunkaders van de EU. de verplaatsingsregeling biedt in het kader van de aanpak piekbelasting naast de stoppersregeling (Lbv+/Lbv) een mogelijk instrument voor een ondernemer in een door stikstof overbelast gebied.

SNL – Subsidiestelsel Natuur en Landschap

Via het SNL verlenen provincies subsidie voor het behoud en de ontwikkeling van natuur- en landschapswaarden. Partijen die dit beheer uitvoeren, zijn terrein beheerende organisaties (zoals provinciale landschappen, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer), particuliere natuureigenaren en verenigingen van particuliere natuureigenaren. De looptijd bedraagt maximaal 6 jaar. De provincies bepalen in hun natuurbeheerplan waar deze subsidie inzetbaar is. De regeling geldt alleen voor gebieden die onderdeel zijn van het Natuurnetwerk Nederland.

Bij agrarisch beheer is het ANLb van toepassing en zijn agrarische collectieven de uitvoerders (zie onder ANLb).

ANLb – Het Agrarisch natuurbeheer

Het ANLb is gericht op natuur- en landschapsbeheer door agrarische collectieven. ANLb subsidies zijn onderdeel van het SNL en zijn gericht op een leefgebiedenbenadering voor (dier)soorten van internationaal belang op basis van een collectieve gebiedsgerichte aanpak. Het ANLb kan het beheer van natuurgebieden ondersteunen en kan natuurgebieden met elkaar verbinden. Er zijn echter in de Natuurbeheerplannen van provincies gebieden aangewezen die in een primair agrarisch gebied liggen en geen invulling geven aan beide voornoemde doelen. Veel soorten hebben

hun leefgebied in het agrarisch gebied. Subsidie voor ANLb kan worden verleend voor 3 agrarische leefgebieden: open grasland, open akkerland en dooradering. Ook komt de categorie 'water' voor ANLb subsidie in aanmerking. In provinciale natuurbeheerplannen is aangegeven waar het agrarisch natuur-, water- en klimaatbeheer kan worden toegepast. De aanvraag wordt gedaan voor een periode van 6 jaar. De collectieven sluiten contracten met de individuele deelnemers (agrariërs en andere grondeigenaren). De komende jaren zal geld vanuit pijler 1 overgeheveld worden naar pijler 2 (ANLb) zodat meer hectares aan beheer afgesloten zal kunnen worden.

Belangrijke succesfactor voor inrichting en beheer van natuur en landschap is verbonden aan de duur van beheerscontracten. Vaak zijn subsidieregelingen gebonden aan een maximum van 6 jaar. Aanpassing van de bedrijfsvoering op een ander of aangepast beheer vergen vaak investeringen die voor een langere termijn worden gedaan. De Ooijpolder en in Overijssel zijn voorbeelden waar met langjarige (30 en 21 jaar) contracten worden gewerkt. De subsidies biedt de agrariër langdurige zekerheid zodat hij zijn bedrijfsvoering goed af kan stemmen op natuur- en landschapsbeheer. Dit heeft tot succesvolle deelname en realisatie van natuur en landschap geleid.

SKNL – Subsidie Kwaliteitsimpuls Natuur en Landschap:

SKNL subsidies zijn beschikbaar voor investeringsmaatregelen van het landschap (bijvoorbeeld bos aanplant) en subsidie voor functieverandering (afwaardering), bijvoorbeeld van agrarische grond naar natuur. Op de ambitiekaart van het natuurbeheerplan van de provincie is aangegeven waar deze subsidie kan worden ingezet. Na functieverandering kan een SNL subsidie aangevraagd worden.

LEADER

LEADER biedt financiële ondersteuning bij het ontwikkelen en realiseren van plannen op het platteland van lokale gemeenschappen. LEADER heeft 2 onderdelen:

1. Een subsidie om een Lokale Actiegroep (LAG) te beginnen. De LAG ontwikkelt daarna een Lokale Ontwikkelingsstrategie (LOS) die aansluit bij de doelen van LEADER.
2. Een subsidie voor de organisatiekosten en de uitvoering van concrete projecten die voortkomen uit de LOS.

Overige subsidies

Provincies kunnen aanvullend zelf subsidies verstrekken. Een voorbeeld hiervan is de subsidie voor het creëren en duurzaam behouden van weidevogelgrasland van de provincie Friesland. Deze subsidie vergoed de waardedaling van gronden als gevolg van al datgene dat nagelaten wordt dat de ontwikkeling en instandhouding van weidevogelgrasland op de desbetreffende grond in gevaar brengt of verstoort.

MEERDERE SUBSIDIEVERSTREKKERS

Catalogus Groenblauwe Diensten

Provincies, waterschappen en gemeenten kunnen maatregelen gericht op natuur, landschap, cultuurhistorie, recreatie of waterbeheer subsidiëren met een regeling die gebaseerd is op de Catalogus Groenblauwe Diensten. Nieuwe regelingen moeten worden voorgelegd aan de de Adviescommissie Catalogus Groenblauwe Diensten (CGBD). Wanneer de Adviescommissie positief adviseert over de regeling en bijbehorende diensten en vergoedingen, wordt deze opgenomen in het register met regelingen die onder de Catalogus Groenblauwe Diensten vallen. De subsidieregeling hoeft dan door de provincie niet afzonderlijk bij de Europese Unie te worden aangemeld. De regelingen in tabel 1 zijn goedgekeurd door de adviescommissie.

De regeling is van toepassing op gebieden buiten het Natuurnetwerk Nederland (NNN) of gebieden daarbinnen die niet gedekt worden door het SNL en ANLb. In dat opzicht vullen de regelingen elkaar aan. Zowel tbo's, agrariërs als particuliere beheerders kunnen van de regeling gebruik maken. Bij landschap Overijssel is de stichting Groenblauwe diensten (SGBDO) in het leven geroepen. De nadruk ligt op inrichting en beheer van landschapselementen. De stichting heeft inmiddels al bijna 2000 leden. Het succes van de stichting is mede te danken aan de langlopende contracten (tot 21 jaar) die kunnen worden aangeboden met hogere vergoedingen. Hierdoor ontstaat meer zekerheid en continuïteit voor zowel de uitvoerders van de groenblauwe diensten (veelal agrariërs) als voor de landschapselementen zelf.

De provincie Noord Brabant hanteert de Stimuleringsregeling Landschap Noord-Brabant die wordt gefinancierd door provincie, gemeenten en waterschappen en uitgevoerd door afdeling subsidies van provincie Noord-Brabant. Iedere euro van gemeente en waterschap wordt door provincie verdubbeld. Jaarlijks is er gemiddeld een budget van 2,3 miljoen euro beschikbaar. Bijna alle gemeenten stellen geld beschikbaar voor de regeling. Het is een van de meest complete subsidieregelingen voor de aanleg van landschapselementen in Nederland. De regeling werkt met thema's en kent subsidiemogelijkheden voor inrichting, beheer, gederfde inkomsten en afwaardering van landbouwgronden.

Subsidie verduurzaming bedrijfsvoering middels kritische prestatie indicatoren

Diverse provincies hebben een subsidieregeling ingesteld op basis van kritische prestatie indicatoren (KPI's), die voor kringlooplandbouw de duurzaamheidsprestaties van boeren inzichtelijk maken en op basis waarvan zij deze kunnen belonen. De KPI's kunnen ook een basis voor belonen vanuit de markt vormen. Met deze ondersteuning wordt naast duurzaamheid ook bijgedragen aan het vergroten van het bedrijfseconomisch perspectief van de boeren. De subsidie kan door zowel provincies als waterschappen worden verstrekt.

Regelingseigenaar	Citeertitel	Advies adviescie.
Waterschap Noorderzijlvest	Stimulerings- en vergoedingsregeling: Groenblauwe diensten Waterschap Noorderzijlvest 2019	26-sep-19
Gemeente Berg en Dal	Subsidieverordening Groenblauwe diensten Berg en Dal	9-jul-20
Provincie Noord-Brabant	Subsidieregeling stimuleringsregeling landschap Noord-Brabant	9-jul-20
Provincie Overijssel	De subsidieregeling "Uitvoeren Streek eigen Landschapsbeheer Overijssel" (Slb) (+Dienstenbundel Overijssel 2021)	29-apr-21
Provincie Gelderland	Aanleg nieuw bos buiten GNN, onderdeel van de Regels Ruimte voor Gelderland. (subparagraaf 4.21.6 Aanleg nieuw bos buiten GNN)	24-mrt-22

Provincie Noord-Brabant	Subsidieregeling Stimuleringsregeling Landschap § 2 Boscompensatie – uitvoering landelijk programma natuur, provincie Noord-Brabant	24-mrt-22
Provincie Gelderland	Regeling biodiversiteit Gelderland, onderdeel van de Regels Ruimte voor Gelderland. (subparagraaf 4.2 biodiversiteit en landschap)	19-mei-22
Provincie Overijssel	Subsidieregeling Paragraaf 4.2 Meer bos in Overijssel (onderdeel van de UBS Overijssel)	12-jul-22
Provincie Utrecht	Subsidieregeling Agenda Vitaal Platteland provincie Utrecht artikel 3.1 Stimulering aanleg en herstel van kleine landschapselementen	22-dec-22
Provincie Zuid-Holland	Openstellingsbesluit subsidie meer bos in Zuid-Holland 2023	11-mei-23
Provincie Gelderland	Aanleg nieuw bos buiten GNN, onderdeel van de Regels Ruimte voor Gelderland. (subparagraaf 4.21.6 Aanleg nieuw bos buiten GNN)	24-mrt-22

tabel 1: overzicht goedgekeurde regelingen door de adviescommissie Catalogus Groenblauwe Diensten

Rood-voor-groen regelingen

In Nederland zijn er diverse provincies en gemeenten die beleid hebben ontwikkeld voor een regeling waar de aanleg van nieuw groen gefinancierd wordt door het toestaan van de bouw van een of meerdere woningen. Middels deze regeling zijn diverse nieuwe landgoederen gerealiseerd waarmee ook invulling is gegeven aan ruimtelijke kwaliteitsverbetering. In 2024 zal het ministerie van LNV de Handreiking innovatieve ruimtelijke concepten publiceren, waarin het juridisch instrumentarium voor planologische verruiming is opgenomen, alsmede een reeks concepten (ter referentie: de Nieuwe landgoederenregeling is een bestaand ruimtelijk concept, de Handreiking zal meer en flexibelere concepten bevatten). De Handreiking bevat ook een beoordelingskader voor gemeenten; daarmee geeft het ook richting aan ontwerpen vanuit landbouwbedrijven zelf. Er ontstaan ook nieuwe initiatieven, zoals het concept 'Peel Natuurdorpen', waar de aanleg van nieuwe groenblauwe dooradering is gekoppeld aan de bouw van tiny houses (als verdienmodel).

Nationaal Restauratiefonds

Het nationaal monumentenfonds heeft als doel eigenaren van monumenten te ondersteunen met financieringsvormen (met lage rente) voor onderhoud, restauratie, verduurzaming en herbestemming. Naast financiering draagt het monumentenfonds ook bij in de vorm van kennis (onder meer met monumentencoaches).

Boerderijfonds

Het boerderijfonds is een landelijk stimuleringsfonds voor herbestemming, in combinatie met verduurzaming en restauratie van agrarisch erfgoed. Het fonds richt zich op onderscheidende herbestemmingsprojecten van historisch waardevolle boerderijen die bijdragen aan een toekomstbestendig platteland. Het boerderijfonds werkt samen met het Nationaal Restauratiefonds.

Overige subsidies

In deze categorie staan overige regelingen benoemd die zijn ontwikkeld door decentrale overheden. Deze regelingen zijn bijvoorbeeld specifiek voor één provincie of waterschap. We benoemen de volgende relevante voorbeelden:

- Provinciale subsidieregeling Beperking Bodemdaling (SRBB) [provincie Utrecht]
- Subsidieregeling Blauwe Bewonersinitiatieven [Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden]
- Subsidie Landschapselementen en Voedselbossen [provincie Limburg]
- Subsidie natuurvriendelijke oevers [Waterschap Rivierenland]
- Subsidieregeling stimuleringsregeling landschap Noord-Brabant [provincie Noord-Brabant]
- Subsidie Deltaplan Agrarisch Waterbeheer [Waterschap Drents Overijsselse Delta]
- 3 nieuwe subsidies aanvulling Lbv [provincie Gelderland]
- Kleinschalige activiteiten circulaire economie [provincie Noord-Holland]
- Kennisontwikkeling Bodem en Water [provincie

Noord-Holland]

- Circulaire ketensamenwerking [provincie Noord-Holland]
- Subsidie agrarische sector Groene Uitweg [provincie Noord-Holland]
- Stimuleringsbudget Emissiebeperking Open Teelten en Veehouderij [STOWA namens waterschappen]
- Stimuleringsbudget Emissiebeperking glastuinbouw [STOWA namens waterschappen en Rijk]

Fiscale instrumenten

Natuurschoonwet

De Natuurschoonwet (NSW) heeft als doel eigenaren van landgoederen te stimuleren om landgoederen met een origineel en historisch karakter in stand te houden en bij te dragen aan het behoud van natuurschoon. Landgoederen die gerangschikt zijn onder de natuurschoonwet, worden fiscale voordelen geboden indien aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. Een van die voorwaarden is openstelling van het landgoed voor publiek. De Federatie Particulier Grondbezit (FPG) heeft in 2022 haar visie 'Landschapsgronden: bekijk het breed!' gelanceerd om voor ondernemers en grondeigenaren een perspectiefvol bedrijfsmodel te bieden voor de transitieopgaven in het landelijk gebied.

Landbouwwijstelling

De landbouwwijstelling is een vrijstelling voor waardeveranderingen van landbouwgrond. Wanneer landbouwgrond wordt verkocht, is de waarde stijging op die grond tot de waarde economisch verkeer bij agrarische bestemming onbelast.

Bosbouwwijstelling

De winst uit een bosbedrijf is vrijgesteld van belastingheffing. 'Bos' is daarbij een zeer ruim begrip. Bomen als wegbeplanting of de bomen rond een boerderij worden ook als een bosbedrijf beschouwd. Het bosbedrijf mag deel uitmaken van een meeromvattende onderneming. Omdat de winst uit een bosbedrijf is vrijgesteld, is geleden verlies ook niet aftrekbaar. Eigenaren van een verliesgevend bosbedrijf, kunnen vragen de vrijstelling niet toe te passen, zodat het verlies kan worden afgetrokken van de belasting.

Toeristenbelasting

Ook kan de toeristenbelasting nog worden genoemd die door gemeenten worden geïnd. Deze kan aangewend worden voor kwaliteitsverbetering van natuur en landschap, dat indirect eveneens ten goede komt aan recreatie en toerisme (het landschap wordt immers aantrekkelijker voor recreanten en toeristen)

12.4 Juridisch instrumentarium

Nederland kent een keur aan juridische instrumenten die dienstbaar kunnen zijn aan ruimtelijke kwaliteit. Wij maken een selectie van de meest relevante instrumenten, waarbij we een onderscheid maken tussen privaatrechtelijke en bestuursrechtelijke juridische

instrumenten.

Privaatrechtelijk

Er zijn vele privaatrechtelijke constructies die relevant kunnen zijn voor inrichting en beheer van het landelijk gebied, zoals pacht, anterieure overeenkomsten, grondvererving en verkoop grond (al of niet onder voorwaarden), gewas-op-stam, inscharingsovereenkomsten, grondgebruikersovereenkomsten en bruikleenovereenkomsten. Op de eerste vier genoemde instrumenten gaan we nader in.

Anterieure overeenkomst

Met een anterieure overeenkomst kunnen gemeenten nadere afspraken maken en voorwaarden stellen aan ontwikkelingen. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij het wijzigen van het omgevingsplan. Zo kan de gemeente anterieur vastleggen dat zij niet verantwoordelijk is voor eventuele nadeelcompensatie, die uit de ontwikkeling kan voort komen. Ook kan zij in de anterieure overeenkomst vastleggen op welke wijze invulling gegeven moet worden aan bijvoorbeeld landschappelijke inpassing of andere eisen stellen die de ruimtelijke kwaliteit ten goede komen. Bij planologische verruiming (bijvoorbeeld faciliteren van beperkte woningbouw) kan de gemeente via een Anterieure overeenkomst afspraken vastleggen t.a.v. het areaal te planten bos of aan te leggen natuur. De Handreiking innovatieve ruimtelijke concepten die LNV in 2024 zal publiceren, gaat hier uitgebreid op in.

Pacht en erfpacht

Binnen het privaatrechtelijk instrumentarium onderscheiden we verschillende pachtvormen, zoals reguliere- en geliberaliseerde pacht. Pacht is een persoonlijk recht waarbij de eigenaar grond in gebruik geeft aan een agrarische ondernemer en valt onder de regels van het Pachtrecht en het Pachtprijzenbesluit. Daarbinnen hebben partijen beperkte vrijheid om zelf afspraken te maken. Geliberaliseerde pacht is flexibeler dan reguliere pacht en er is minder vastgelegd in de wet. Erfpacht is een zakelijk gebruiksrecht voor langere tijd met een grotere contractvrijheid. Via uitgifte in erfpacht kan daarom beter gestuurd worden op kwaliteitseisen en beheer dan met reguliere pacht. De pachter is over het algemeen gebaat met zekerheid die toeneemt als pachtcontracten langjariger zijn. De verpachter heeft baat bij de mogelijkheid om eisen te stellen aan de verpachter, bijvoorbeeld als het gaat om ruimtelijke kwaliteit. Bij geliberaliseerde pacht en erfpacht zijn die mogelijkheden groter.

Voorbeeld Buitenland van Rhooon

Het Buitenland van Rhooon is het compensatiegebied voor de aanleg van de tweede Maasvlakte. In de toekomst wordt een streefbeeld gerealiseerd, waarin natuurinclusieve landbouw wordt nagestreefd. Als sturingsinstrument is gekozen voor minnelijke verwerving (op basis van de nieuwe bestemming 'Hoogwaardige akkernatuur') en uitgifte van de gronden in pacht. Dit om als overheid optimaal

te kunnen sturen op het resultaat: extensieve akkerbouw met de daaraan gebonden flora en fauna, zoals vastgelegd in het streefbeeld. Omdat door het extensievere beheer sprake is van inkomstenderving, is het streven om met een verlaagde Pachtprijs te werken. Hiervoor wordt naar een passende (erf)pachtconstructie gezocht. Mocht minnelijke verwerving niet in alle gevallen mogelijk zijn, kan op grond van de nieuwe bestemming 'Hoogwaardige akkernatuur' een onteigeningsprocedure (zie 3.2.4.) worden gestart, er vanuit gaande dat deze bestemming niet gerealiseerd kan worden via zelfrealisatie.

Grondvererving

Overheden kunnen om meerdere redenen grond verwerven en verkopen, bijvoorbeeld voor het realiseren van nieuwe natuur, de inzet van ruilgrond in een kavelruilproces, wettelijke herverkaveling of beekherstel. Ook kan verwerving van grond onderdeel zijn van een bredere afspraak met een stoppende of verplaatsende agrarisch ondernemer. Grondvererving is geen doel of maatregel op zich, maar kan het implementeren van andere maatregelen, waaronder het toevoegen van kwaliteit, vergemakkelijken.

Grondbank

Een provinciale of nationale grondbank is een instrument om de grondmobiliteit in het landelijk gebied te verhogen. Hiertoe verwerft de grondbank gronden (en bedrijven) vooruitlopend op de concretisering van beleidsdoelen in gebiedsplannen. Deze gronden kunnen vervolgens via ruil of verkoop ingezet worden voor het extensiveren, omvormen en verplaatsen van boerenbedrijven, voor natuur of voor waterdoelen. Na aankoop worden de agrarische gronden in tijdelijk beheer uitgegeven, totdat vanuit de gebiedsprocessen duidelijk wordt onder welke voorwaarden de gronden weer kunnen worden verkocht, overgedragen of in beheer gegeven. Hierbij kunnen ook voorwaarden worden gesteld aan duurzaam agrarisch grondgebruik door bij de gunning de mate van duurzame bedrijfsvoering van de (erf-) pachter te laten meetellen (zie instrument Verkoop/Verpachting grond onder voorwaarden).

De Nationale Grondbank (NGB) is een landelijke faciliteit voor met name provincies en fungeert als aanvulling op provinciale grondbanken. De NGB is provinciegrensoverschrijdend en komt in beeld bij kansen waar de provincie zelf geen mogelijkheden ziet om via eigen grondinstrumentarium gronden te verwerven.

Verkoop/verpachting onder voorwaarden

Bij verpachting of verkoop kan de verpachtende of verkopende instantie (overheid) voorwaarden koppelen aan het gebruik van de grond (bijvoorbeeld een duurzame agrarische bedrijfsvoering of natuurbeheer), eventueel in combinatie met een lagere pacht- of grondprijs. Op deze manier wordt omschakeling naar een duurzame en/of natuurinclusieve bedrijfsvoering gestimuleerd, wat kan bijdragen aan de gewenste ontwikkeling in het gebied.

Bestuursrechtelijk

Het bestuursrechtelijk instrumentarium dat het meest relevant is voor deze handreiking is het instrumentarium van de Omgevingswet die op 1 januari 2024 in werking treedt. De omgevingswet is gericht op het realiseren van een goede omgevingskwaliteit, ruimtelijke kwaliteit in brede zin van het woord (het geheel van de gebruikswaarde, de belevingswaarde en de toekomstwaarde van een gebied). Daarvoor heeft de Omgevingswet de volgende kerninstrumenten beschikbaar:

- Omgevingsvisie
- Programma
- Decentrale regels (omgevingsverordening, waterschapsverordening en omgevingsplan)
- Algemene rijksregels
- Omgevingsvergunning
- Projectbesluit
- Daarnaast gaan we in op enkele andere relevante instrumenten die in de Omgevingswet zijn opgenomen:
- Wettelijke herverkaveling
- Vrijwillige kavelruil
- Voorkeursrecht

Omgevingsvisie

De omgevingsvisie is een integrale visie, strategisch van aard waarin de hoofdlijnen van beleid worden weergegeven voor de lange termijn. De omgevingsvisie bevat alle terreinen van de leefomgeving. Rijk, provincies en gemeenten zijn verplicht een omgevingsvisie op te stellen. De nationale omgevingsvisie worden door 1e en 2e kamer vastgesteld, de provinciale omgevingsvisie door Provinciale staten, de gemeentelijke omgevingsvisie door de gemeenteraad.

Het instrument is vormvrij en mede de basis voor de inzet van andere juridische en financiële instrumenten, waaronder fondsvorming (zie 2.2.2). De omgevingsvisie is zelfbindend.

Overheden leggen hun ambities voor de toekomst in de omgevingsvisie vast. Dat kunnen bijvoorbeeld de doelen en ambities zijn die horen bij de transitie van het landelijk gebied, waaronder het streven naar ruimtelijke kwaliteit, bij het realiseren van deze transitie.

In relatie tot een gebiedsgerichte aanpak, kan de omgevingsvisie input leveren voor de gebiedsgerichte aanpak, dan wel volgend zijn op de gebiedsgericht aanpak. Dit is afhankelijk van welk beleidsdocument het eerst is vastgesteld.

Programma

Het programma is gericht op de uitvoering van beleid. In het programma formuleren gemeenten, waterschappen, provincies en het Rijk maatregelen die leiden tot de gewenste kwaliteit van de fysieke leefomgeving, al of niet uitgedrukt in zogenaamde omgevingswaarden. In die zin zijn programma's vaak een uitwerking van de omgevingsvisie. Zo is het NPLG een beleidsprogramma onder de Nationale Omgevingsvisie en is de gebiedsgerichte aanpak een vervolg op de provinciale programma's landelijk gebied. Aan deze programma's zijn vaak forse budgetten gekoppeld.

Transitiefonds landelijk gebied

Naast het uitkopen van agrarische bedrijven (piekbelasters) is het transitiefonds ook bedoeld voor het afwaarderen van gronden, zodat de landschappelijke, cultuurhistorische en ecologische kwaliteiten van een gebied gewaarborgd worden. Dit wordt nader uitgewerkt zodat dit mechanisme kan worden toegepast in (het wijzigen van) omgevingsplannen. Men verwacht daarvan een effect op de waarde van die gronden. Daarom is binnen het fonds een bedrag van 7,2 miljard euro gereserveerd voor afwaardering van gronden. Dit kan een belangrijke impuls zijn voor het toevoegen van ruimtelijke kwaliteit aan gebieden.

Disclaimer: de behandeling van het wetsvoorstel Tijdelijke wet Transitiefonds landelijk gebied en natuur, die de toepassing van het stikstoffonds regelt is door de 1e kamer controversieel verklaard. Een nieuw kabinet zal dit verder moeten oppakken. Het is dus onzeker of het fonds op dezelfde wijze terugkomt.

Er bestaan verplichte en vrijwillige programma's en ze zijn zelfbindend voor het bestuur dat ze vaststelt. Monitoring van het programma is verplicht. Indien uit de monitoring blijkt dat de doelen niet (tijdig) worden gehaald, neemt het bevoegd gezag extra maatregelen om de gestelde doelen alsnog te behalen.

Decentrale regels

Provincies, waterschappen en gemeenten kennen de volgende decentrale regels:

- Provincie: de provinciale omgevingsverordening
- Waterschap: de waterschapsverordening
- Gemeente: het omgevingsplan

Kenmerk is dat deze regels niet alleen zelfbindend zijn voor het bestuur dat ze vaststelt, maar ook rechtstreeks gericht zijn op burgers en bedrijven.

Zo kan de provinciale verordening regels stellen aan gewenste kwaliteit in het landelijk gebied en kan daarmee van invloed zijn op de inrichtingsconcepten uit de handreiking. Voorbeelden hiervan zijn:

- Zuid-Holland, artikel 7.43 Ruimtelijke kwaliteit
- Noord-Brabant, artikel 5.14 Maatwerk met als doel omgevingskwaliteit
- Gelderland, artikel 2.1 Omgevingskwaliteiten als basis

Ook kunnen in de provinciale omgevingsverordening instructieregels zijn opgenomen die bindend zijn voor de gemeente en het waterschap.

Het waterschap stelt regels voor waterkeringen, watergangen en grondwater in de waterschapsverordening. Daarnaast neemt het waterschap peilbesluiten voor grond- en oppervlaktewater. Die hoeven niet te worden opgenomen in de waterschapsverordening. Dit is een belangrijk instrument voor inrichtingsconcepten uit de handreiking, waarin waterberging, het opzetten en vasthouden van water, het bepalen van het waterpeil e.d. worden geregeld. Juist als water en bodem sturend zijn bij verschillende inrichtingsconcepten, hebben we te maken

met deze verordening en peilbesluiten. Als peilbesluiten leiden tot schade, kan nadeelcompensatie van toepassing zijn (zie kader nadeelcompensatie en onteigening in paragraaf 3.2.4.).

De gemeente stelt in het omgevingsplan regels op die enerzijds de kwaliteiten van de inrichting van het landelijk gebied borgen, anderzijds in haar ontwikkelingsgerichtheid ook activiteiten onder voorwaarden toestaan die bijdragen aan het uiteindelijke doel dat in het betreffende gebied bereikt moet worden. Ook kunnen (voorwaardelijke) verplichtingen gekoppeld worden aan het uitvoeren van activiteiten, zoals het toestaan van bedrijfsactiviteiten indien landschappelijke inpassing gerealiseerd en in standgehouden wordt. In die zin moeten voorgestelde inrichtingsconcepten passen in het omgevingsplan, dan wel moet het omgevingsplan worden gewijzigd om het inrichtingsconcept uit te voeren. Een wijziging van het omgevingsplan kan tot schade leiden (bijvoorbeeld als gronden worden afgewaardeerd en beperkende regels met betrekking tot inrichting en beheer worden vastgesteld). In dergelijke gevallen kan nadeelcompensatie van toepassing zijn (zie kader nadeelcompensatie en onteigening in paragraaf 3.2.4.).

Beschermen en benutten

Het omgevingsplan kan kwaliteiten beschermen en ontwikkelingskansen benutten. Voor de teelt van biobased gewassen is dat een aandachtspunt. Opgaand houtgewas bevat vaak kwaliteiten die beschermd moeten worden, denk aan biodiversiteit, positieve effecten op klimaat en dergelijke. Het omgevingsplan kan regels stellen om die kwaliteiten te behouden (kapverbod). Tegelijkertijd is het de bedoeling dat de geteelde gewassen ook te zijner tijd geoogst kunnen worden. In het omgevingsplan moet een duidelijke afweging gemaakt worden, welke doelen worden nagestreefd; bescherming van kwaliteiten of het oogsten van landbouwgewassen. En wellicht eerder al bij het formuleren van ambities en doelen in de omgevingsvisie. De agrariër die biobased gewassen teelt, moet er op termijn vanuit kunnen gaan dat hij zijn gewassen ook kan oogsten.

Algemene rijksregels

De algemene rijksregels zoals gesteld in de Omgevingswet (Ow), de Amvb's Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), het besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl), het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) en het Omgevingsbesluit (Ob) zijn in beperkte mate relevant voor deze handreiking. Dat geldt in ieder geval voor het Besluit Kwaliteit Leefomgeving (Bkl) waarin instructieregels zijn opgenomen voor een evenwichtige toedeling van functies aan locaties, waarmee ruimtelijke kwaliteit onderdeel moet zijn van de motivering van de instrumenten op gemeentelijk niveau. Het Bkl stelt onder andere regels over:

- beschermen van de waterbelangen (paragraaf 5.1.3)
- beschermen van de gezondheid en van het milieu (paragraaf 5.1.4)

- beschermen van landschappelijke of stedenbouwkundige waarden en cultureel erfgoed (paragraaf 5.1.5)
- behoud van ruimte voor toekomstige functies (paragraaf 5.1.6)

Indien een Amvb rechtstreekse rechten of verplichtingen voor burgers en bedrijven bevat, kan dit een schadeoorzaak zijn waarvoor nadeelcompensatie van toepassing is.

Nadeelcompensatie en onteigening

Op basis van decentrale regels (bijvoorbeeld het omgevingsplan) en algemene Rijksregels kan schade ontstaan, bijvoorbeeld omdat regels rechtstreeks wettelijke verplichtingen voor burgers en bedrijven bevatten, dan wel regels die rechtstreeks gevolgen hebben voor burgers en bedrijven door veranderingen in de fysieke leefomgeving. Dit geldt ook als een programma een rechtstreekse titel is voor activiteiten, zoals een beheerplan voor een Natura 2000-gebied. In die gevallen kan nadeelcompensatie worden aangevraagd. Bij nadeelcompensatie verandert er niets aan de eigendomspositie.

Als Inrichtingsconcepten, zoals in de handreiking worden voorgesteld, leiden tot bovenstaande regels, bijvoorbeeld als sprake is van afwaardering van gronden (agrarisch wordt natuur), kan dat leiden tot nadeelcompensatie. Een andere mogelijkheid om mogelijke afwaardering van gronden te compenseren is de subsidiemogelijkheid van het SKNL (zie paragraaf 2.3.2).

Indien een bepaalde functie niet in overeenstemming is met de beoogde vorm van ontwikkeling, gebruik of beheer van de fysieke leefomgeving zoals aangegeven in het omgevingsplan of projectbesluit, kan de overheid overgaan tot onteigening. Dit betreft een gedwongen overdracht van het eigendomsrecht van particulieren aan de overheid. Dit instrument kan alleen worden ingezet als er geen andere mogelijkheden zijn, zoals minnelijke verwerving of de mogelijkheid tot zelfrealisatie te benoemen (waarbij de huidige eigenaar een voorstel indient om de gewenste ontwikkeling tegen vergoeding zelf te realiseren). Bij onteigening wordt uitgegaan van volledige schadeloosstelling.

Omgevingsvergunning

Naast het voldoen aan algemene regels, kan het toestaan van activiteiten gekoppeld worden aan een omgevingsvergunning. De overheid toetst vooraf. De toetsing houdt rekening met algemene regels om te voorkomen dat regels elkaar tegenspreken of elkaar in de weg zitten. Initiatiefnemers kunnen via een aanvraag bij één loket duidelijkheid krijgen of een vergunning nodig is. De omgevingsvergunning bindt burger of bedrijf. Als een omgevingsplan regelt dat voor een activiteit een omgevingsvergunning nodig is, is in het kader van nadeelcompensatie niet het omgevingsplan de schadeoorzaak. Dat is in die situatie de omgevingsvergunning. Dit geldt ook voor de omgevingsverordening, waterschapsverordening en Omgevingswet.

Projectbesluit

Het projectbesluit is een instrument voor waterschappen,

provincies en het Rijk en is bedoeld om complexe projecten met een publiek belang mogelijk te maken. Bijvoorbeeld de aanleg of uitbreiding van een snelweg of de versterking van een primaire waterkering. Dit instrument is minder relevant voor de handreiking.

Wettelijke herverkaveling

Wettelijke herverkaveling is verankerd in artikel 12.20 van de Omgevingswet (voorheen in de Wet Inrichting Landelijk Gebied, WILG). De provincie is het bevoegd gezag. Bij de uitvoering zijn provincies, waterschappen, gemeenten en grondeigenaren betrokken.

Met wettelijke herverkaveling kunnen gronden worden ingebracht en opnieuw toebedeeld om gewenste ruimtelijke functies te realiseren zoals natuur of waterberging en de verkavelingssituatie van agrarische bedrijven te verbeteren. Het is een verplichtend ruilinstrument; grondeigenaren en gebruikers die binnen het herverkavelingsgebied liggen, moeten deelnemen aan het ruilproces. Iedereen die grond inbrengt, heeft recht op toedeling van vervangende grond met een gelijke gebruiksbestemming en vergelijkbare hoedanigheid. Niemand gaat er als gevolg van het ruilproces op achteruit. Door gronden te ruilen is onteigening niet nodig. Wettelijke herverkaveling kan een belangrijke rol spelen bij een gebiedsgerichte aanpak waarmee grond gemoeid is, zoals natuurontwikkeling, extensivering van grondgebonden landbouw, beekdalherstel en de aanleg van bufferzones. De overheid dient over voldoende grondposities te beschikken, waarbij een grondbak (zie 3.1.4) een belangrijke rol kan spelen. Ook voorziet het instrument in inrichtingsmaatregelen en de mogelijkheid tot boerderijverplaatsing. Wettelijke herverkaveling kan daarmee goed bijdragen aan de realisatie van inrichtingsconcepten.

Vrijwillige kavelruil

Bij vrijwillige kavelruil komen drie of meer eigenaren op vrijwillige basis overeen om bepaalde, hun toebehorende zaken samen te voegen (grond en gebouwen) en de gegeven massa op bepaalde wijze te verkavelen en onder elkaar bij notariële akte te verdelen. De beleidsmatige variant kan ook andere beleidsdoelen op het gebied van natuur en water een rol spelen. Voordeel van kavelruil is de vrijstelling van overdrachtsbelasting en de mogelijkheid van provinciale subsidies voor proceskosten, als kavelruil bijdraagt aan provinciale beleidsdoelen. In veel provincies zijn gespecialiseerde stichtingen of kavelruilbureaus actief die kavelruilprocessen ondersteunen. Vrijwillige kavelruil kan op vergelijkbare wijze als wettelijke herverkaveling, bijdragen aan inrichtingsconcepten. Ook hier kan een grondbank (zie 3.1.4) een belangrijke rol vervullen.

Voorkeursrecht

Met de inwerkingtreding van de Omgevingswet (1-1-2024) is het voorkeursrecht middels de Aanvullingswet grondeigendom onder de Omgevingswet geplaatst en komt de Wet voorkeursrecht gemeenten (Wvg) te vervallen. Met het vestigen van een voorkeursrecht op grond van de Omgevingswet krijgt de overheid het eerste recht van koop op een onroerende zaak. Hiermee voorkomt

de overheid dat bij geplande ontwikkelingen de grondprijzen worden opgedreven. Of dat particulieren of organisaties grondposities innemen die de ontwikkeling van gebieden belemmeren. Een voorkeursrecht kan gevestigd worden op basis van een omgevingsvisie, een programma of een omgevingsplan of op basis van een voorkeursrechtbeschikking, waarin een nieuwe functie is toebedacht.

Het voorkeursrecht is niet van toepassing op alle functies. De nieuwe functie is een niet-agrarische functie en het huidige gebruik wijkt af van de toegedeelde of toegedachte functie. Voor de inrichtingsconcepten uit de handreiking betekent dit dat geen voorkeursrecht gevestigd kan worden voor extensivering van agrarisch gebruik, maar wel voor natuur en water.

12.5 Kennis en innovatie

Algemeen

Voor het inrichten en beheren van landschapselementen is kennis en innovatie nodig. Die is niet altijd vanzelfsprekend voorhanden bij toekomstige beheerders. Die kennis etaleert zich op verschillende niveaus: van het beheer van een enkel landschapselement tot de inrichting van een gebied.

Kennis delen

Het is niet vanzelfsprekend dat individuele beheerders voldoende kennis hebben van beheer van natuur en landschap, zeker als met het beheer specifieke natuur- of landschapsdoelen worden nagestreefd. Het delen van kennis en innovatie is dat evenmin. Dat zal georganiseerd moeten worden. Voordat concrete kennisdeling kan plaats vinden, is een inventarisatie naar de behoefte ervan zinvol. Binnen een gebiedsaanpak kan de gebiedsregisseur een rol vervullen in het organiseren van kennisdeling. Is er geen sprake van een gebiedsaanpak, dan kan de subsidieverstrekker kennisdeling organiseren. Die is immers gebaat bij een deugdelijk beheer. We staan kort stil bij enkele voorbeelden van kennis delen.

Fieldlabs

Boeren, wetenschappers, ketenpartijen en andere actoren ontwikkelen, testen en demonsteren in een fysieke praktijkomgeving de haalbaarheid van nieuwe kennis en innovaties, waardoor nieuwe handelingsperspectieven ontstaan. De ontwikkelde kennis en innovaties kunnen bijdragen aan inrichtingsconcepten.

Demonstratiebedrijven

De Rijksregeling voor demonstratiebedrijven ondersteunt een groep van ca 30 ambitieuze duurzame agrarische ondernemers met subsidie, zodat zij hun kennis en ervaring delen en hun bedrijf openstellen om collega-agrariërs te informeren en te inspireren. Ook het waterschap kent demonstratiebedrijven, bijvoorbeeld bij rioolwaterzuiveringsinstallaties.

Europees Innovatie Partnerschap (EIP)

Met de subsidie samenwerken aan innovatie van het

Europees Innovatie Partnerschap (EIP) kunnen groepen ondersteuning krijgen voor innovatieve projecten voor een duurzame landbouw. Dit kan leiden tot sociale, technologische of organisatorische vernieuwingen. De subsidie is gericht op het stimuleren van de ontwikkeling van opschaalbare vernieuwingen in de landbouw die zich uitstrekken buiten de provinciegrenzen. Door de implementatie van deze vernieuwingen in andere provincies en regio's krijgt de subsidie een bredere impact.

Keukentafelgesprek

Keukentafelgesprekken zijn gesprekken die adviseurs voeren met boeren, bewoners en belangenorganisaties. Deze gesprekken vinden vaak plaats in het kader van gebiedsprocessen om de belangen en toekomstperspectieven van lokale actoren in beeld te krijgen. Keukentafelgesprekken kunnen ondersteunend zijn aan een gebiedsproces en kunnen daarnaast bijdragen aan draagvlak.

Participatieve monitoring

Bij participatieve monitoring werken boeren of inwoners van een gebied samen met onderzoekers om een proces van dataverzameling te ontwerpen, data te verzamelen, verzamelde data te analyseren en de analyse te vertalen naar de praktijk. Naast reguliere functies zoals monitoring van het effect van maatregelen en bijsturing, draagt participatieve monitoring bij aan betrokkenheid, begrip en leren omdat mensen zelf actief dingen gaan meten, resultaten met elkaar bespreken en kennis en ervaringen uitwisselen. Het kan ingezet worden ter ondersteuning van bijvoorbeeld adaptief waterbeheer, het verbeteren van waterkwaliteit en (agrarisch) natuurbeheer.

Specialistische kennis

Het mag duidelijk zijn dat voor een gebiedsaanpak specialistische kennis op verschillende onderdelen nodig is. Ondanks deze handreiking, zal per gebied maatwerk moeten worden verricht. Het gaat dan om specialistische kennis op het gebied van organisatie, financiën en inhoudelijke kennis met betrekking tot de fysieke opgaven. De volgende twee voorbeelden zijn relevant voor het aanwenden van inhoudelijk kennis.

Coaching en advisering

Vanuit het Rijk zijn middelen beschikbaar om agrariërs te ondersteunen met coaching en advisering (zie 2.3.1, SABE) gericht op verduurzaming van hun bedrijf. Diverse provincies en gemeenten werken daarnaast met plattelandscoaches of erfcoaches, gericht op het toekomstbestendig maken van boerenerven.

LESA

Voor het doorgronden van de fysieke opgaven die in het landelijk gebied spelen, is de Landschaps Ecologische Systeem Analyse (LESA) een beproefde onderzoeksmethodiek. Deze methodiek kan toegepast worden bij een gebiedsaanpak. LESA onderzoekt de werking van een landschappelijk systeem en legt relaties tussen de verschillende landschapsonderdelen.

Gebiedsbiografie

Een gebiedsbiografie beschrijft de levensloop van het landschap in een gebied. Dat geeft inzicht in historische en ruimtelijke ontwikkelingen, kenmerken, patronen en structuren. Instrument dat via participatie wordt opgesteld en waarmee een gemeenschappelijke basis wordt gelegd van waaruit gebiedsplannen kunnen worden beoordeeld.

Erfgoedatlas

Een door de Rijksdienst voor het cultureel erfgoed ontwikkelde digitaal raadpleegbare atlas, waarin alle beschikbare kaarten met erfgoed en achtergrondinformatie gebundeld zijn. Op deze wijze zijn alle erfgoedwaarden goed in beeld, zodat voor grote en kleine opgaven de kwaliteit van het landschap in stand gehouden kan worden of kan worden verbeterd.

III. Ontwerpend onderzoek

Een verzameling van lessen
uit een reeks studiegebieden.

Beelden uit de Ooijpolder: een rijk dooraderd landschap met ruimte voor de recreant

13. Lessen uit de Ooijpolder: over een succesvolle realisatie

Het succesverhaal van de Ooijpolder - waar in 4 jaar tijd in een gebied van 500 hectare een netwerk van 5 procent groenblauwe dooradering is gerealiseerd - mag natuurlijk niet ontbreken in de handreiking. Welke lessen kunnen we trekken uit dit pilotproject voor biodiversiteitsherstel in een overwegend agrarisch landschap?

Een gedeelde urgentie

De plannen voor een groenblauwe dooradering van de Ooijpolder komen voort vanuit een sterke coalitie van gebiedspartners die allemaal het gevoel van urgentie deelden om dit te willen ontwikkelen. Het primaire doel was om aan te tonen dat door middel van aanleg van landschapselementen biodiversiteitsherstel op boerenland mogelijk is zonder dat het nadelig is voor de landbouw.

Perceelsranden als vertrekpunt

In de Ooijpolder is ingezet op de realisatie van een compact, aaneengesloten netwerk van groenblauwe dooradering, voornamelijk bestaande uit lijnelementen. In totaal is 30 kilometer aan landschapselementen aangelegd in de vorm van knipheggen, struweelhagen, knobbomen, bloemrijke slootranden, graskruidenstroken en plasdrasoevers. En dit kriskras door een gebied waar, na de ruilverkaveling uit de jaren negentig, nauwelijks nog iets van een landschappelijke structuur over was.

Bewust is gekozen om te focussen op het nemen van maatregelen op de perceelsranden in plaats van het landgebruik op de percelen te willen veranderen. Want juist de overgangen van nat naar droog en van begroeid naar open zijn de natuurrijkste plekken waar het dieren- en plantenleven zich verdringt om een plek te veroveren. Door de aanleg van landschapselementen rond alle percelen ontstaat tevens een aangesloten netwerk dat een groot gebied beslaat, dit versterkt nog eens de biodiversiteit. Tevens was gedacht dat dit de meest toegankelijke manier was om maatregelen te nemen zonder daarbij de bedrijfsvoering van de agrariër negatief te beïnvloeden.

Bovendien, zo blijkt uit monitoring, dat combinaties van meerdere landschapselementen parallel aan elkaar, de meeste biodiversiteit oplevert. Bijvoorbeeld de combinatie van een plasdrasoever met een knobbomenrij, een dubbele haag met een wandelpad of een struweelhaag met een kruidenrijke rand.

Succesformule voor de lange termijn

Het succes van de groenblauwe dooradering in de Ooijpolder zit hem met name in de regeling voor budgetten voor langjarig beheer. Budget is gereserveerd voor het afsluiten van 30 jarige beheercontracten. Dit biedt de agrariërs zekerheid en een vast inkomen. Tevens is een grondwaardevergoeding uitgekeerd ter compensatie voor het verlies van de grond onder de landschapselementen. De aanleg werd volledig gefinancierd, waarbij de agrariërs konden kiezen uit een waaier van verschillende landschapselementen. Een belangrijke randvoorwaarde was dat er sprake was van 5 procent aangesloten dooradering. Tevens heeft de inzet van ruilgrond gefungeerd als een instrument om de realisatie groen blauwe dooradering mogelijk te maken

Recreatief aantrekkelijk landschap

Een kwart van de landschapselementen in de Ooijpolder zijn gecombineerd met een recreatieve routes. Boeren zijn hiertoe verleid door hier een hogere vergoeding voor aan te bieden. Veel recreatieve wandelpaden zitten bovendien ingeklemd tussen twee landschapselementen (scheerheggen, struweelhaag of watergang) met hier en daar een doorkijk naar het landschap. Hierdoor worden mensen en honden uit de akkers geweerd, waardoor mogelijke overlast wordt voorkomen

Lessons learned...

- **Inrichting:** Draag zorg voor een aaneengesloten netwerk van landschapselementen, zodat het meeste effect wordt bereikt.
- **Inrichting:** Zorg voor een diversiteit aan landschapselementen; ze vervullen allemaal hun eigen rol in het leefgebied.
- **Draagvlak:** Blijf in gesprek, ook al gaat het soms moeizaam. Begrip voor elkaars standpunt kan leiden tot een mooi compromis.
- **Instrumentarium:** Maak combinaties met de aanleg van recreatieve routes aantrekkelijk door een hogere vergoeding.

Plantdag voor bedrijven

Overijssels cultuurlandschap

de 3 speerpunten van de Stichting
Groene en Blauwe Diensten, Overijssel

14. Lessen uit Overijssel: over een langdurige financiële zekerheid

---

Stichting Landschap Overijssel heeft de overkoepelende, uitvoerende taak om samen met het bedrijfsleven en agrariërs tot groenblauwe dooradering te komen. Het bedrijfsleven biedt daarvoor de investering en de agrariër zet daarvoor zijn grond in met daarbij een langjarige beheervergoeding.

Een duurzaam verdienmodel

In Overijssel wordt al enkele jaren gewerkt aan een versterking van een groenblauw dooraderd landschap. Het doel is om de bestaande landschapsecologische kwaliteit versterken, al wordt het brede belang van landschapselementen hier gezien. De nadruk wordt juist gelegd op de veelheid van groenblauwe diensten. Tien procent groenblauwe dooradering wordt hier als een haalbaar doel gezien. Een langdurige financiële zekerheid voor landschapsbeheer is daarbij wel cruciaal. Er is een verdienmodel mogelijk waarbij regelingen worden gestapeld. Ondanks de vele regelingen dient er aan de voorkant wel één loket te zijn. Het credo hierbij luidt: 'houd het simpel'.

Lokale financiering

De grote succesfactor voor het financieringsmodel in Overijssel is om middelen lokaal op te halen én uit te delen. Op deze manier is de bereidheid groter om te geven en tegelijkertijd zorg te dragen voor een verantwoorde besteding. Als voorbeeld is het programma 'Bruto Twents Geluk' opgesteld, waarbij de focus meer ligt op een brede welvaart met geluk als graadmeter. Een mooi landschap om in te wonen, werken en recreëren hoort daarbij. Onder deze noemer is een landschapsfonds ingericht wat onder andere wordt gevuld met baten uit duurzame energieprojecten om als 'tegenprestatie' biedt om de landschapspijn te verzachten. Ook worden aanvullend gemeentelijke 'meevallers' gestort in dit landschapsfonds. Dit landschapsfonds biedt agrariërs de zekerheid voor langjarige beheervergoedingen.

Verbindingen met de burger

Het creëren van betrokkenheid is een ander speerpunt van de stichting. Er wordt bij groenblauwe dooradering een specifieke rol gezien om verbindingen te leggen met de burger. Zo zijn er allerlei aansprekende regelingen bedacht, natuurlijk om financiële middelen op te halen, maar zeker ook om de burger omgevingsbewustzijn bij te brengen. Zo is er de regeling 'IJsselheem bloeit' waarbij men in plaats van een bos bloemen een boom cadeau kan geven. Ook worden er plantdagen georganiseerd voor bedrijven, waarbij bomen en struiken worden geplant als teambuilding. Middels een dashboard voor groenblauwe diensten wordt transparantie geboden in de huidige stand van zaken van realisatie van landschapselementen.

Kennisoverdracht

Om de kennis over een kwalitatief beheer van landschapselementen over te brengen is de 'dienstenbundel' uitgegeven. Daarnaast verzorgt de stichting ook trainingen. Daarbij wordt o.a. het belang van toepassing van genetisch autochtoon materiaal benadrukt. De stichting controleert op uitvoering van een kwalitatief beheer om vervolgens de beloning uit te kunnen keren. Hier wordt een zelf ontwikkeld controlesysteem gebruikt.

Lessons learned...

- Draagvlak: Zorg dat financiële middelen lokaal worden opgehaald en besteed. De bereidheid om mee te doen is dan groter.
- Instrumentarium: Zorg dat het mogelijk is om regelingen te stapelen waardoor beheer van landschapselementen financieel interessant wordt. Zorg wel voor één centraal loket.
- Draagvlak: Betrek de maatschappij bij de uitvoering van groenblauwe dooradering en leg verbindingen met de burger.

15. Studiegebied: de Alblasserwaard: over een brede coalitie van gebiedspartners

In de Alblasserwaard wordt al enkele jaren intensief samengewerkt onder het programma Gebiedsdeal 5 met als thema “Groenblauw Verbindt”. Een coalitie van gebiedspartners kijkt hier over bestuurlijke grenzen wat zij in de Alblasserwaard kunnen bijdragen om landbouw en natuur bij elkaar te brengen.

Van beheer- naar inrichtingsconvenant

De langjarige samenwerking tussen gebiedspartners is onder andere vastgelegd in de beheerconvenant ‘Prachtsloten’. Het plan is om ook aan de slag te gaan met een inrichtingsconvenant, waar afspraken worden gemaakt over de invulling en realisatie van groenblauwe dooradering. Er is besef dat landschappelijke structuren niet stoppen bij bestuurlijke grenzen. Daarom worden landschappelijke (systeem)grenzen van de Alblasserwaard gebruikt als basis voor samenwerking.

Het juiste abstractieniveau

Het kiezen van het juiste abstractieniveau voor de uitwerking van de gewenste groenblauwe dooradering van een gebied is essentieel. Voorkom daarbij het tekenen op kavelniveau omdat dit veel weerstand op roept. Je krijgt dan de discussie waarom een landschapselement wordt getekend op grond van een specifieke eigenaar. Je wilt vooral de nadruk leggen op het gewenste beeld en de meerwaarde, niet op de exacte locatie. In een vervolgstap is daarom besloten de Alblasserwaard in te delen in een vijftal landschappelijke eenheden. Daarvoor zijn abstracte tegels uitgewerkt.

Groenblauwe dooradering koppelen aan verstedelijking

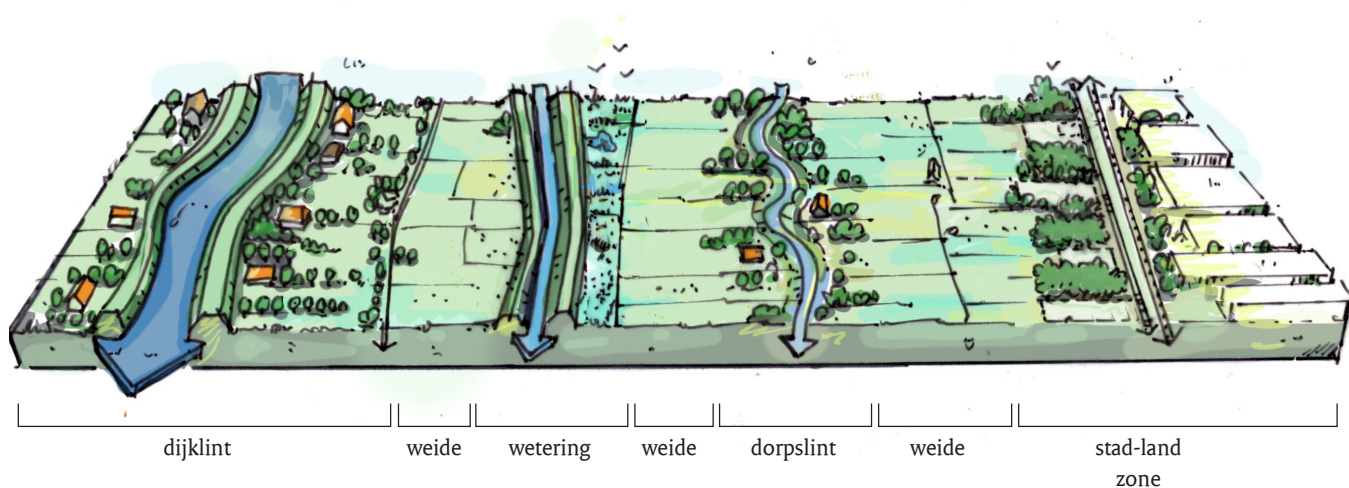
De zuidzijde van de Alblasserwaard staat onder druk van verstedelijking. De rol van groenblauwe dooradering wordt duidelijk gezien. Door tijdig een groenblauw raamwerk te ontwikkelen voor stedelijke ontwikkeling liggen er kansen voor investeringen in het landschap. Aandachtspunt is dat daarbij lokale landschapselementen als vertrekpunt dienen en dat aaneengesloten structuren gemaakt kunnen worden.

Het belang van kennisdeling

Kennisdeling wordt in de Alblasserwaard als belangrijk onderdeel gezien van een meer biodiverse inrichting van het veenweidlandschap. Daarom is het handboek ‘Natuur- bouwstenen’ opgesteld om daarmee meer praktische kennis over ecologisch beheer en aanleg van landschapselementen te delen. Ook worden er opleidingen aangeboden waar onder andere loonwerkers gewezen worden op een meer ecologische wijze van beheer. Hiervoor wordt nauw samengewerkt met de lokale groenopleiding. Ook mensen uit het gebied wordt een cursus aangeboden: “Waard om te weten” waarin mensen meer leren over het ontstaan van hun leefomgeving. Ook wordt verteld hoe een biodiverse Alblasserwaard eruit ziet, en dat dit kan resulteren in een ‘rommelig beeld’. Zo ontstaat meer omgevingsbewustzijn en bovendien meer waardering voor de boer die ‘goed’ wil doen.

Lessons learned...

- **Organisatie:** Het komen tot een groenblauw dooraderd landschap vergt tijd. Zorg daarom voor een langjarige samenwerking tussen gebiedspartners.
- **Draagvlak:** Begin niet meteen met tekenen op kavelniveau, maar begin met een abstracte verbeelding per landchapstype. Na consensus kan de stap naar kavelniveau gemaakt worden.
- **Inrichting:** Zie de verstedelijkingsopgave als kans voor het ontwikkelen van groenblauwe dooradering van de stad-landzone.
- **Draagvlak:** Organiseer kennisdeling in de vorm van een praktisch handboek, cursussen of opleidingen. Ze zijn van belang om kennis over ecologisch beheer en meer omgevingsbewustzijn bij te brengen.

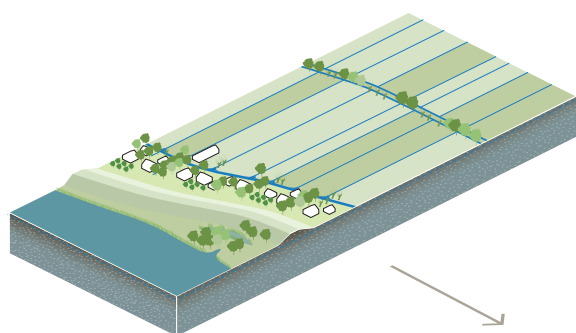
Inrichtingsconcept: het dijklint

De kern:

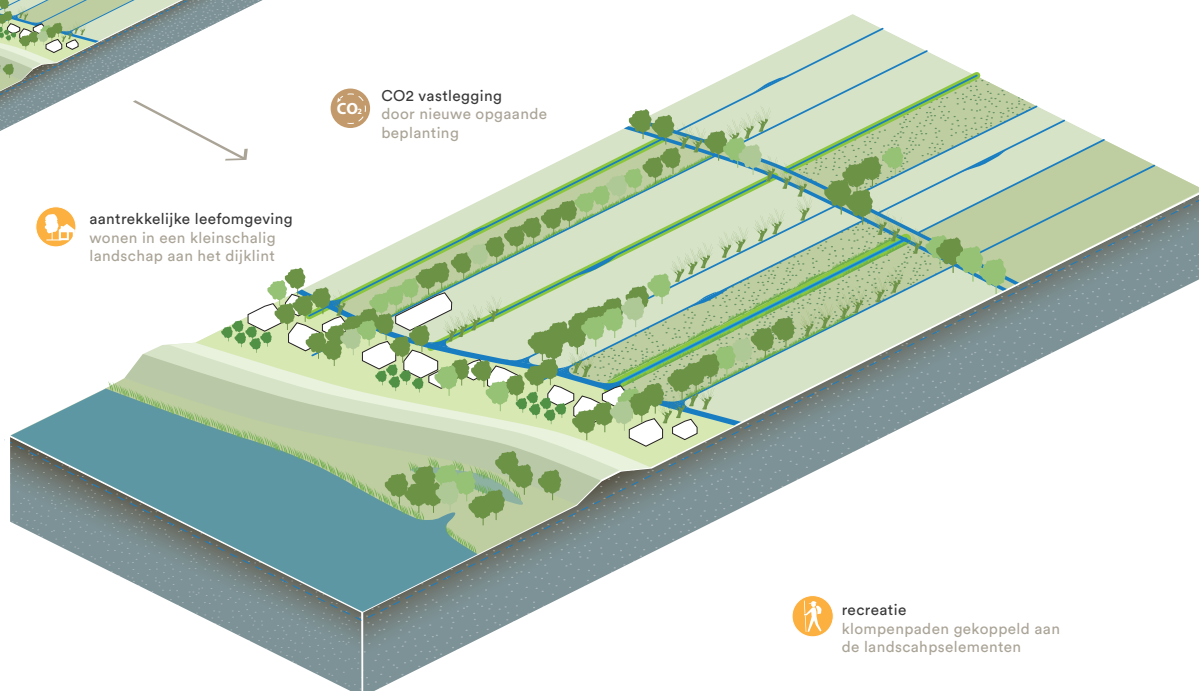
- verdichting geconcentreerd langs de dijk is wenselijk, evt in combinatie met landschappelijke inpassing van bebouwing
- perceelsgrenzen beplanten met knotbomen en elzensingels
- de groenblauwe dooradering combineren met het meer toegankelijk maken het landschap, zoals dorpsommetjes
- benut de cultuurhistorische waarde van de tiendweg door deze rijkelijk te beplanten
- verder is hier ruimte voor erfbeplantingen, hoogstam boomgaarden, en voedselbosjes

waardering groenblauwe diensten

bestaande situatie

 aantrekkelijke leefomgeving
wonen in een kleinschalig
landschap aan het dijklint

 CO2 vastlegging
door nieuwe opgaande
beplanting

 recreatie
klompenpaden gekoppeld aan
de landschapselementen

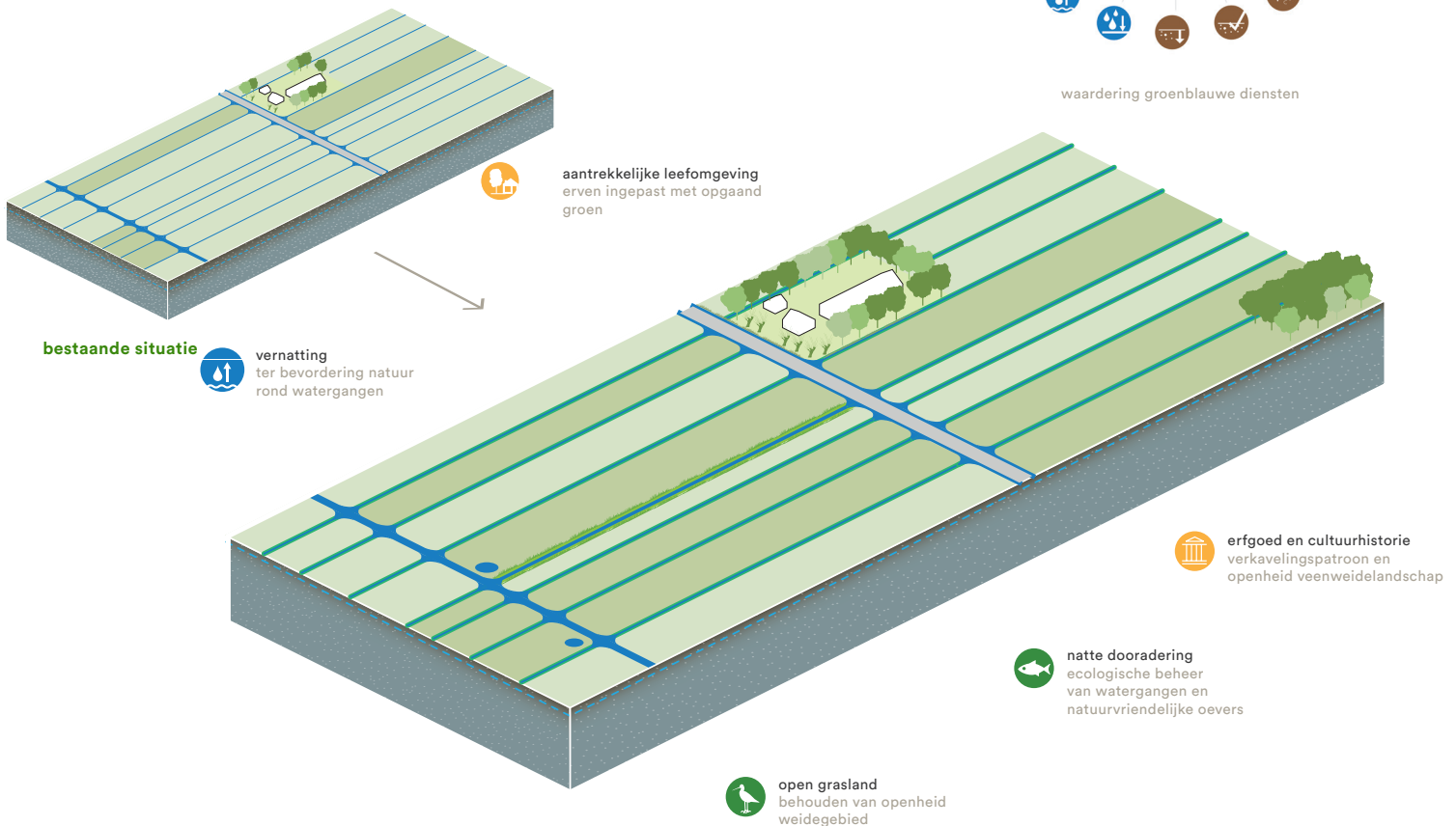
Inrichtingsconcept: het weidegebied

De kern:

- groenblauwe dooradering met respect voor de karakteristieke openheid van het landschap en de ecologische kwaliteit voor weidevogels
- ecologisch beheer van bestaande sloten, incidenteel natuurvriendelijke (riet)oevers
- kavelkoppes herprofiëren als natuurvriendelijke oevers en incidenteel waar ruimte is, aanleg van poeltjes
- de aanleg van kleine (gerief)bosjes markeren de openheid

waardering groenblauwe diensten

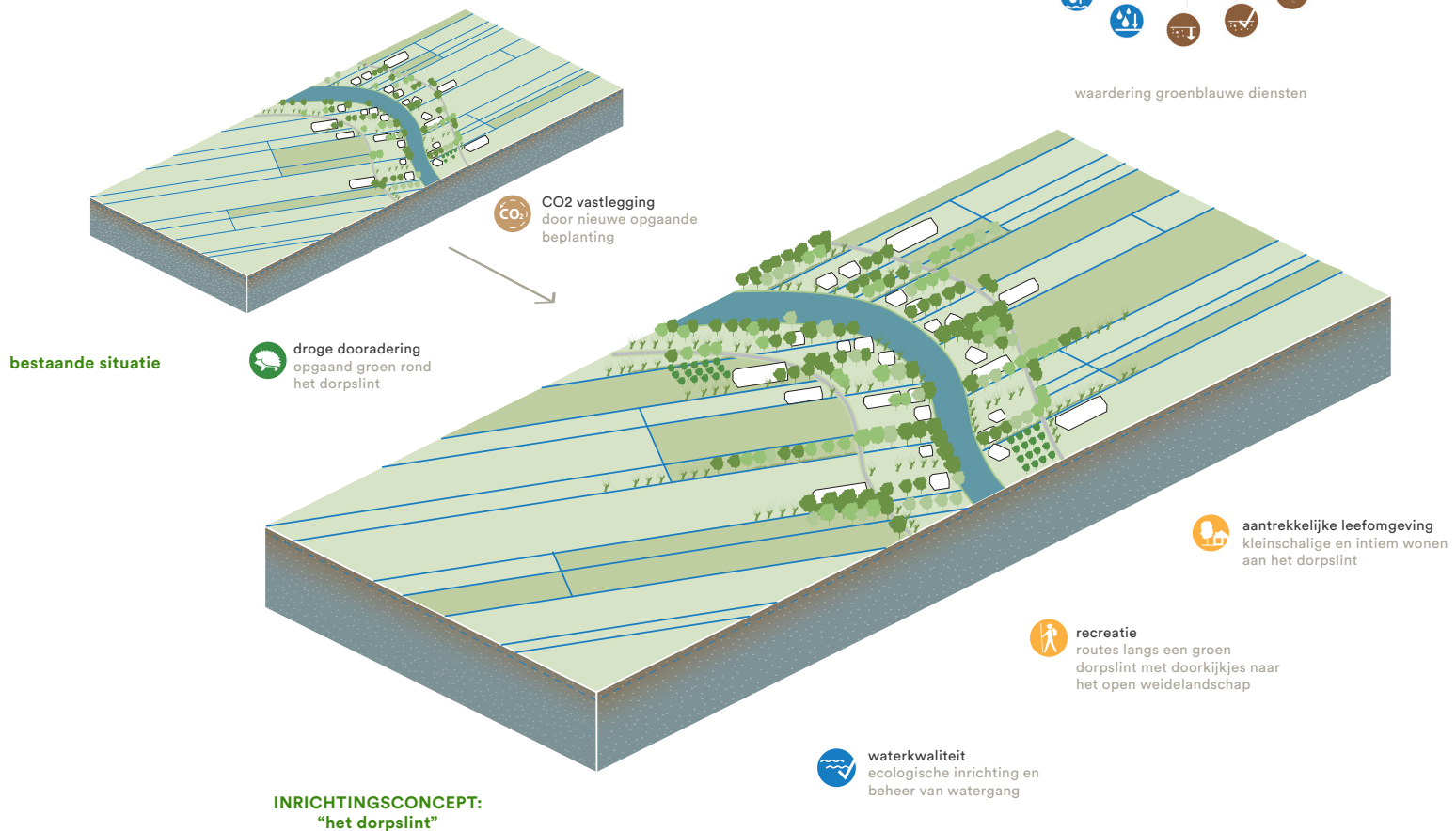
Inrichtingsconcept: het dorpslint

De kern:

- linten en wegen verder aanvullen met opgaande beplantingen
- percelen direct achter het lint voorzien van perceelgrensbeplantingen, zoals knotbomen en elzensingels
- evt. aanplant van voedselbosjes, groene erven en hoogstamboomgaarden
- bewaar af en toe een zicht vanaf het dorpslint naar het open achterland, zodat deze landschappelijke kwaliteit bewaard blijft

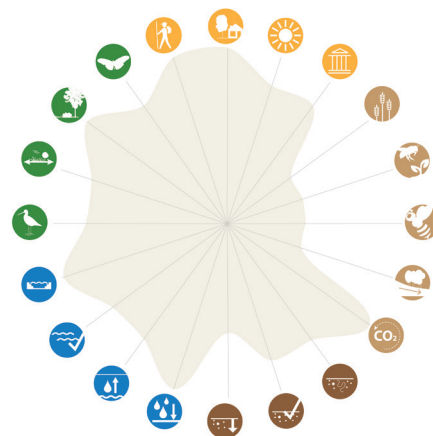
waardering groenblauwe diensten

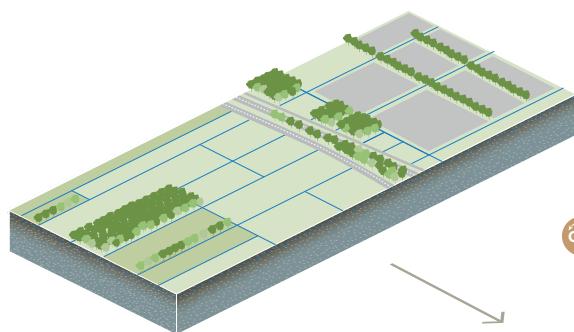
Inrichtingsconcept: de stad-land zone

De kern:

- ontwikkeling van een groen raamwerk van opgaande GBDA waarin stedelijke uitbreiding een plek krijgen
- verdere verdichting van het landschap in een oost-west zone langs de zuidrand van de Alblasserwaard
- gebiedseigen elementen, of nieuwe landschapselementen gebaseerd op de landschappelijke ondergrond, zoals moderne grienden of agroforestry

waardering groenblauwe diensten

bestaande situatie

aantrekkelijke leefomgeving
stedelijke omgeving ingepast
in het groen

CO2 vastlegging
door nieuwe opgaande
elementen en bosjes

erfgoed en cultuurhistorie
volgen van het
verkeerspatroon

leefgebied voor algemene
soorten
landschapselementen met
ruimte voor insecten

recreatie
het landschap wordt
toegankelijker gemaakt
voor de stadsbewoner

INRICHTINGSCONCEPT:
“de stad-land zone”

16. Studiegebied: Doesburger in Ede:

over de rol van het ruimtelijk ontwerp

Ten noorden van Ede ligt het gebied wat bekend staat onder de naam de 'Doesburger'. Het is een agrarisch landschap, grenzend aan de Veluwe. In dit overgangsgebied komen natuur en landbouw samen. De gemeente Ede werkt sinds enige tijd om de basiskwaliteit natuur op orde te krijgen en gebruikt hiervoor systeemcondities als uitgangspunt.

Een representatief overgangsgebied

In de Doesburger komen verschillende typen gebieden bij elkaar: van nat naar droog, gelegen tegen natuur met nog volop actieve landbouw, met een rijke cultuurhistorie en een stedelijke uitbreiding die in voorbereiding is. Kortom, een zeer representatieve situatie voor veel andere gebieden in Nederland.

Systeemaanpak als ingang

Gemeente Ede werkte lange tijd met name projectmatig aan opgaven als landschapsontwikkeling en biodiversiteitsherstel. Sinds enige tijd wordt gewerkt aan een meer centrale en eenduidige aanpak voor het gehele grondgebied van gemeente. Hierbij worden de systeemcondities* van een landschap als basis worden gebruikt. Hiervoor worden vijf aangrijpingspunten toegepast (zie hieronder). Per punt zijn knoppen gedefinieerd waaraan gedraaid kan worden - de maatregelen - met als doel de basiskwaliteit natuur op orde te krijgen.

Vastleggen van huidige staat

Om de uitgangssituatie voor de verschillende landschappen goed in beeld te krijgen inventariseert de gemeente de huidige toestand van de natuur en het landschap. Hiervoor wordt een GIS-systematiek toegepast, zodat deze gemakkelijk te raadplegen is. Hierdoor wordt duidelijk waar de grote opgaven liggen.

Ontwerpend onderzoek

Binnen het ontwerpend onderzoek is het studiegebied onderverdeeld in 5 deelgebieden. Voor elk deelgebied zijn twee inrichtingsconcepten uitgewerkt vanuit een

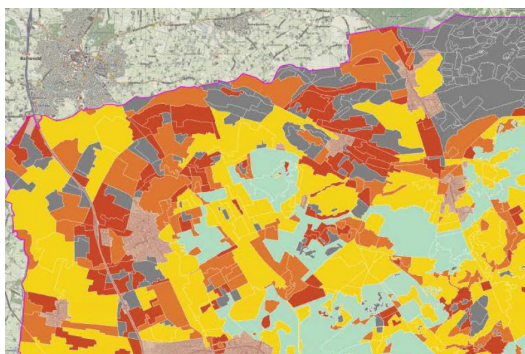
tweetal perspectieven: één meer historiserend van aard en de tweede meer toekomstgericht. Door twee of meer afwijkende perspectieven te tekenen ontstaat discussie over wat wel of niet werkt. Dit draagt bij aan een vorm van groenblauwe dooradering die op draagvlak kan rekenen.

Kansen voor Kernhem-Noord

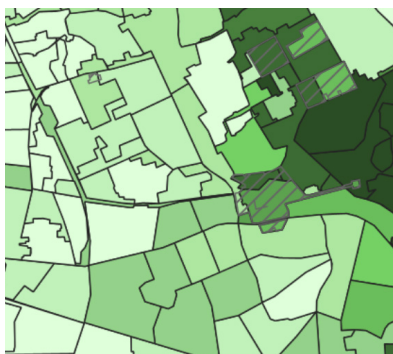
De stedelijke ontwikkeling Kernhem-Noord is volop in voorbereiding. Hier worden kansen gezien om al in een vroeg stadium een groenblauwe dooradering te ontwikkelen waar zowel de stad als het landelijk gebied bij gebaat zijn. Het huidig verkavelingspatroon vormt daarvoor de basis. Daarnaast is onderzocht hoe met enkele robuuste dwarsverbindingen ook het bestaande stedelijk gebied van Ede goed ontsloten te houden met het omliggend landelijk gebied. Zo zal de recreatieve druk op de Veluwe afnemen, is de gedachte.

Lessons learned...

- **Instrumentarium:** Meten is weten. Zorg dat de nul-situatie goed in beeld is, zo kan je beter bepalen welke gebieden te prioriteren.
- **Inrichting:** Werk een aantal uiteenlopende inrichtingsconcepten uit voor groenblauwe dooradering. Dit is een goed uitgangspunt voor een gesprek over wat wel of niet wenselijk of haalbaar wordt gezien.
- **Inrichting:** Recreatiedruk op veel natuurgebieden is groot, met verstoring van natuur tot gevolg. Door het landelijk gebied hiervoor aantrekkelijker te maken wordt de druk op natuurkernen verlicht.

Een GIS-kaart met een weergave van de toestand van de basiskwaliteit natuur (bron: gemeente Ede)

Een GIS-kaart met een weergave van het aandeel opgaand groen per landschap (bron: gemeente Ede)

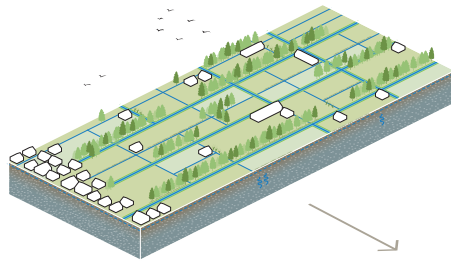
Vijf aangrijpingspunten:

1. Optimalisatie hydrologische systemen
2. Vergroten leefgebied en verbeteren van de verbindingen
3. Dynamiek en diversiteit van landschappen en leefgebieden
4. Verminderen input nutriënten en chemische stoffen
5. Soortgerichte maatregelen

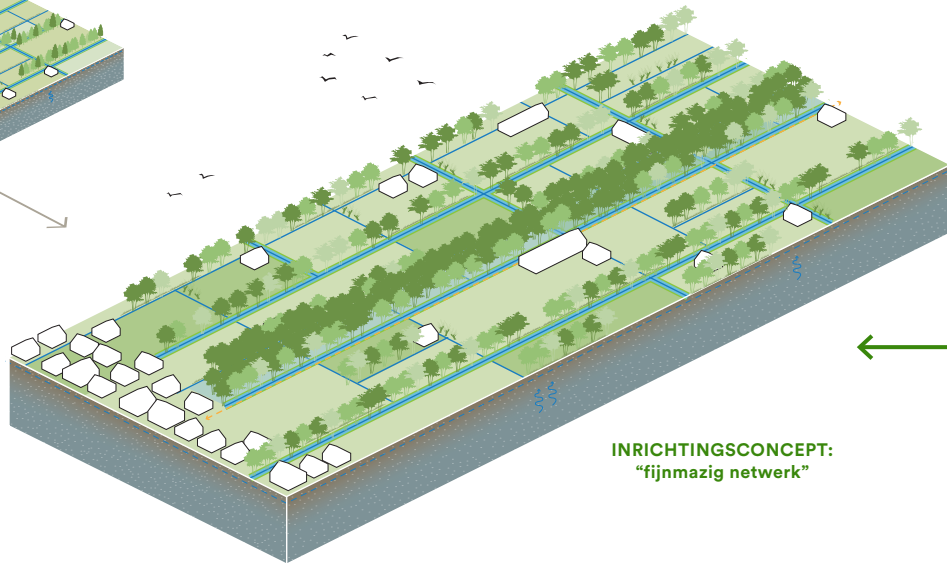
Doesburgerveen

De kern:

- uitbreiden van het fijnmazige netwerk van opgaande landschapselementen: elzensingels, knotbomen, hagen, elzenhagen
- fijnmazige structuur past beter bij de cultuurhistorie/identiteit van vroegere landschap
- aandachtspunt: privacy van bewoners
- ommetjes vanuit het dorp gekoppeld aan elzensingels

bestaande situatie

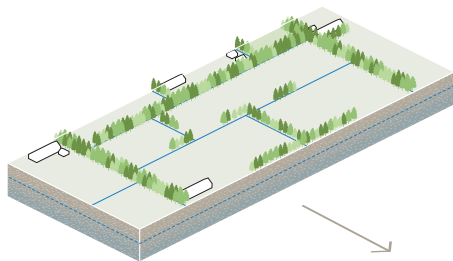

INRICHTINGSCONCEPT:
"fijnmazig netwerk"

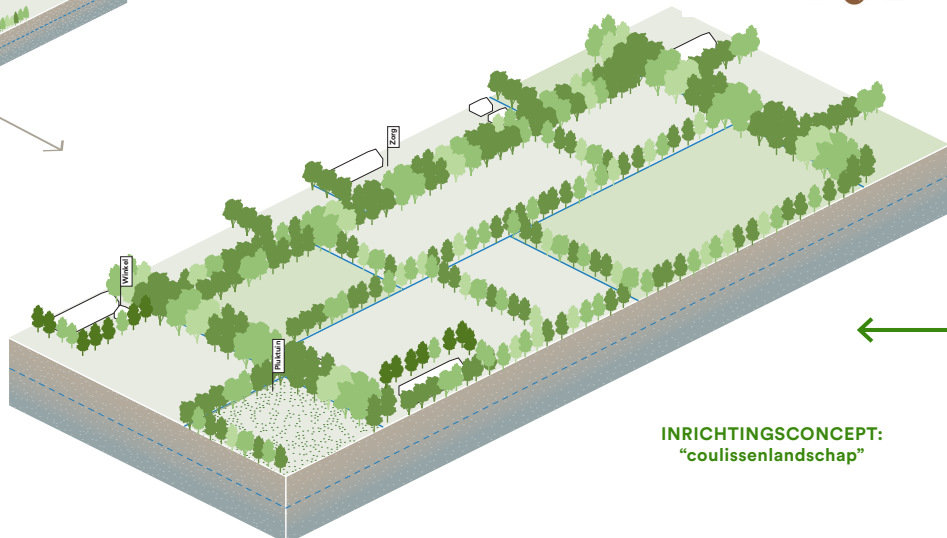
Doesburgerbuurt

De kern:

- versterken coulissenlandschap met aanleg van houtwallen en perceelsbeplantingen
- naar een kleinschaliger landschapsbeeld: verbreding landbouw: alternatieve functies zoals boerderijwinkels, pluktuinen, etc.
- meer toegankelijk landschap door aanleg klompenpaden gekoppeld aan houtwallen

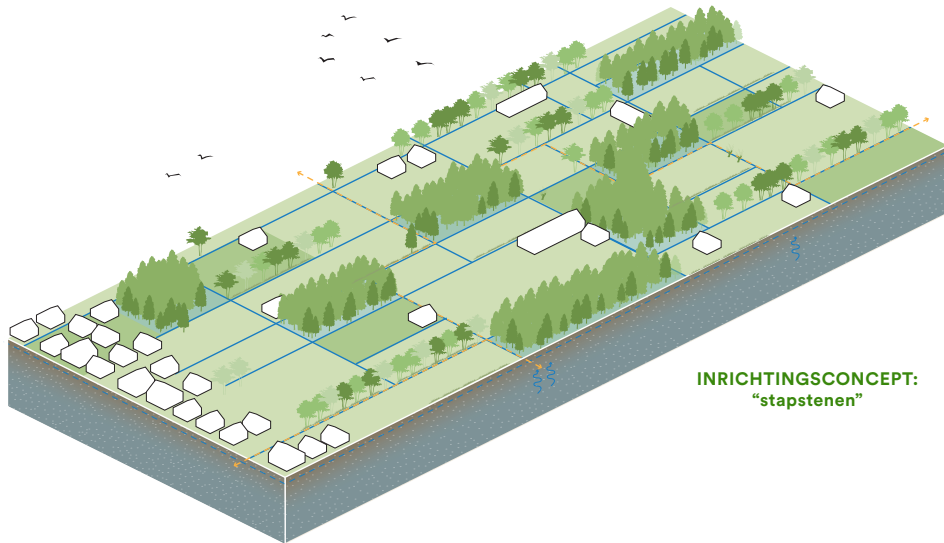
bestaande situatie

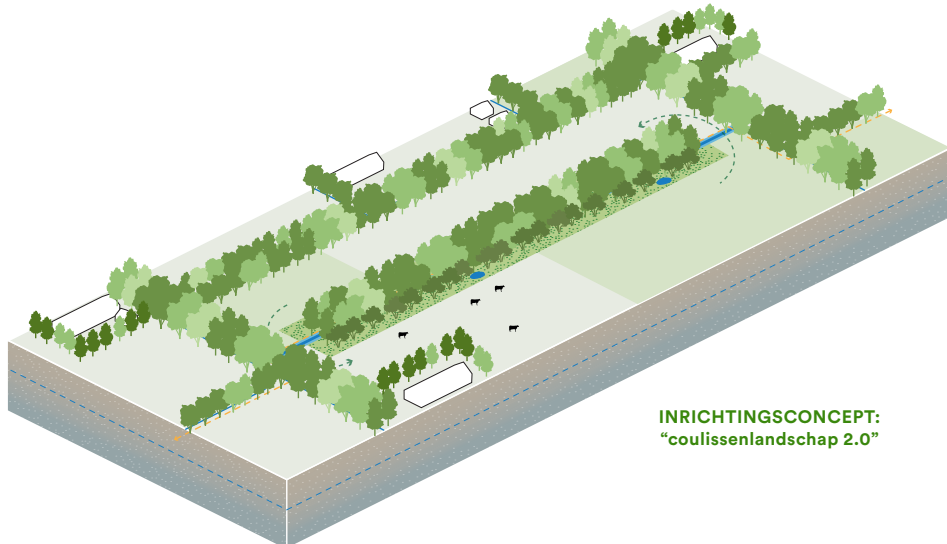
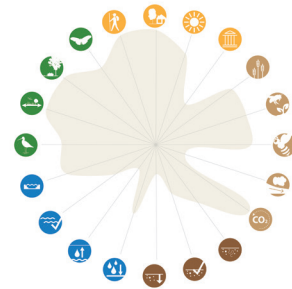
INRICHTINGSCONCEPT:
"coulissenlandschap"

- ontwikkelen kleinschaligheid met nieuwe type landschapselementen
- nieuwe laag toevoegen met “natte bospercelen” waarin waardevolle kwelnaatuur tot ontwikkeling kan komen
- nieuwe laag in het landschap, passend bij huidige gebruik
- wellicht beter in te passen / uit te voeren
- natte bossen lenen zich ook goed voor CO₂-vastlegging
- ommetje vanuit het dorp door bosjes dichtst bij het dorp

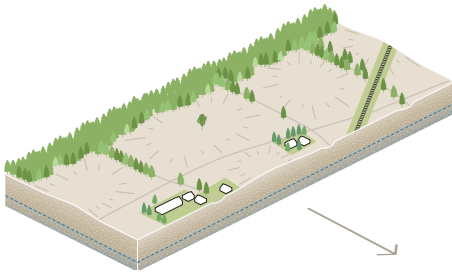
- nadruk op nog steeds een productief landschap wat goed past in het huidige grondgebruik
- pas een bredere houtwal toe waarin ruimte is voor recreant om ongestoord te wandelen/fietsen

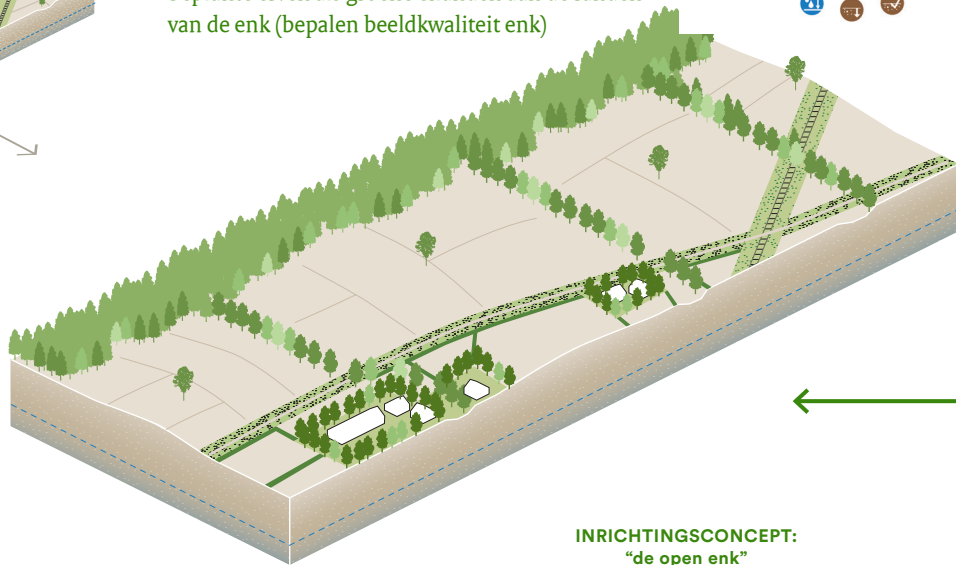
Doesburgerenk

De kern:

- het van oorsprong open landschap open houden en landschapselementen hierop aanpassen: kruidenrijke akkerranden, kruidenrijke wegbermen, solitaire bomen, zandpaden schaapsdriften, begeleid door kleinschalige beplanting
- beplante erven als groene eilanden aan de randen van de enk (bepalen beeldkwaliteit enk)

bestaande situatie

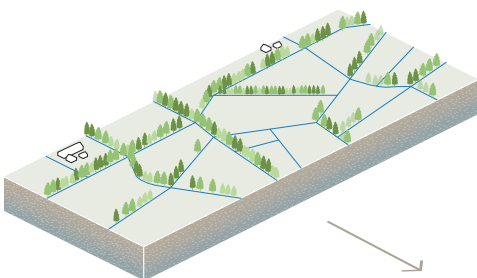
INRICHTINGSCONCEPT:
"de open enk"

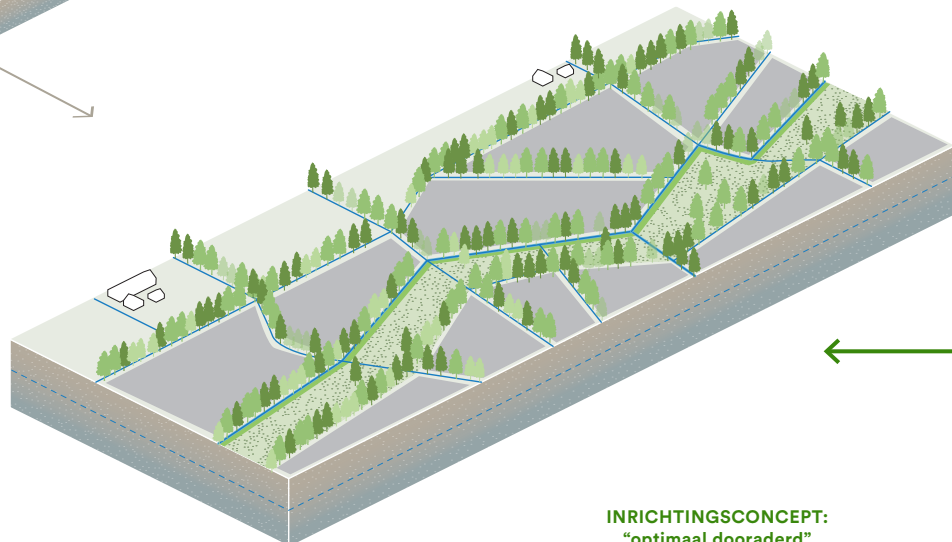
Doesburgerstadsrand

De kern:

- originele verkavelingsstructuur vormt de basis voor de invulling van de groenblauwe dooradering van de wijk
- schakering landschapstypen van oost naar west afhankelijk van natuurlijke condities
- landschapselementen optimaal benutten om een aantrekkelijke woonomgeving te maken: landschappelijke hagen, ...

bestaande situatie

INRICHTINGSCONCEPT:
"optimaal dooraderd"

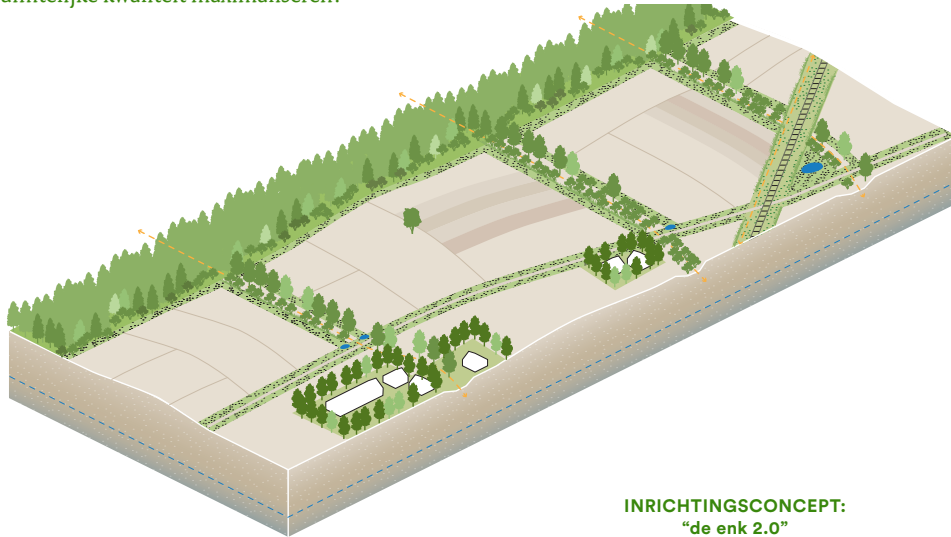

→ toekomstgerichte insteek

Doesburgerenk

De kern:

- schaapsdriften meer aanzetten met beplanting, belangrijke recreatieve en ecologische corridors tussen bos en open gebied: houtwal / bossingels
- spoor inzetten als ecologische verbindingszone (kruidenrijke bermen met struinpadij)
- brede kruidenrijke akkerrand markeren de enken
- ruimtelijke kwaliteit maximaliseren?

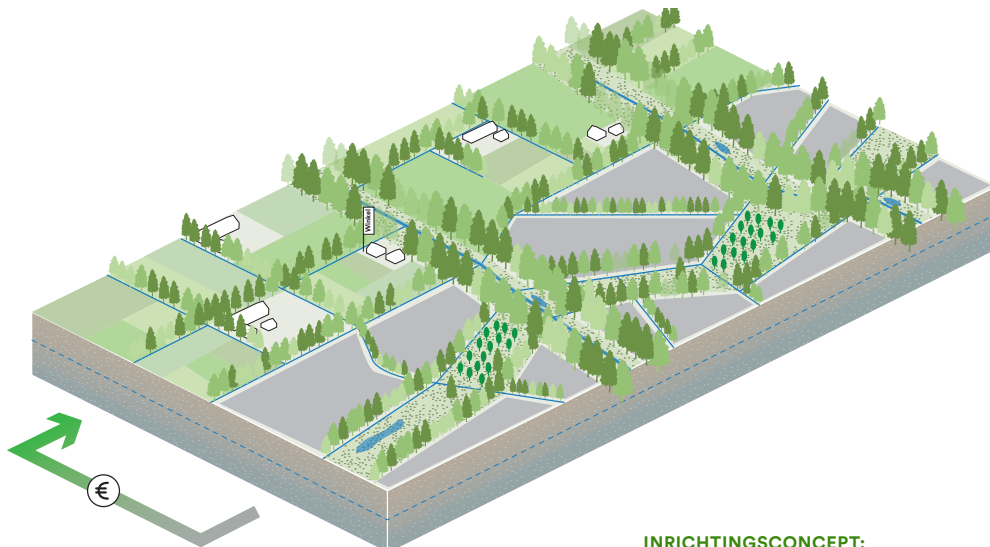

INRICHTINGSCONCEPT:
"de enk 2.0"

Doesburgerstadsrand

De kern:

- nadruk op brede, robuuste dwarsverbindingen tussen de stad en het landschap
- uitnodiging voor stedeling om landschap te vinden, groene setting: dubbele houtwallen of bossingels, evt nieuw type landschapselement, stadslandbouw koppelen aan dwarsverbindingen
- hier ook ruimte voor klimaatadaptatie: water bergen, vertraagd afvoeren en laten infiltreren

INRICHTINGSCONCEPT:
"dwarsverbindingen"

17. Studiegebied: Noordwest Walcheren: over het combineren van opgaven

De provincie Zeeland werkt aan voorbereidingen voor een subsidieregeling voor 'groenblauwe diensten'. Om de kwaliteit hiervan te borgen werkt ze aan een zogenaamde streekgids waarin opgaven worden verbonden en die samen komen in de groenblauwe dooradering. Een verkenning hiervoor is gestart in Noordwest Walcheren.

De Manteling

De Manteling op Walcheren bestaat voor een groot deel uit Natura 2000-gebied. De natuurkwaliteit is hier momenteel niet op orde. De stikstofneerslag is er groot. Dit los je niet snel op met enkel en alleen het realiseren van een groenblauw dooraderd landschap. Maar het kan wel helpen de natuur meer robuust te maken, waardoor het natuurlijk herstelvermogen groter wordt.

De Manteling staat daarnaast ook onder druk van verdroging. De inrichting van een multifunctionele overgangszone met aanpassingen aan het watersysteem zouden daar een oplossing voor kunnen bieden. Tot slot neemt ook de druk vanuit toerisme op de kust alsmaar toe wat de natuur verstoort. Door spreiding van recreanten en de druk van de natuurkern te halen kan met groenblauwe dooradering een oplossing worden geboden.

Herstelplan Walcheren

Walcheren is volledig overspoeld door het zoute zeewater, met alle gevolgen van dien. Dit gebeurde tijdens de inundatie waarbij de geallieerden de zeedijken bombardeerden om de bezetters te verdrijven. De bodem was doordrenkt met het zoute water en nagenoeg alle beplanting verdween.

Er ontstond een soort tabula rasa. Toch is met het herstelplan niet gekozen om een rationeel herverkavelingsplan te realiseren voor Walcheren. Er is juist uitgegaan van de subtiele verschillen in bodemgesteldheid waardoor de voormalige identiteit van Walcheren - welliswaar in een nieuwe vorm - is teruggebracht. Onder andere Nico de Jonge stelde hiervoor het herstelplan Walcheren op. Dit herstelplan werd een schoolvoorbeeld voor ruilverkavelingen in Nederland waar de natuurlijke ondergrond vanaf het begin af aan de nodige aandacht had. Het kent een juiste balans tussen historische verankering en vernieuwing.

Een beeld van het overspoelde land van Walcheren, waarna het Herstelplan Walcheren is opgesteld.

Principes voor wegbeplantingen

Een belangrijk onderdeel van het herstelplan waren de kenmerkende wegbeplantingen. De gedachte was om alle wegen die gelegen zijn op de kreekruigen te voorzien van singelbeplanting. Primair om beschutting te bieden tegen de zilte zeewind maar ook om het landschappelijke onderscheid tussen kreekrug en poelgrond te versterken. Er werd een lange rij met principes uitgewerkt op basis van een hiërarchie van wegen en locatie op het eiland.

Tuyn van Zeeland

Walcheren kent een rijke cultuurhistorie op het gebied van buitenplaatsen en landgoederen. Deze bieden meer dan voldoende inspiratie om een groenblauwe dooradering te ontwikkelen die geïnspireerd is op deze buitenplaatscultuur. Het draagt bij aan een aantrekkelijk en toegankelijker landschap.

Lessons learned...

- **Aanpak:** Groenblauwe dooradering is niet de oplossing op alle problemen maar kan bijdragen om bestaande natuur 'robuuster' en beter weerbaar te maken;
- **Inrichting:** Ga bij het opstellen van een inrichtingsconcept uit van huidige of voormalige gebiedskwaliteiten;
- **Inrichting:** Gebruik hiervoor de lokale bodemcondities als basis. De bepalen de basiscondities voor wat mogelijk is;
- **Inrichting:** Gebruik cultuurhistorische waarden op een vernieuwende manier door ze te koppelen aan de opgaven van deze tijd of door er een nieuwe twist aan te geven.

RECONSTRUCTIEPLAN WALCHEREN

PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST

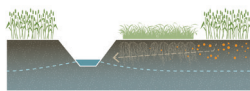
SCHAAL 1 : 25000

Reconstructieplan voor het herstel van Walcheren, 1946.

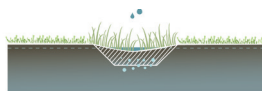

Ontwerpprincipes groenblauwe dooradering gekoppeld aan opgaven van deze tijd:

bufferstrook met vanggewas

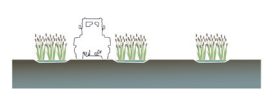
verondiepen en dempen van sloten

erfbepanting

natte teelten

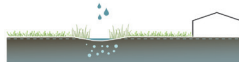
voederhaag voor het vee

wegbeplanting uitbreiden voor recreanten

watererf

beplante dijken

boomgaard / pluktuin

soortgerichte maatregelen
(bijvoorbeeld de vleermuis)

natuurvriendelijke oever

ecologische sloot

bloemrijke dijken

belevingsplek

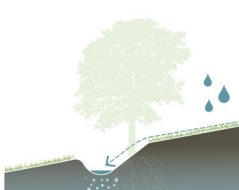
agroforestry op de kreekrug (2x)

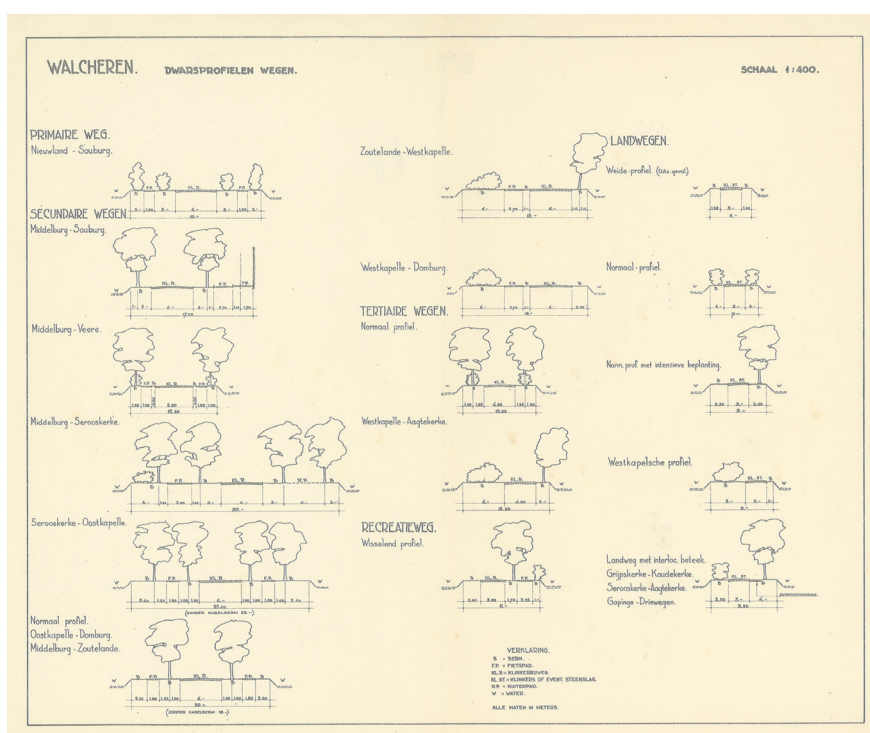
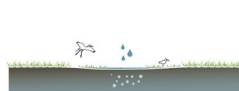
kruidenrijke akkerrand

infiltratiezone

natte graslanden

Overzicht van ontwerpprincipes voor
doorvertaling van landshcapelementen naar de
opgaven van deze tijd (BoschSlabbers, 2023)

Ontwerp voor de wegprofielen (onderdeel van het Herstelplan).

Conclusies en aanbevelingen

In de inleiding is een overzicht van mogelijke bezwaren weergegeven. In dit concluderende hoofdstuk komen we hier op terug. Welke mogelijke oplossingen zijn we tegengekomen vanuit de lessons learned uit het ontwerpend onderzoek en deze handreiking?

- De wil bij agrariërs is er vaak wel, maar helaas is er op dit moment geen langdurige financiering beschikbaar. Het verdienmodel van de boer is vaak al krap, en daar is dan ook geen ruimte om ook aan onbetaald landschapsbeheer te doen. --> In hoofdstuk 12 wordt een uitgebreid overzicht gegeven van mogelijke regelingen en subsidies. Stapelen is vaak nog niet mogelijk en ook zijn ze vaak nog lastig te vinden. Één centraal loket is zeer wenselijk.
- Landbouwgrond in ons land is prijzig en er is in een groot deel van Nederland geen passende vergoeding voor de omzetting van landbouwgrond in een landschapselement.. --> Aanleg van groenblauwe dooradering dient onderdeel te worden van het verdienmodel. Kostenderving door verminderd areaal of beschaduwing dient te worden gecompenseerd.
- In veel gebieden in Nederland bestaat de cultuur dat 'schone, aangeharkte landschappen' als mooi worden ervaren. Deze zijn ecologisch echter lang niet altijd de meest waardevolle landschappen. Ons perspectief op wat een mooi landschap is dient te worden herzien. --> Het is van essentieel belang dat mensen zelf de meerwaarde van een ecologisch waardevol landschap zien. Voorlichting in de vorm van cursussen, rondleidingen en/of informatiepanelen dragen bij aan draagvlak voor een meer ecologische inrichting en beheer van onze landschappen.
- Er is in enkele gevallen een gebrek aan kennis en ervaring om verantwoord ecologisch beheer voor de lange termijn te voeren. --> Kennisdeling is hiervoor essentieel, bijvoorbeeld in de vorm van Fieldlabs of Demonstratiebedrijven die laten zien hoe ze omgaan met de integratie van landschapselementen in hun bedrijfsvoering. Ook kunnen externe coaches of adviseurs worden ingeschakeld.
- De tweedeling tussen landbouw en natuur hebben we letterlijk zo geregeld in de planologische bestemming van onze gronden. Er is géén tussencategorie. Hierdoor ontstaat het risico dat bij aanleg van landschapselementen, ze niet langer als landbouw bestemd kunnen worden en ze in waarde afnemen. Ook neemt de ruimte voor derogatie en stikstofgebruik door aanleg van landschapselementen af. Dit houdt veel boeren nu nog tegen om landschapselementen aan te leggen. --> Er wordt gesproken over het invoeren van een planologische tussencategorie: landschapsgrond. In deze tussencategorie worden landschappelijke, cultuurhistorische en ecologische kwaliteiten gewaarborgd. Er is hierover nog geen politiek besluit genomen.
- Voor met name boeren is het feit dat landschapselementen in de vorm van houtopstanden een wettelijke instandhoudingsplicht kennen ('boswet') een belemmering. Eenmaal aangelegd kom je er niet meer vanaf, zo is de gedachte. --> Op dit punt zijn er in deze handreiking geen nieuwe inzichten ontstaan. De gedachte is dat wanneer er een eerlijke vergoeding staat tegenover de instandhoudingsplicht dit over het algemeen geen belemmering zal zijn.
- Veel agrariërs zijn bang dat door aanleg van landschapselementen en de toename van de natuurwaarde straks nog minder kan en gebieden op slot komen te staan. --> Door juist te focussen op een basiskwaliteit natuur, en niet op de specifieke soorten, zo is de gedachte, ontstaat niet de waardevolle natuur waarvoor extra beschermingsstatus ontstaat op de agrarische percelen.
- In enkele gebieden wordt juist de openheid van landschappen als (ruimtelijk of ecologisch) waardevol beschouwt en wordt daarom aanplant van opgaande landschapselementen ontmoedigt. --> Voorbeeldwerkingen van groenblauwe dooradering in het open veenweidegebied tonen aan dat het wel degelijk mogelijk is om tot een dooraderd landschap te komen zonder de openheid te hoeven verliezen.

Bronvermelding en nuttige links

Naast een bronvermelding worden op deze pagina's een reeks met nuttige studies en links gegeven. Ze kunnen dienen als startpunt of om verder te lezen over een van de onderwerpen die aan bod komen in deze handreiking.

BOOM Landscape i.o.v. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2022). Quicksan / Werkboek Perspectief Landbouw en Natuur.

BoschSlabbers landschapsarchitecten en Buro Bergh (2022). StraaDkrant 6.o: Straten als aanjager voor meer biodiversiteit. Via: <www.destraad.nl/>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Kaartdata Histland (Historisch Landschappelijk Informatiesysteem). Via Nationaal Georegister (gedownload voorjaar 2023).

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2022). Panorama Landschap: Karakterisering van het Nederlandse Landschap in 78 regio's. Via: <www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2022/01/01/panorama-landschap-karakterisering-van-het-nederlandse-landschap-in-78-regios>

Roelofsen, H., Van Buuren, M., Hu, X. en De Rooij, B. (2022). Groenblauwe dooradering van het landelijk gebied: Ontwerpen en doorrekening van 10 procent groenblauwe dooradering in het landelijk gebied. WUR.

SKG / TU Delft (2023). Ontwerpen in gebiedsontwikkeling: Ontwerpend onderzoek als strategisch instrument. Via: <stichtingkennisgebiedsontwikkeling.nl/kennisproducten/ontwerpen-in-gebiedsontwikkeling/>

Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel (2022). Aanvalsplan Landschap: Realisatie van 10% groenblauwe dooradering. Via: <www.samenvoorbiodiversiteit.nl/aanvalsplan-landschapselementen/aanvalsplan-landschap.pdf>

Stichting Deltaplan Biodiversiteitsherstel (2023). Aanvalsplan Landschap: Groenblauwe dooradering nader gedefinieerd. Via: <www.samenvoorbiodiversiteit.nl/pdf/svbd-handreiking-definities-landschapselementen.pdf>

Overige geodata via het Nationaal Georegister en PDOK: <nationaalgeoregister.nl/geonetwork/srv/dut/catalog.search#/home> <www.pdok.nl/>.

Nuttige links...

Agroforestry

Waarom Agroforestry? Agroforestry Netwerk Nederland, via: <www.agroforestrynetwerk.nl/agroforestry>

Agroforestry en het effect op bodemleven, bestuivers, plaaginsecten en specifieke soorten. Louis Bolk Instituut (2023). Via: <www.louisbolk.nl/sites/default/files/publication/pdf/de-effecten-van-agroforestry-op-biodiversiteit-nederland_o.pdf>

Voorstudie gewascode agroforestry. Louis Bolk Instituut (2020). Via: <louisbolk.nl/publicaties/voorstudie-gewascode-agroforestry>

Agroforestry + 1 = 3: De potentie van agroforestry om bij te dragen aan het oplossen van grote ruimtelijke opgaven in Nederland. Strootman Landschapschapsarchitecten i.o.v. WNF (2023).

Groenblauwe dooradering in de Alblasserwaard

Praktisch handboek: natuurboustenen in de polder (2022). Via: <www.vwnatuurenlandschap.nl/wp-content/uploads/2022/06/Document-Natuurbouwen-3-6-2022-gecomprimeerd.pdf>

Groenblauwe dooradering in Overijssel

Website Stichting Groene en Blauwe Diensten Overijssel, via: <www.sgbdo.nl/>

Dienstenbundel beheer landschapselementen, via <repository.officiële-overheidspublicaties.nl/externebijlagen/exb-2021-29600/1/bijlage/exb-2021-29600.pdf>

Normbedragen 2021 bij Dienstenbundel beheer landschapselementen, via <repository.officiële-overheidspublicaties.nl/externebijlagen/exb-2021-29601/1/bijlage/exb-2021-29601.PDF>

Cijfers en kaarten van de groene en blauwe dooradering van het landschap in het landelijk gebied van Provincie Overijssel. ArcGIS Storymaps, via <storymaps.arcgis.com/stories/5e133daf41b94fc6abdb4c868de79416>

Regelingen en beleidsinstrumenten voor groenblauwe dooradering

Landschapselementen tellen vanaf 2023 mee voor de basispremie. RVO (2023): Landschapselementen. Via: <www.rvo.nl/onderwerpen/glb-2023/landchapselementen>

Naast de basisvergoeding is er ook een subsidie voor landschapselementen binnen Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb). Via: <www.rvo.nl/onderwerpen/glb-2023/anlb>

Landschapselementen kunnen ook meetellen voor de Ecoregelingen (let op: subsidies stapelen mag niet). Via: <www.rvo.nl/subsidies-financiering/eco-regeling>

Wet- en regelgeving rondom Agroforestry via <www.agroforestrynetwerk.nl/kennisbank/wet-en-regelgeving>

Overige onderwerpen

Biodiversiteitsmonitor Akkerbouw maakt de prestaties op biodiversiteit eenduidig meetbaar en helpt de inzet van de sector op biodiversiteitsherstel naar de maatschappij zichtbaar te maken. WUR en Louis Bolk Instituut. Via: <www.bo-akkerbouw.nl/kennis-en-innovatie/pps-biodiversiteitsmonitor-akkerbouw>

Kritische Prestatie Indicatoren voor de kwaliteit van **landbouwbodems**. Universiteit Leiden en Louis Bolk Instituut (2020). Via: <www.landschap.nl/wp-content/uploads/2020_4_Erisman222-230.pdf>

De **KPI aanpak** voor duurzame landbouw. BoerenKPI. Via <www.boerenkpi.nl/>

De relatie tussen een groene leefomgeving en **gezondheid**. Louis Bolk Instituut. Via: <louisbolk.nl/projecten/natuur-als-medicijn>

De rol van beheer in natte (blauwe) dooradering. Louis Bolk Instituut. Via: <louisbolk.nl/projecten/het-combineren-van-akkerranden-taluds-en-slootkantenbeheer>

De rol van bestuivers in de fruitteelt. Louis Bolk Instituut. Via: <louisbolk.nl/publicaties/metselbijen-inzetten-de-fruitteelt>

Opdrachtgever:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties:
Monique Arnolds (projectleider), David van Zelm van Eldik, Corine de Zeeuw

Ontwerp- en onderzoeksteam:

BoschSlabbers: Jeroen Matthijssen, Delina Wilbrenninck,
Wendy van der Horst, Tijs van Loon
Rho Adviseurs: Derk-Jan Verhaak
Eelerwoude: Ernstjan de Vries
Expertteam Louis Bolk instituut: Boki Luske, Jacco de Stigter

Alliantie Groen Blauwe Dooradering:

Vereniging Nederlands Cultuurlandschap: Gertjan Sengers
Staatsbosbeheer: Harry Hekhuis
Staatsbosbeheer: Hanneke van Basten
Staatsbosbeheer: John Smits
Staatsbosbeheer: Ritsaart Bakhuizen
Staatsbosbeheer: Jan Janse
WUR: Bertram de Rooij
WUR: Hans Roelofsen
Brabants Landschap: Carlo Braat
Ministerie LNV: Ciel Lucker
Ministerie LNV: Monique Hootsmans
Ministerie LNV: Tomas van Hemert
Ministerie LNV: Thirza de Kruijff
Ministerie LNV: Dorith Vermunt
Ministerie LNV: Paul van der Eerden
Ministerie BZK: Hugo Ooms
Rijksvastgoedbedrijf: Charlotte Stein
Samen voor biodiversiteit: Danielle van Schaik
Samen voor biodiversiteit: Ronald Hiel
BoerenNatuur: Sarah Westenburg
Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed: Edwin Raap
Waterschap Aa en Maas: Ernest de Groot
Stichting Landschappen NL: Gerrit-Jan van Herwaarden
Provincie Drenthe: Marjet Sorgdrager
Provincie Drenthe: Mark Ronda
Stichting Landschap Overijssel: Ronald Krabbenbos
Provincie Zuid-Holland: Ed Weijdem
Rijksvastgoedbedrijf: Riette Bosch

Studiegebied de Doesburger gemeente Ede

Gemeente Ede: Wim Kuster
Gemeente Ede: Arnout Hulshuis

Studiegebied de Alblasserwaard

Gebiedsdeal 5: Richard Slagboom
ORG-ID organisatie en gebiedsontwikkeling: Roelof Westerhof
Provincie Zuid-Holland: José Lemmen
Legendijk landschapsarchitecten: Joost van Dam

Studiegebied Noordwest Walcheren

Provincie Zeeland: Miranda Braspenninx
Provincie Zeeland: Jobine Glerum

Studiegebied Ooijpolder

Vereniging Nederlands Cultuurlandschap: Gertjan Sengers

Studiegebied Overijssel

Stichting Landschap Overijssel: Ronald Krabbenbos

Uitgave: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,
programma Mooi Nederland
(Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, afdeling Ruimtelijke Kwaliteit)

Het beeldmateriaal is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Waar van toepassing, is de bron vermeld. Voor zover bekend, zitten er geen rechten op de gebruikte foto's. Mochten er toch foto's in staan, die in strijd zijn met het auteursrecht, dan vragen we degenen, die menen aanspraak te kunnen maken op auteursrechten, contact op te nemen met het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

**Bosch
Slabbers**

RHO ADVISEURS

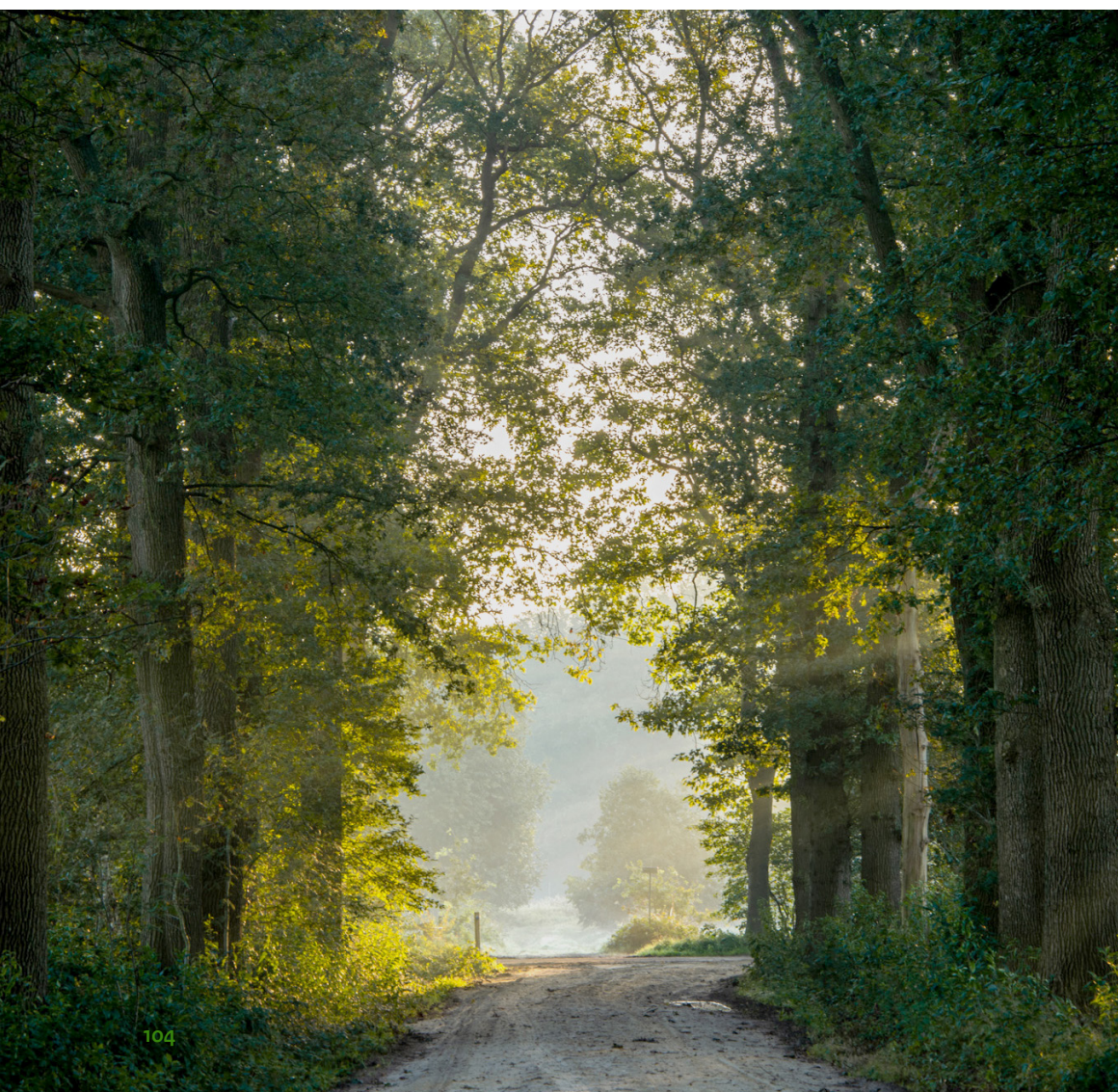
Eelerwoude

MOOI NL

Op naar een
duurzaam,
robuust en mooi
Nederland

**Bosch
Slabbers**